

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Hakan KÜÇÜK

BURSA - 2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan KÜÇÜK

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Kader Özlem

BURSA - 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**1989 Zorunlu Göçü'nün Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkileri**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

19.08.2020

Adı Soyadı: Hakan KÜÇÜK

Öğrenci No: 701716008

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Öğrencisi

İNTİHAL YAZILIM RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/07/2020

Tez Başlığı / Konusu: **1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 171 sayfalık kısmına ilişkin, 06/072020.tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

27/07/2020

Adı Soyadı: Hakan KÜÇÜK

Öğrenci No: 701716008

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Y. Lisans

Dr. Öğr. Üyesi Kader Özlem

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Hakan KÜÇÜK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	:
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xi + 171
Mezuniyet Tarihi	:/...../2020
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Kader Özlem

1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık, Türkiye için hassas ve önemli bir konu olmuştur. Bu bağlamda Bulgaristan'ın azınlıklar konusundaki tutumu ve Türk azınlığın durumuyla alakalı olarak ikili ilişkiler değişken bir süreç izlemiştir. Tarih boyunca, Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yaşanmış olan göç hareketleri de ikili ilişkiler için önem arz etmektedir. 1989 Zorunlu Göçü de bu kitlesel göçlerin sonuncusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her göç dalgasından sonra olduğu gibi 1989 sonrasında da ikili ilişkiler farklı bir seyir izlemiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1989 Zorunlu Göçü'nün Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine etkilerini analiz etmektir. Çalışmada nitel veri analizinden yararlanılmıştır. Kaynak olarak ise Türkçe ve İngilizce literatürde yer alan konuyla ilgili eserlere başvurulmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın analitik yapısı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin tarihsel arka planı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Soğuk Savaş sürecinde ikili ilişkiler ve göçlerin durumu hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise 1989 Zorunlu Göçü ve ikili ilişkilere etkisinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çıkarımlarla çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asimilasyon, Bulgaristan, Göç, Türkiye, Türk Azınlık

ABSTRACT

Name and Surname : Hakan KÜÇÜK
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : xi + 171
Degree Date :/...../2020
Supervisor : Asst. Prof. Kader Özlem

THE EFFECTS OF 1989 FORCED MIGRATION TO THE TURKEY- BULGARIA RELATIONS

Turkish minority living in Bulgaria, it been sensitive and substantial issue for Turkey. In this context, concerning with Bulgaria's attitude towards minorities and situation of Turkish minority, bilateral relations has pursued variable process. Throughout history, movement of migration from Bulgaria to Turkey has also been important for bilateral relations. The 1989 Forced Migration confront as the last one of these mass migration. As well as after every wave of migration, bilateral relations has proceeded to different progress after the 1989 too.

The main objective of this study is to analyze the impacts of the 1989 Forced Migration on the relations between Turkey and Bulgaria. Qualitative data analysis was used in the study. As a source, works related to the subject in Turkish and English literature were used.

In this context, analytic structure of this study is comprise of three sections. In the first section, historical background of the relations between Turkey and Bulgaria was discussed. In the second section was informed about bilateral relations in the Cold War Era and the case of the migration. Finally, in the third section was mentioned the 1989 Forced Migration and the effects of this migration on the bilateral relations. The study was finalized in line with the inferences.

Keywords: Assimilation, Bulgaria, Migration, Turkey, Turkish Minority

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu dönemde Bulgar topraklarına İskan Politikası kapsamında Türk kökenli muhacirler yerleştirilmiştir, bu şekilde Bulgaristan'daki Türk azınlığın ataları bölgeye ulaşmıştır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra önce özerkliğini ardından da bağımsızlığını ilan eden Bulgarlar, homojen bir devlet oluşturma çabasında olmuştur. Bu bağlamda başta Türkler olmak üzere tüm azınlıklar Bulgarlaştırılmak istenmiştir. Amaca yönelik olarak yapılan çalışmalar sırasında Türkler kötü muameleye ve baskılara maruz kalmıştır. Bu sebeptendir ki sadece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 3 büyük göç dalgası yaşanmıştır. 1989 Zorunlu Göçü de bu dalgaların sonuncusudur ve çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak kısaca Bulgar tarihi aktarılmış, devamındaysa Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin başlangıcından Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasına kadarki zaman diliminde Türk-Bulgar ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, ikili ilişkilerin Soğuk Savaş süresince durumu ele alınmış, bu süreçte yaşanan göç dalgalarının üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana konusunu oluşturan üçüncü ve son bölümde ise 1989 Zorunlu Göçü'nün öncesi, gelişimi ve sonrası temelinde tüm detayları ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu zorunlu göçle bağlantılı olarak ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler ve sonuçlarının ele alınıp analiz edilmesiyle de çalışmanın amacına ulaşılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkışı esas itibarıyla 1951 yılında Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmeni bir ailenin torunu olmama dayanmaktadır. Bunun yanında doğup büyüdüğüm mahallede ve çevremde çok fazla Bulgaristan göçmeni olması da beni bu konuda çalışmaya itmiştir. Diğer yandan her ne kadar Balkan coğrafyasındaki Türkler ve yaşadıkları hep göz önünde tutulmaya çalışılmış olsa da akademik alanda yeteri sayıda ve farklılıkta çalışmalar yapılmadığından ötürü eksiklikler bulunmaktadır. Spesifik olarak Bulgaristan ve ülkedeki azınlıklara yönelik çok fazla çalışma olmadığından ötürü bu çalışmanın literatüre farklılık katabileceği kanısındayım.

Öte yandan, çalışmanın yazım sürecinde her daim destek olan, olumlu anlamda yönlendiren, insani anlamda da bana birçok değer katan ve tez danışmanlığımı yapan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kader Özlem hocama en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında hem lisans hem de yüksek lisans eğitimim boyunca vermiş olduğu derslerinden öğrendiklerimle birlikte akademik ve kişisel anlamda gelişimime katkı sağlayan, ihtiyaç duyduğumda desteğini esirgemeyen ve çalışma aşamasında da yol gösteren Sayın Prof. Dr. Barış Özdal hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmanın farklı aşamalarında zamanını ve kaynaklarını benimle paylaşan Sayın Doç. Dr. Çiğdem Aydın Koyuncu hocama da ayrıca teşekkür ederim.

Bunların yanında çalışma konumu belirlememde farkında olmadan bana en büyük desteği sağlayan, 1951 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelip türlü sıkıntılar çeken rahmetli dedem Osman Küçük'ü saygıyla ve sevgiyle anıyorum. Tüm eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini esirgememiş olan aileme de çok teşekkür ederim. Son olarak, ortaya daha başarılı bir çalışma çıkması adına görüşlerini her daim benimle paylaşan, motivasyon eksikliği çektiğimde ya da kendimi kötü hissettiğimde yanımda olan, kısacası bu uzun ve yıpratıcı süreçteki en büyük destekçim Şennur Özdemir'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ.....	iii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GÖÇLER

1. ANA HATLARIYLA BULGARİSTAN TARİHİ (681-1396).....	5
2. OSMANLI DEVLETİ HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN	12
3. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI YAŞANANLAR.....	25
3.1. Balkan Savaşları Dönemi.....	25
3.2. I. Dünya Savaşı Dönemi	28
3.3. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi	32
3.4. Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri.....	34
3.5. II. Dünya Savaşı Döneminde İkili İlişkiler	37
4. 1878-1949 ARASI DÖNEMDE BULGARİSTAN ÜZERİNDEN TÜRKİYE 'YE YAPILAN GÖÇLERİN ANALİZİ	39

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ VE GÖÇLER

1. SOĞUK SAVAŞ'IN İLK YILLARINDA GENEL DURUM.....	43
2. 1950-1951 GÖÇÜ BAĞLAMINDA İKİLİ İLİŞKİLER	45
2.1. Göçün Sebepleri.....	47
2.2. Göçün Gelişim Seyri.....	50
2.3. Göç Sonrası İlişkilerin Durumu	56
3. 1968 YAKIN AKRABA GÖÇÜ ANLAŞMASI BAĞLAMINDA İKİLİ İLİŞKİLER.....	59
3.1. Göçün Sebepleri.....	61
3.2. Göçün Gelişim Seyri.....	65

3.3. Göç Süreci ve Sonrasında İlişkilerin Durumu	67
--	----

3. BÖLÜM

1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

1. 1989 ZORUNLU GÖÇÜ ÖNCESİ İLİŞKİLERİN GENEL DURUMU	70
2. BULGARİSTAN'IN TÜRK AZINLIĞA YÖNELİK ASİMİLASYON POLİTİKASI VE GÖÇE GİDEN SÜREÇ	73
2.1. Bulgaristan'ın İzlediği Asimilasyon Politikası (1984-1989)	73
2.2. Türkiye'nin ve Türk Azınlığın Asimilasyona Tepkileri	78
3. GÖÇ SÜRECİ	84
3.1. Göç Sürecinin İşleyişi	85
3.2. Göçmenlerin Yaşadıkları	91
3.3. 1989 Zorunlu Göçü'nün Basındaki Yansımaları	93
3.3.1. Bulgar Medyası	93
3.3.2. Türk Medyası	95
3.3.3. Uluslararası Basın Organları	97
3.4. 1989 Zorunlu Göçü'ne Yönelik Tepkiler	99
3.4.1. Uluslararası Tepkiler	99
3.4.2. Türkiye'den Tepkiler	104
3.4.2.1. Siyasilerin Tepkileri	104
3.4.2.2. Devlet Dışı Aktörlerin Tepkileri	108
4. GÖÇ SONRASINDA YAŞANANLAR	112
4.1. Jivkov Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Duruma Dair Tarafların İlk Yaklaşımları	114
4.1.1. Bulgaristan'ın Yaklaşımı	114
4.1.2. Türkiye'nin Yaklaşımı	117
4.2. 1989 Zorunlu Göçü'nün Taraplara Etkileri	119
4.2.1. Bulgaristan'a Etkileri	119
4.2.2. Türkiye'ye Etkileri	122
4.3. 1989 Göçmenlerinin Türkiye'deki Yaşamları	125
4.4. 1989 Göçmenlerinin İki Ülke Arasındaki Yeri	131
4.4.1. 1990-1991 İkili İlişkileri Normalleştirme Çabaları ve 1992 Dostluk Anlaşması ...	132
4.4.2. Bulgar Siyasilerin Özür Dilemeleri ve 2012 Yılındaki Kınama Kararı	134
4.4.3. 1989 Göçü'nün Ortaya Çıkardığı Bir STK Olarak BAL-GÖÇ ve Diğer Dernek Yapılanmaları	136
4.4.4. 1989 Göçmenlerinin Sosyal Güvenlik Hakları	141

4.4.5. 1989 Göçmenlerinin Vatandaşlık Durumları İle Buna Bağlı Olarak Bulgaristan'da Oy Kullanmaları ve Seçimlere Etkileri.....	142
4.5. Bulgaristan'da Kalan Türk Azınlığın Durumu ve Sorunları	144
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	156

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BAL-GÖÇ: Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği

BGF: Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu

BKP: Bulgaristan Komünist Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BSP: Bulgaristan Sosyalist Partisi

çev.: Çeviren

der.: Derleyen

DGB: Demokratik Güçler Birliği

GERB: Grazhdani za Evropeysko Razvitie na Bulgariya (Bulgaristan'ın Avrupalı Kalkınması için Vatandaşlar)

HÖH: Hak ve Özgürlükler Hareketi

Ibid.: Aynı eserde

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

loc. cit.: Evvelce adı geçen eserde

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

No.: Number

op. cit.: Adı geçen eserde

s.: Sayfa

ss.: Sayfadan sayfaya

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Vol.: Volume

GİRİŞ

Bulgarlar 7. yüzyıldan beri tarih sahnesinde bulunan bir topluluktur. 11. yüzyıldan başlayarak, yaklaşık iki asır, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan topluluk, bağımsızlıklarını elde edip yeniden devlet kurmuş, ardından 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti tabiiyetine girmiştir. Beş yüzyıla yakın süren Osmanlı idaresinden sonra 1878 yılında özerk, 1908 yılında bağımsız olan Bulgarlar, komünist rejim tecrübesi de yaşayarak, 1989 yılından bu yana Bulgaristan Cumhuriyeti adıyla tarih sahnesinde varlığını sürdürmektedir.

Tüm bu süreçlerde Bulgarlarla Türkler belli oranlarda temas halinde olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti döneminden başlayarak günümüze kadar önemli ilişkiler kurulmuştur. Öncelikle devlet ve tebaası arasındaki münasebet olarak başlayan süreç, 20. yüzyıl başından itibaren iki bağımsız devlet arasındaki ilişkiye dönüşmüştür. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu da atlamamak gerekmektedir. İki yeni devlet arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş'a kadar olumlu seyretmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş döneminde iki devletin farklı bloklarda olmalarından ötürü ilişkiler sekteye uğramıştır. Soğuk Savaş sürecinde iki ülke arasında büyük sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunlar, Bulgar hükümetinin baskıcı tutumu ve homojen bir Bulgar ulusu isteği yaratmayla alakalı olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle 1950-1951 Göçü ve devamındaki 1968 Yakın Akraba Göçü Anlaşması'na bağlı göçler kapsamında, baskı altındaki Türk azınlık anavatanlarına göç etmiştir. Bu iki göç dalgası sırasında ve sonrasında yaşananlar ikili ilişkilere zarar vermiştir. Özellikle Bulgaristan'ın göç öncesinde ve sırasında göçmenlere dair yaklaşımı tepki çekmiştir.

1978 sonrasında Bulgaristan'da azınlıklara yönelik durum değişmemiş aksine daha da kötüleşmiştir. Sonraki yıllarda Bulgaristan tarafından uygulanan asimilasyon politikasından ötürü 1980'lerin ikinci yarısından itibaren göç konusu tekrar gündeme gelmiştir. 1989 Zorunlu Göçü bunun doğal sonucu olmuştur. Türk azınlık hem etnik hem de dini kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte yapılan gösteriler ve örgütlenme çabaları neticesinde dönemin Bulgaristan lideri Todor Jivkov, 29 Mayıs 1989 tarihinde isteyen herkese pasaport verileceğini belirtmiş ve Türkiye'nin soydaşları için sınırını açmasını söylemiştir. Bunun üzerine Haziran 1989'dan itibaren

kitlesel göç süreci başlamış ve 1990 yılının ortalarına kadar devam etmiştir. Bu süreçte toplamda 345.960 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

1989 yılındaki zorunlu göç dalgası sırasında ikili ilişkilerde birtakım sorunlar yaşanmıştır. Türkiye'den gelen tepkilerin yanında uluslararası kamuoyundan da çeşitli şekillerde Bulgaristan'a eleştiriler yöneltilmiştir. Göçün devamında Bulgaristan'da yaşanan rejim değişikliğiyle ikili ilişkilerde dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm süreci ve günümüze kadar yaşananlar ise çalışmanın temelini teşkil etmektedir.

Çalışmanın amacı, 1989 Zorunlu Göçü'nün ikili ilişkilerde yarattığı değişimi günümüze kadar geçen süreçte analiz etmek ve 1989 Zorunlu Göçü'nden de yola çıkarak iki devlet arasındaki ilişkilerde Bulgaristan'daki Türk azınlığın önemini tespit etmektir. Bu noktada, 1950-1951 Göçü ve 1968 Yakın Akraba Göçü Anlaşması bağlamında yaşanan göçlerden de yararlanılmıştır.

Bu bağlamda çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1989 Zorunlu Göçü öncesinde Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın durumu nasıldır ve onları göçe iten sebepler nelerdir?
- 1989 Zorunlu Göçü sırasında ve sonrasında göçmenler neler yaşamıştır?
- 1989 Zorunlu Göçü sürecinde ve sonrasında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler kısa, orta ve uzun vadede nasıl etkilenmiştir?

Bahsi geçen sorulara karşılık olarak şu hipotezler öne sürülmüştür:

- Bulgaristan Türkleri, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerde önemli bir konu başlığıdır. Bu nedenle anavatan-soydaş ilişkisi kapsamında Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri ile ilgili gelişmelere kayıtsız kalamayacağı varsayılmaktadır.

- 20. yüzyılda yaşanan birtakım gelişmeler Bulgaristan Türkleri açısından olumsuz etkiler yaratmış ve göç olgusu kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Türkiye ise bu göçlerin ana rotası haline gelmiştir.

- Bulgaristan'dan gelen kitlesel göç hareketlerine ev sahipliği yapan Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkilerinde bu konunun makro ölçekli etkilerde bulunacağı düşünülmektedir.

Yukarıda belirtilen sorular ve hipotezler çerçevesinde çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Göçler” adlı ilk bölümde öncelikle kısaca Bulgarların tarihinden bahsedilmiştir. Bu süreç ise 681 yılından başlayıp Bulgarların Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikleri tarih olan 1396 yılı arasındaki dönemi kapsamıştır. Akabinde, Osmanlı Devleti hâkimiyeti döneminde ikili ilişkiler bağlamında yaşananlar irdelenmeye çalışılmıştır. Bu dönem de yaklaşık 5 asırlık bir süreci kapsamıştır. Ardından Bulgaristan'ın 1908 yılında bağımsız olmasıyla beraber Osmanlı Devleti ve ardılı Türkiye Cumhuriyeti ile olan ikili ilişkileri 1947 yılına kadar anlatılmıştır. Bitiriş olarak 1947 yılının seçilmesinin sebebiyse bu tarihte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Bulgaristan topraklarındaki işgalini tamamlayıp çekilmesi ve ülkede komünist rejimle yönetimin başlamasıdır. Son olarak da bölümün tamamlayıcılığı adına 1878 ile 1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerden bahsedilmiştir.

“Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Göçler” başlıklı ikinci bölümde ise ilk olarak Soğuk Savaş'ın başlangıcında ikili ilişkilerin genel durumu ele alınmıştır. Bu şekilde de 1950 yılına kadar gelinmiştir. Ardından bu dönemde yaşanan iki büyük göç dalgası üzerinde durulmuştur. 1950-1951 Göçü ve 1968 Yakın Akriba Göçü Anlaşması bağlamında yaşanan göçler, sebepleri, gelişim seyirleri, göç süreçleri ile bu kitlesel göçlerin ikili ilişkilere yansımaları detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan “1989 Zorunlu Göçü'nün Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkileri” başlıklı üçüncü bölümde ise 1989 Zorunlu Göçü odaklı olarak Türkiye-Bulgaristan ilişkileri tüm boyutlarıyla ele alınmıştır. Öncelikle göçe giden süreçten bahsedilerek Bulgaristan'ın Türk azınlığa dair izlediği asimilasyon politikası üzerinde durulmuştur. Akabinde bu politikaya dair Türk azınlığın tepkilerinden bahsedilmiştir. Sonrasındaysa göç sürecine giriş yapılmıştır. Göç sürecinin işleyişi, göçmenlerin yaşadığı sorunlar, medyanın yaklaşımı ile verilen tepkiler aktarılmıştır. Devamında Türkiye ve Bulgaristan'ın Jivkov sonrası ortaya çıkan duruma dair ilk yaklaşımları ve zorunlu göç sonrası durumun iki devlete etkilerinden bahsedilmiştir. Hemen ardından göçmenlerin Türkiye'deki yaşamları aktarılmış ve 1989 göçmenlerinin iki ülke arasındaki yerine dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu çıkarımlara ulaşmak adına da bazı parametreler kullanılmıştır. Son olarak 1989 Zorunlu

Göçü sonrasında Bulgaristan'da kalan Türk azınlığın durumu ve güncel sorunlarından bahsedilerek çalışma sonlandırılmıştır.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GÖÇLER

1. ANA HATLARIYLA BULGARİSTAN TARİHİ (681-1396)

Türkler ve Bulgarlar arasındaki siyasi ilişkilere giriş yapmadan önce, Bulgarların Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdiği sürece kadarki tarihlerinden kısaca bahsetmek gerekir. “Bulgar” kelimesinin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte en yaygın olanı ve kabul göreni 5. yüzyıla dayanmaktadır. M.S. 482 yılında, dönemin Bizans İmparatoru Zenon'un kendisini askeri anlamda tehdit eden Doğu Gotlarına karşı destek aldığı, Karadeniz'in kuzeybatı kısmında yaşayan topluluğa bu şekilde hitap ettiği belirtilmektedir.¹ Bu tarihten önce ne “Bulgar” kelimesine ne de aynı isimle bir topluluğa rastlanmıştır. Söz konusu kelimenin sadece Türkçede anlamı vardır. “Karışmak”, “karışmış olmak”, “karıştırılmak”, “bulamak”, “bulgamak” gibi anlamlara gelen “Bulgar” kelimesinin altında tarihsel olaylar yatmaktadır.² Attila'nın ardından güç kaybeden Avrupa Hun İmparatorluğu, büyük oğlu Dengizik'in ölümü neticesinde tamamen tarih sahnesinden silinmiştir. Tuna bölgesindeki topluluklar lidersiz kalmış ve yakın coğrafyada farklı yerlere dağılmaya başlamıştır. Ardından Attila'nın küçük oğlu İrnek'in etrafındaki Türk toplulukla bir başka Türk boyu olan Ogurlar karşılaşmış ve karışmıştır. Böylece “Bulgar” kelimesi anlamını bulmuştur.³ Bunu sadece Türk kaynaklarından değil, dönemin diğer kaynaklarından da teyit etmek mümkündür. Dönemin ünlü Bizanslı tarihçilerinden Priskos da Bulgarların oluşumunun bu şekilde olduğunu anlatmaktadır.⁴

Araştırmalardan çıkarılan genel kanı, Bulgarların Avrupa kökenli bir topluluk olmadığına yöneliktir. Aksini kanıtlayabilecek herhangi bir bulguya bugüne kadar ulaşılamamıştır.⁵ Bilakis bulgular, Bulgarların Türk menşeli bir topluluk olduğunu

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985, ss. 1-2.

² Ibid.

³ Ali Ahmetbeyoğlu, “Bulgarların Oluşumu ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 65, 2017, s. 5.

⁴ Önder Güler, “Erken Ortaçağ ve Öncesinde Karadeniz'de Bulgarların Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 35, 2017, s. 142.

⁵ Aleksander Iliev, “Tengri and Bulgarians-The Perception of Tengri in Bulgarian People in Ancient Times and Middle Age”, çev. Abdulali Aliev, *Bozok Üniversitesi Teoloji Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2017, s. 160.

göstermektedir. Zekeriya Kitapçı'ya göre, Bulgarların dilleri ilk etapta dönemin Türkçesi olup dini inançları Şamanizm'dir. Ayrıca yerleşik yaşam ve devlet kurulması, idare edilmesi gibi olguları Göktürklerden öğrendikleri ileri sürülmektedir.⁶ Destekleyici nitelikte olarak da arkeolojik kalıntılar ve İdil Bulgarlarına ait mezar taşları bulunmaktadır. Asıl soru işaretiyse daha ziyade Bulgarların ilk olarak nerede yaşadıkları ve nasıl bir süreç sonunda bugünkü topraklarına yerleştikleridir.⁷ Bu konuda Horenli Musa gibi antik dönem yazarlarının aktardığı çeşitli bilgiler olsa da günümüzde konuyla ilgilenen araştırmacılar, bilgilerin doğruluğuna şüpheyle yaklaşmaktadır. Diğer bir deyişle bahsi geçen sorunsal halen daha çözülememiş bir biçimde tarih sahnesinde durmaktadır.⁸

“Bulgar” kelimesinden ve milletin kökeninden bahsettikten sonra, Bulgarların Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmelerine kadarki süreç ele alınacaktır. “Bulgar” kelimesinin ortaya çıkış süreci tarihsel anlamda Bulgarların başlangıcını vermektedir. Attila'nın küçük oğlu İrnek'in himayesi altındaki toplulukla Ogurlar'ın karışımı sonucunda ortaya çıkan Bulgarların ismi bilinmekte olan ilk lideri Gostun'dur.⁹ 605 yılına kadar başta bulunan Gostun'un yerine daha sonra yeğeni Kubrat geçmiştir. 635'te Avar hâkimiyetine son vermiş ve “Büyük Bulgaristan” adıyla anılacak ancak oldukça kısa ömürlü olacak bir kavimler topluluğu oluşturmuştur.¹⁰

642 yılında Kubrat'ın ölümü sonrasında özellikle Hazarlar olmak üzere gelen dış baskılar sonucu topluluk yıkılmış ve Hazar boyunduruğu altında yaşamak istemeyen oğulları, mahiyetindeki ahaliyle beraber farklı bölgelere dağılmışlardır. Kubrat'ın beş oğlundan yaş olarak ortanca olanı Asparuh Han'ın izlediği yol ise Bulgarların tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur.¹¹ Asparuh Han, bugünkü Moldova sınırları içinde kalan bölgeye yerleşmiş ve ardından Bizans İmparatorluğu'na akınlar düzenlemeye başlamıştır. Böylece Asparuh Han, bölgede kalıcı olmak ve hatta topraklarını

⁶ Zekeriya Kitapçı, *Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslamiyet*, 3. Baskı, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2013, ss. 159-163.

⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972, s. 108.

⁸ Şayaz Faripoviç Uzin, Selim Karagöz ve Zufar Gumaroviç Şakirov, “İdil Bulgarları ve Göçebe Dünya”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2019, ss. 241-242.

⁹ Ayşe Kayapınar, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 105-106.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Osman Karatay, “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2010, s. 2.

genişletmek isteğinde olduğunu göstermiştir. Tam bu esnada Arapların İstanbul'u kuşatmasıyla zor durumda kalan Bizans İmparatorluğu, Bulgar tehdidini ertelemek zorunda kalmıştır. Arapların kuşatmayı kaldırmasından sonra Bizans İmparatorluğu hızlıca Bulgarların üzerine yürümüş ancak başarısız olmuştur. Bunun sonucu olarak 681 yılında Asparuh Han ile dönemin Bizans İmparatoru IV. Konstantinos arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Bizans İmparatorluğu, on yıl boyunca Bulgarlara vergi ödemeyi kabul etmiş ve böylece Bulgar varlığını tanımiştır. Söz konusu antlaşma, I. Bulgar Devleti'nin kuruluş belgesi olarak kabul edilmektedir. Başkenti de günümüzdeki şumnu şehrinin yakınlarındaki bir kasaba olan ‐Pliska‐ olmuştur. Asparuh Han, devleti kurma aşamasında sekiz farklı Slav kavmini mahiyetine katmış ve bu kavimleri ülkenin farklı bölgelerine dağıtıp onlara güvenliği sağlama görevi vermiştir. Asparuh Han döneminde devlet giderek daha güçlü bir yapıya bürünmüştür.¹²

700 yılında Asparuh Han'ın yerine gelen oğlu Tervel döneminde Bizans İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurulmuştur. Hatta dönemin Bizans İmparatoru II. Justinyanus, Tervel'in verdiği desteklerden ötürü kendisiyle kız kardeşini evlendirmiştir. Bu sayede aldığı desteği, dönemi süresince kalıcı hale getirmeye çalışmıştır. Ancak Bizans İmparatorluğu içindeki hâkimiyetini iyice pekiştirdiğinde Bulgarlara saldıran II. Justinyanus başarısız olmuştur. Tervel'in ölümünün akabinde Bulgar Krallığı'nda bir süre iç karışıklıklar yaşanmış ve devam eden Bizans İmparatorluğu saldırıları da eklenince devlet istikrarsızlığa bürünmüştür. 777 yılında Kardam Han döneminin başlamasıyla birlikte devlet otoritesi yeniden sağlanmıştır. 791-792 yılları arasında Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşı kazanan Krallık, Asparuh Han döneminden sonra bir kez daha Bizans İmparatorluğu'nu vergiye bağlamıştır.¹³ Kardam Han döneminde başlayan yükseliş, yerine geçen oğlu Krum Han döneminde de devam etmiştir. Önemli toprak kazanımlarıyla birlikte bugünkü Sofya sınırlarında bulunan Serdika'ya doğru harekete geğince, dönemin Bizans İmparatoru I. Nikiforos, Bulgarlar üzerine ordu göndermiş ve ilk etapta başarılı olsa da imparatorluğa geri dönerken ordusu bozguna uğramış, kendisi de hayatını kaybetmiştir. Bu sürecin sonunda daha da cesaretlenen Bulgarlar toprak kazanımına devam etmiş hatta İstanbul'a kadar ilerlemiş

¹² Kayapınar, op. cit., ss. 106-107.

¹³ Mithat Aydın, ‐Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış‐, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2002, ss. 118-119.

ancak şehri alamamıştır. Krum Han'ı kendinden önceki Bulgar liderlerinden ayıran en temel özelliği Bulgarların ilk kanun koyucu lideri olmasıdır. Onun zamanında Bulgarlar askeri, hukuki ve sosyal alanlarda gelişmiştir.¹⁴

Krum Han sonrasında tahta geçen Omurtag Han döneminde Slav tehlikesi ortaya çıkmıştır. Devlette nüfus olarak fazla olan Slavların, kendilerinin aksine sayıca az kalan Bulgarları asimile etme ihtimali ortaya çıkmıştır ve uzun vadede köken itibarıyla Türk olan Bulgarlar, bugünkü bildiğimiz Slav kimliğine doğru evrilmeye başlamışlardır. Çünkü sayı üstünlüğü ellerinde olan Slavlar, sayıca az olan Bulgarları kendi etkileri altına almayı başarmıştır. Bir diğer gelişme de Hristiyanlık inancının yavaş yavaş yayılmaya başlaması olmuştur. Bunun altında yatan asıl sebepse Krum Han zamanında Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşlar sırasında alınan sayıca fazla Hristiyan esirlerdir. Bu esirler zamanla bölgede Hristiyanlık dinini yaymaya başlamışlardır. 816 yılında Bizans İmparatorluğu ile otuz yıl süreli bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma sonucunda Bulgarlar toprak kaybetmiş olsa da asıl önemli sonucu Hristiyan esirlerin fide karşılığı serbest bırakılmış olmasıdır. Bu sebeple geçici de olsa Hristiyanlık dininin yayılması ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Omurtag Han döneminde başkent Pliska yeniden inşa edilmiş, devletin idari teşkilatlanması yapılmıştır.¹⁵

Omurtag Han sonrasında devleti idare eden Melemir ve Pressian dönemlerinde Hristiyanlık etkisinin giderek artması dışında belirgin bir gelişme olmamıştır. Ancak Pressian'ın oğlu I. Boris'in tahta çıkmasıyla Bulgarların tarihini esaslı biçimde değiştirecek olaylar yaşanmaya başlamıştır. Politik sebeplerle 865 yılında Hristiyanlık dininin Ortodoks mezhebi benimsenmiştir. Sonuç olarak da “Bulgar Türkleri” yani “Protobulgar” grup Slavlaşmaya başlamıştır. Devamında Slavca resmi dil haline gelmiştir. Buna mukabil olarak kısa zaman içinde Slav edebiyatı ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmelerin sonucu olarak I. Boris, Bulgarlar tarafından “Bulgar milletinin kurucusu” olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Ancak Bulgarlar Ortodoksluğu benimsediği için tam olarak Slavlaşmamıştır. Slavlar arasında Ortodoksluk çok hızlı yayıldığı ve ülkenin çoğunluğu Slav olduğu için bu şekilde bir Slavlaşma durumundan bahsedilebilir. Yani Slavlaşma dendiğinde akla Slav kültürü yanında dini de gelmelidir.

¹⁴ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979, s. 16.

¹⁵ Kayapınar, op. cit., ss. 115-117.

¹⁶ Aydın, op. cit., ss. 120-121.

888 yılında I. Boris, kendi isteğiyle tahtı oğlu Vladimir'e bırakmış ancak bu durum çok kısa sürmüştür. Zira Vladimir, babasının izlemiş olduğu politikalardan sapmaya başlayınca ülkede iç karışıklıklar çıkmış ve I. Boris tekrar hakimiyeti eline alıp tahtı diğer oğlu I. Simeon'a bırakmıştır.¹⁷ Bulgar devletini babasının döneminden de ileri bir noktaya taşıyan I. Simeon zamanında devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, devletin etrafındaki tüm Slav toplulukları bir araya getirilmiş, bunların yanında kültürel ve ekonomik anlamda da ilerlemeler kaydedilmiştir. Devletin başkenti Pliska'dan yeni inşa edilen "Preslav"a taşınmıştır. Bu dönemdeki Bulgarların gücü aslında büyük ölçüde I. Simeon'un şahsıyla alakalı görünmektedir. Zira kendisinin tahttan ayrılması sonrasında devletin çöküş süreci başlamıştır.¹⁸

I. Petro dönemiyle birlikte hem iç karışıklıklar çıkmış hem de devletin varlığını dış güçler tehdit etmeye başlamıştır. Macarlar tarafından saldırıya uğrayan devlet, Sırp'ların bağımsızlıklarını ilan etmesiyle oldukça zor duruma düşmüştür. Bu durumdan faydalanmak isteyen Bizans İmparatoru II. Nikiforos ve Kiev Knezi Svetoslav, 967 yılında ittifak yapmıştır. Bir yıl sonra Svetoslav, Bulgar topraklarının bir kısmını işgal etmek ve I. Petro'nun halefi olan II. Boris ile Bizans İmparatorluğu'na karşı antlaşma imzalamak suretiyle ittifakı bozmuştur. Bunun üzerine yeni Bizans İmparatoru I. Ioannis, Bulgar devletinin başkenti olan Preslav'ı 971 yılında işgal etmiştir. Bu durum aslında devletin fiilen ortadan kalkması gibi gözükse de yaklaşık kırk yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'na karşı direniş gösterilmiştir. Bu direnişin merkezinde ise Samuel, David, Moses ve Aaron adındaki dört kardeş bulunmaktadır.¹⁹ Samuel'in iki abisi Bizans İmparatorluğu'na karşı savaşırken ölmüş, kardeşini ise kendisini imparatorlukla ilişki içinde olmakla suçlayınca öldürmüştür. Böylece tek başına Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. İlk etapta direniş başarıya ulaşmış olsa da bir süre sonra Bizans İmparatorluğu ile baş edilememeye başlanmış ve direniş 1014 yılında kırılmıştır. 14.000 Bulgar savaşçı, Bizans ordusu tarafından çembere alınmış ve hepsinin gözleri oyulduktan sonra serbest bırakılmışlardır. Bu askerlerin akıbetini öğrenen Samuel'in kalp krizi geçirip öldüğü tarihi kaynaklarda geçmektedir.²⁰ Dönemin Bizans İmparatoru II. Basileios da bu olayın ardından "Bulgar

¹⁷ Kayapınar, op. cit., s. 120.

¹⁸ Todorov, op. cit., ss. 21-25.

¹⁹ Aydın, op. cit., ss. 122-123.

²⁰ Todorov, op. cit., ss. 28-30.

Kasabı” unvanıyla tarihe adını yazdırmıştır. Bu tarihten dört yıl sonra da Bulgar devleti tamamen ortadan kalkmış ve Bizans İmparatorluğu'na bağlı bir bölge haline gelmiştir.²¹

1018 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde yaşamlarını sürdüren Bulgarlar, zaman zaman isyana kalkışsalar da bağımsız bir devlet kurmaları için 169 yıl beklemeleri gerekmiştir. 1040 ve 1072 yıllarında vergi temelli olarak isyanlar çıksa da sonuca ulaşmamıştır. Bu iki isyan dışında küçük çaplı başka isyanlar yaşandıysa da sonuç yine aynı olmuştur. Ancak 1185 yılında Petro ve Asen kardeşlerin başlatacağı ayaklanma II. Bulgar Devleti'ne giden yolu açmıştır.²² Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal olarak kötü durumdan faydalanarak isyanın fitili ateşlenmiştir. Bunun yanında Petro ve Asen kardeşlerin Bizans İmparatorluğu'ndan hediye olarak toprak parçası istekleri reddedilmiş ve Bizans İmparatorluğu temsilcisinin Asen'e tokat atması sonucunda kitleler yavaş yavaş iki kardeşin etrafında toplanmaya başlamıştır. Bulgarlar 1186 yılında eski başkentleri Preslav'a doğru ilerlemeye başlamış ancak şehri alamamışlardır. Bunun üzerine de hedeflerini “Trakya” olarak revize etmişlerdir. Burada da Bizans İmparatorluğu güçleri tarafından püskürtülmüşlerdir. Kumanlara sığınan iki kardeş, Bizans kuvvetlerinin bölgeden uzaklaşması sonrasında tekrar harekete geçip, Kumanların da desteğiyle başarılı olmuş ve Bizans İmparatorluğu ile 1187 yılında barış antlaşması imzalanmıştır. Böylece II. Bulgar Devleti resmen kurulmuş ve Bulgarlar tarih sahnesine bağımsız bir devlet olarak geri dönmüştür.²³

İki kardeş yeni kurulmuş olan bu devleti akılcı politikalarla yönetirken, “boyar” adı verilen ve devletin yönetiminde söz sahibi olan soyluların kendilerinden memnun olmamalarının neticesinde düzenlenen suikastlarla hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunun sonucunda tahta küçük kardeşleri Kaloyan çıkmıştır. Petro ve Asen'in bıraktığı yerden devam edip, Kumanlardan da aldığı destekle devleti daha ileri noktalara taşımıştır. 1204 yılında Papa III. Innocentius ile sadece siyasal amaçlı bir ittifak yapmıştır. Bu sebeple Bulgarların Ortodoks yapısı hiç zarar görmemiştir. Ancak IV. Haçlı Seferi sırasında çıkarları gereği Bizans İmparatorluğu ile ortak hareket etmekten de geri durmamıştır.²⁴ 1207 yılındaysa Selanik'i kuşattığı sırada öldürülmüştür. Hemen akabinde daha yirmi

²¹ Ibid.

²² Ayşe Kayapınar, “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 232-233.

²³ Fatma Rodoplu, “İkinci Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kumanların Rolü”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 50, 2016, ss. 224-228.

²⁴ Todorov, op. cit., ss. 31-33.

yaşında olan bu yeni devlet taht kavgaları yaşamıştır. Zira onun ölümünde dahli olduğu iddia edilen yeğeni Boril tahtı ele geçirmiştir. 11 yıllık hükümlük sürecinde başarısız bir görüntü çizmiş ve kayda değer bir gelişme de gerçekleştirememiştir. Aksine devlet oldukça kan kaybetmiştir. 1218 yılında II. İvan Asen, Boril'i tahttan indirerek devletin başına geçmiştir.²⁵

1218-1241 yılları arasındaki II. İvan Asen dönemi, I. Bulgar Devleti'nin en parlak dönemini yaşatan I. Simeon dönemiyle boy ölçülebilecek düzeyde başarılı geçmiştir. Öncelikle devleti içte istikrarlı bir yapıya büründürmüş, ardından dışa doğru açılmış ve devletin topraklarını genişletmiştir. Bunun yanında kendisinin salt askeri güce inanan bir karakteri olmadığı da kaynaklarda belirtilmiştir.²⁶ Bu sebeple diğer devletlerle mümkün olduğunca barışçıl ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Oldukça başarılı geçen bu dönemin ardından kendisinin ölümüyle birlikte devlet tekrar istikrarsız bir yapıya bürünmeye başlamıştır.²⁷ Öncelikle tahta 1241 yılında ilk oğlu I. Kaliman Asen çıkmıştır ve kendisi o dönemde henüz yedi yaşındadır. Beş sene sonra kendisinin öldürülmesi üzerine tahta bu sefer yine reşit durumda olmayan kardeşi II. Mihail Asen çıkmıştır. O da 1256 yılında kuzeni II. Kaloman tarafından öldürülmüş ve yerine de bir yıl süreyle o geçmiştir. Ancak bir yılın sonunda suikaste kurban gitmiş ve yerine Konstantin Tih-Asen gelmiştir. 1257 ile 1277 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte de devlet sorunlu bir dönem geçirmiştir. 1278 yılında İvaylo adında bir köylünün önderliğinde halk ayaklanmış ve başkent Tırnova'ya doğru harekete geçmiştir. İvaylo, Konstantin Tih-Asen'in dul eşiyle evlenip kendini devletin lideri ilan etmiştir. Bundan sonraki süreçte İvaylo savaştayken, Bizans İmparatorluğu da bu durumdan faydalanıp başka birini tahta geçirmek istese de sonuç başarısız olmuştur. Ancak savaş devam ederken, 1280 yılında İvaylo'nun ölmesiyle birlikte tahta I. Georgi Tarter geçmiştir. Kendisinin 12 yıllık hükümlük sürecinde devlet daha da zayıflamış ve boyarlar arasında paylaşılmıştır.²⁸

Devam eden süreçte kısa süreli tahta çıkışlar olmakla birlikte 1300 yılında Svetoslav devletin başına geçmiştir. Ancak onun 22 yıllık hükümlük sürecinde de değişen bir şey olmamıştır. Ardından boyarlardan olan “Şişman” ailesi devletin başına

²⁵ Kayapınar, op. cit., ss. 238-240.

²⁶ Todorov, op. cit., ss. 33-34.

²⁷ Ibid., ss. 34-35.

²⁸ Kayapınar, op. cit., ss. 241-244.

geçmiştir. Michael Şişman da 1330 yılında Sırplarla yapılan savaşın sonucunda hayatını kaybetmiştir. Onun arkasından Sırpların etkisiyle İvan Stefan tahta çıkmış fakat bir yılın sonunda ülkede, bir derebeyi olan İvan Alexandır lider olarak seçilmiştir. Tam 40 yıl boyunca devleti idare etmiş ancak tüm çabalarına rağmen devletin kaçınılmaz sonunu engelleyememiştir. Kendisinin ölümünden sonra iki oğlu da devletin başına geçmiş ve aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı devlet ikiye ayrılmıştır. Tırnova ve Vidin merkezli iki başlı yapının yanında daha önceden var olan Dobruca merkezli bir yapı da devletten ayrılmıştır. Böylece üç ayrı birimden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır.²⁹

2. OSMANLI DEVLETİ HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN

Osmanlı Devleti, Bulgarların yaşadığı bölgeye ulaştığında çalışmanın önceki kısmının sonunda belirtildiği üzere üç başlı bir yapıyla karşılaşmıştır. Bu da doğal olarak bölgede ilerleyişlerini ve hâkimiyet kurmalarını oldukça kolaylaştırmıştır. Esasen Osmanlı Devleti, 1326 yılından itibaren bölgeye keşif amaçlı akınlar düzenlemeye başlamıştır. 1352 yılında da Bizans İmparatorluğu'na yaptıkları yardımlardan ötürü Orhan Bey şahsında Osmanlı Devleti'ne Çimpe Kalesi'nin verilmesiyle birlikte Avrupa kıtasında kalıcı olarak ilk defa toprak kazanımı sağlanmıştır. Bu da ileriki fetih hareketleri adına oldukça önemli bir adım olmuştur.³⁰

Bundan sonraki süreçte ise Bulgar topraklarının yavaş yavaş Osmanlı hâkimiyetine girmeye başladığı görülmektedir. Bu durum da Bulgarlar tarafından “Tursko Robstvo” yani “Türk Boyunduruğu” olarak adlandırılacak süreci başlatmıştır.³¹ 1361 yılında Edirne ve 1364 yılında Filibe'nin alınmasıyla komşu olunmak suretiyle ilk siyasi temaslar yaşanmıştır.³² 1367 yılında Kızılağaç ve Yanbolu, 1368 yılında Burgaz, 1372 yılında Köstendil ele geçirilmiştir. Ayrıca Köstendil'de bulunan Bulgar prenseslerinden Evdokia'nın oğlu Konstantin, Osmanlı Devleti hâkimiyetini kabul edip asker desteğinde bulunmuştur. 1385 yılında günümüz Bulgar devletinin başkenti Sofya,

²⁹ Todorov, op. cit., ss. 37-40.

³⁰ Nevin Genç, *XVI. yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988, ss. 8-9.

³¹ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 27-28.

³² Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 320-321.

1388 yılında ise Varna civarıyla Şumnu ele geçirilmiştir.³³ Bulgar topraklarının ele geçirilmesi 1393 yılında Tırnova'nın alınmasıyla tamamlanmıştır. Bu sonuçla II. Bulgar Devleti tarih sahnesinden tamamen silinmiş ve Bulgar tebaası böylece Osmanlı vatandaşı haline gelmiştir. 1396 yılında meydana gelen Niğbolu Savaşı sonucunda da bu durum kesinleşmiştir.³⁴ Ancak yaşananlar henüz bir başlangıç olup Bulgar topraklarıyla başlamak kaydıyla Balkanlarda ileride hâkimiyet kuracak olan Osmanlı Devleti için bu bölgenin önemi Bernard Lewis'e göre “Devletin yer çekim merkezi” denecek kadar fazla olmuştur.³⁵

“İskân Politikası” neticesinde elde edilmiş olan Bulgaristan coğrafyasına Anadolu'dan Türk tebaa yerleştirilmiş, bölgede demografik ve dinsel açıdan denge kurulmak istenmiştir. Bu göç hareketine paralel olarak bölge imar edilip uygarlaştırılmıştır. Ayrıca Bulgar toprakları çeşitli sancaklara bölünerek yönetilmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kaldığı yaklaşık 500 yıllık süre boyunca bölgeden devlete ekonomik anlamda büyük fayda sağlanmıştır. Et, pirinç, demir ve kereste başta olmak üzere pek çok alanda devletin ihtiyacının bir kısmı bu bölgeden sağlanmıştır.³⁶ Altın, bakır, demir ve kurşun gibi madenlerin işleme sistemleri geliştirilmiştir. Elbette bu da devlete uzun vadede ekonomik gelir olarak geri dönmüştür. Bunlardan başka kültürel bağlamda etkileşimler de olmuştur. Örneğin; İstanbul'daki Galata bölgesinin adı, Varna'daki bir Türk mahallesinden gelmiştir. Kırcaali şehri de ismini şehrin kurucusu olan ve asker kökenli olan Kırca Ali'den almıştır. Filibe'nin en eski köprüsünün adıysa Lala Şahin Paşa'dır. Benzer nitelikte pek çok onomastik örnek vermek de mümkündür.³⁷

1396 yılında Bulgaristan topraklarında Osmanlı Devleti hâkimiyeti perçinlendikten birkaç yıl sonra devlet içinde bir bunalım süreci ortaya çıkmıştır. Tarih literatüründe “Fetret Devri” diye bilinen bu sürecin başında Timur, 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenerek esir almıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş olan Anadolu beyliklerine Timur, topraklarını geri vermiştir. Kalan

³³ Genç, op. cit., ss. 11-13.

³⁴ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, 2. Baskı, London: Hurst&Company, 2001, ss. 46-48.

³⁵ Michael B. Bishku, “Turkish-Bulgarian Relations: From Conflict and Distrust to Cooperation over Minority Issues and International Politics”, *Mediterranean Quarterly*, Vol: 14, No: 2, Spring 2003, s. 77.

³⁶ Genç, op. cit., ss. 14-17.

³⁷ Recep Yıldız, “Batı Dünyasının Çifte Standartlı Yaklaşımlarına Bir Örnek: Ermenilerin Tehciri ve Bulgaristan Türkleri Kıyaslaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, s. 185.

Anadolu topraklarını da Bayezid'in dört şehzadesi arasında bölüştürmüştür. Bu şekilde kardeşler arasında taht kavgaları başlamış, Osmanlı topraklarında iç huzursuzluk ve yönetsel olarak bir kaos durumu ortaya çıkmıştır. Bu süreçse 1402-1413 yılları arasında kapsamaktadır.³⁸ Fetret Devri'nde Anadolu topraklarında çeşitli karışıklıklar yaşanırken özelde Bulgaristan, genel olarak ise Balkan coğrafyasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Dolayısıyla Bulgarlar, devlete olan bağlılıklarını korumuştur.

1443 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı Sırp, Macarlar ve Karamanoğulları bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifak neticesinde Sırp ve Macar orduları Osmanlı topraklarına girerken, yaşanan çatışmalar neticesinde Osmanlı Devleti yenilgiye uğramıştır. 1444 yılında imzalanan Edirne-Segedin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Sırbistan topraklarını kaybetmiş ancak Bulgaristan topraklarını korumayı başarmıştır.³⁹ Bu süreçte savaş alanı olarak kendi topraklarının kullanılmasından rahatsız olan Bulgar halkı ufak çaplı bir isyan hareketine girişmişse de bu hareket hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Aynı zamanda her ne kadar küçük de olsa bu olay, Bulgarların Osmanlı Devleti yönetimine karşı ilk isyanı olarak tarihe geçmiştir. Ancak bir yıl sonra Varna Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kazanmasıyla bölgedeki Osmanlı Devleti hâkimiyeti sağlamlaştırılmıştır.⁴⁰

Bu süreçten sonra Bulgar topraklarının ele geçirilmiş olmasının sonucu olarak Osmanlı Devleti, topraklarını genişletmek adına Avrupa kıtasında başka bölgelere doğru sefer hareketlerine girişmiştir. Bu durum ise II. Viyana Seferi'ne (1683-1699) kadar yani yaklaşık 250 yıl kadar sürmüştür. Bu bağlamda da Sırbistan, Mora Yarımadası, Arnavutluk, Eflak, Bosna, Kırım, Boğdan gibi bölgeler ele geçirilip Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.⁴¹ Bu zaman dilimindeyse Bulgaristan topraklarında Osmanlı Devleti'nin mutlak otoritesi görülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde görece refah içinde yaşamakta olduklarından ötürü Bulgarların merkezi yönetime karşı sorun çıkarmadıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu durumun istisnası olarak 1595 yılını göstermek mümkündür. Dönemin Eflak ve Transilvanya beylerinin

³⁸ Ş. Nezihi Aykut, "Fetret Devri-IV: İsa Çelebi", *Tarih Dergisi*, Sayı: 44, 2006, s. 25.

³⁹ Haldun Eroğlu, "Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı: 41, 2017, s. 96.

⁴⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976, ss. 43-62.

⁴¹ Halime Doğru, "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683)", *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 301-318.

kışkırtmasıyla Bulgarların tarihi başkenti Tırnova'da isyan çıksa da Sinan Paşa tarafından kısa sürede bastırılmış, ancak isyana yardım ve yataklık eden kişiler kaçmışlardır.⁴²

Görüldüğü üzere, 1683 yılına kadar yani II. Viyana Kuşatması'nın başlangıcına kadar toplamda sadece iki isyan yaşanmıştır. Diğer bir deyişle 1444-1683 yılları arasındaki süreç, “Bulgarların Refah Dönemi” olarak da adlandırılabilir. Ancak 1683 yılı ve sonrasında birlikte kırılma noktaları cereyan etmiştir. Bulgarlar yavaş yavaş ortaya çıkan ancak yıllar geçtikçe artan biçimde ulus bilinci kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda ikili ilişkiler daha girift bir şekle bürünme yolunda ilerlemiştir.

1683 yılında Osmanlı Devleti'nin başlattığı II. Viyana Kuşatması sırasında her ne kadar dönemin Avusturya imparatoru Viyana'yı terk edip Linz şehrine kaçsa da daha önceden kurulmuş olan Haçlı İttifakı, Osmanlı Devleti'ne karşı direnmiş hatta geri çekilmeye zorlamıştır.⁴³ Bu sürecin devamında ise Bulgaristan'ın batı kısmından giriş yapan Avusturya ordularına Bulgar yerel halkının destek verdiği görülmüş ve bölgede isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar, Fazıl Mustafa Paşa tarafından bastırılmıştır.⁴⁴ Yine de bundan sonra Osmanlı Devleti sürekli güç kaybetmiş ve yıkılışa doğru her gün bir adım daha yaklaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması başarısızlığının üzerinden yaklaşık yarım asır geçtikten sonra yani 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bulgarlar *ekonomik* anlamda önem arz etmeye başlamıştır. Zira bu dönemde, Avrupa ticaret ağı ve Balkanlar özelinde Bulgar toprakları önemli bir merkez haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca bölgede dokumacılık alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiş, tekstil işletmeleri kurulmaya başlanmıştır. Sermaye oluşmaya başlaması Bulgar Burjuvazisi'nin oluşumunu tetiklemiştir. Bu da aslında Bulgar aydınlanma sürecinin tohumlarını atmıştır.⁴⁵ Artık bundan sonraki süreçte yapılması gereken şey ulus bilinci oluşturmaktır. Bulgarlara göre de bunu yapan kişi, Hiliander Manastırı'nda rahip olan Otest Paissiy olmuştur. 1762 yılında yazmış olduğu “Halklara, Çarlara, Azizlere ve Bunların Yaptıklarına ve Bulgar Tarzına Dair Slav-Bulgar Tarihi” adlı eser oldukça

⁴² Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2016, s. 69.

⁴³ Selim Hilmi Özkan, “II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, ss. 3-4.

⁴⁴ Bıçaklı, loc. cit.

⁴⁵ Todorov, op. cit., ss. 57-58.

önemlidir.⁴⁶ Paissiy ile başlayan Bulgar uyanışına “Vızrajdanie” yani “Yeniden Doğuş” denmiştir. Bulgarları kendi kökenlerine sahip çıkmadıkları için eleştirmiş ve hatta “Helenleşme” yani “Yunanlaşma” yolunda olduklarını dahi iddia etmiştir.⁴⁷ Ancak onun eserinin neticesinde ulus bilinci hemen ve hızlıca kendini göstermemiş olup somut olarak 19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber halk arasında yayılmaya başlamıştır. Paissy'nin ardından Sofronius isimli bir yazar, modern Bulgarca kullanılarak yazılan ilk eseri kaleme almıştır. Eserin adı ise “Nedelnik”dir. Bu eser de Bulgar ulus bilincinin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁸ Bu gelişmeler ışığında düşünsel olarak ulus bilinci uyanmaya başladıktan sonra süreç hızla gelişmiştir.

1806-1812 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Bulgar bir heyet bizzat St. Petersburg'a gidip Rus Çarlığı'ndan Bulgar bağımsızlığı için destek istemiştir. Aslında bu durum, ileride Bulgarların bir nevi Rus himayesine girmelerinin başlangıç noktasını teşkil etmektedir.⁴⁹ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda az sayıda Bulgar'ın Rus birliklerine yardımlarda bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Özellikle casusluk konusunda destek alan Ruslar, Osmanlı ordusuna karşı avantaj sağlamıştır. Ruslar da elbette Bulgarlar tarafından yapılan desteği unutmamış ve ileriye dönük olarak Bulgarlara dair Rus ilgisinin artışı da pozitif şekilde ivmelenmiştir.⁵⁰ Bunun yanında 19. yüzyılın ortalarına doğru bölgede eşkıyalık hareketleri de görülürken, söz konusu hareketler yerel halkın huzurunun kaçmasına sebep olmuştur.⁵¹ Esasen Bulgarlar milli bilinç konusunda, Sırp ve Yunanlara göre geç kitlesel tepki göstermişlerdir. Hatta bu iki milletin bağımsızlık çabalarına bazı Bulgar gruplar da bizzat destek olmuştur. 1830'lar itibarıyla artık kendileri için de bir şeyler yapmak gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.⁵² Ancak bu noktada aralarında bir anlaşmazlık söz konusu olmuş ve iki gruba ayrılmışlardır. İlk grup Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kalıp daha geniş haklar elde etmeyi savunmuştur. Diğer grupsa tek çare olarak

⁴⁶ R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, 2007, s. 38.

⁴⁷ Rengin Yavuz, “Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2019, s. 223.

⁴⁸ Todorov, op. cit., ss. 59-60.

⁴⁹ Bıçaklı, op. cit., ss. 72-73.

⁵⁰ Turan Karanfil, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ve Çevresi*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, ss. 41-60.

⁵¹ Jean Mattei, “1812-1813 Yıllarında Osmanlı Yönetiminde Bulgaristan”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 220, 2000, ss. 202-203.

⁵² Stavrianos, op. cit., ss. 375-376.

Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir devlet haline gelmek gerektiğini savunmuştur.⁵³

Eğitim, kültür ve sanat da milli bilincin oluşması açısından oldukça önem arz etmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılda basılan kitap sayısı sürekli artmış ve bunlar arasında Bulgar tarihini yücelten ve doğal olarak milliyetçilik propagandası yapan kitaplar önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca 1835 yılında Gabrovo'da Bulgarlara ait ilk eğitim kurumu açılmıştır. Ancak üniversite için Bulgar gençleri yurtdışına, özellikle de Rusya'ya gitmişlerdir.⁵⁴ Açılan ilk Bulgar okulunun ardından 1840 yılında ise sadece kız çocuklarına özel bir eğitim kurumu açılmıştır.⁵⁵ İlk Bulgarca eğitim kitapları da Bükreş, Belgrad ve İstanbul gibi Bulgar topraklarının dışında basılmıştır.⁵⁶ Bunun yanında halkın daha da bilinçlenmesi amacıyla çeşitli gazete ve dergiler basılmış, abonelik usulüyle geniş bir Bulgar kitlesine ulaşmak hedeflenmiştir. Bu tip yayınlarla Osmanlı Devleti karşıtı propaganda yapılmış ve Bulgarların bağımsız bir devlet kurması fikri öne çıkarılıp halka da aşılmuştur.⁵⁷

Öte yandan Amerikan misyonerlerin Bulgarları Protestan yapmak için gösterdiği bazı çabalar da Bulgarların ulus bilincinin gelişmesi için önemlidir. Öncelikle misyonerler Bulgarca öğrenmiş ve yüksek düzeyde eğitim verebilecek okullar açmışlardır. Ardından öğrencilere Bulgarca kitaplar dağıtmışlardır. Robert Koleji ise Bulgarlar için milliyetçilik duygularının daha da köruklenmesine yol açan bu kurumların en ünlüsü olmuştur.⁵⁸ 1840 yılında Nophitos adında bir papaz İncil'i Bulgarcaya çevirmiş ve artık dini ritüeller de kendi dilleriyle yapılmaya başlanmıştır. Bu durumsa ulus bilincinin oluşmasında dinsel ayağı teşkil etmiş ve aynı zamanda dini bir uyanışın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁹

⁵³ M. Vedat Gürbüz, "The Emergence of Bulgarian Nationalism", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 2009, ss. 37-38.

⁵⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I - 18. ve 19. yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, ss. 366-367.

⁵⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 46. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 98.

⁵⁶ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan States (1804-1920)*, 4. Baskı, Seattle: University of Washington Press, 2000, s. 131.

⁵⁷ Nuri Korkmaz, "Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20, 2017, s. 74.

⁵⁸ Bıçaklı, op. cit., s. 80.

⁵⁹ Mustafa Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 70-72.

Görüldüğü üzere Bulgar ulus bilinci oluşurken, isyanlara yönelik de beraberinde gelmiştir. 1834 yılında Tırnova'da, 1841'de Varna civarında, 1849 ve 1850 yıllarında da Vidin'de yerel bazda isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlardan başka, Kırım Savaşı'nda Bulgarlar Rus birliklerine hatırı sayılır derecede destek olmuşlardır.⁶⁰ 1858 yılında kurulan “Slav Yardımsever Cemiyeti” ise Bulgar öğrencilere Rusya'da burs vermiş, buna karşılık olarak “Panslavist” ideoloji çerçevesinde onları etki altına almıştır. Bu gibi sebeplerle Bulgar gençliği üzerinde Rus etkisi daha yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır.⁶¹

1862 yılına gelindiğinde Bulgarlar örgütlenmeye başlamış ve Georgi Stoykov Rakovski isimli bir ihtilalci çete kurmuştur. Ayaklanma ortamını hazırlaması için de Hacı Stavri'yi görevlendirmiş ve 150 kişilik bir çete kurulmuştur. Ancak daha ayaklanma başlamadan Osmanlı Devleti güçleri tarafından Hacı Stavri etkisiz hale getirilmiştir. Fakat bu durum Rakovski ve etrafındakileri umutsuzluğa düşürmemiştir. Amaçları, silahlanıp örgütlenerek Bulgarları galeyana getirmek ve başta Ruslar olmak üzere büyük güçlerin desteğini alarak bağımsızlıklarına kavuşmak olmuştur.⁶² 1864 yılında Bulgarlar için sevindirici bir gelişme daha yaşanmıştır. Rus temsilcisi olarak Osmanlı ülkesine sıkı bir Panslavist olan Nikolay İgnatyev atanmış ve Bulgarlara bağımsızlık yolunda destek vermeye başlamıştır. Bu sayede Bulgarlar için destek alabilecekleri büyük güç olarak Rusya yerini almıştır.⁶³

Örgütlenme çabalarına geri dönecek olursak, 1867 yılında ilk Bulgar çetesi olan “Bulgar Gizli İhtilal Bükreş Merkez Komitesi” kurulmuştur. Liderleri de Lüben Karavelov ve Vasil Levski olmuştur. Komite bildiriler yayınlarak çalışmalarına başlamış, ardından “Narodnost” isimli gazeteyi çıkarmıştır. Ayrıca komite, çete mensuplarını örgütleyip Bulgar topraklarına göndermiştir. 1869 yılında ise başka bir çete kurulmuş ancak kısa sürede başarısızlığa uğramıştır.⁶⁴ 1870 yılında bağımsızlığa giden yolda önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Tüm çeteleri tek bir çatı altında toplamak amacıyla yola çıkan “Bulgar Devrimci Komitesi” kurulmuştur. Lideri Lüben Karavelov, en büyük destekçileri de Vasil Levski ve Hristo Botev olmuştur. Komite

⁶⁰ Stavrianos, op. cit., ss. 376-377.

⁶¹ Jelavich, op. cit., s. 368.

⁶² Bıçaklı, loc. cit.

⁶³ Jelavich, op. cit., ss. 372-374.

⁶⁴ Bıçaklı, op. cit., s. 81.

hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştır. 1872 yılında tren saldırısı sırasında Dimitir Obşti isimli bir üye yakalanmış ve komite deşifre olmuştur. Obşti ile beraber Vasil Levski de idam edilmiştir. Akabinde Karavelov komiteden ayrılmıştır. Komite her ne kadar 1875 yılında Eski Zağra (Stara Zagora)'da bir isyana kalkışsa da başarısız olmuştur. 1876 yılında ise Bosna krizi fırsat bilinmiş ve bu sefer Filibe merkezli bir isyan çıkarılmışsa da yine başarısızlığa uğramış ve Hristo Botev isyan sırasında ölmüştür.⁶⁵

Anlaşılabacağı üzere hâlihazırda Bulgar ulusal kimliğinin sembol isimleri haline getirilmiş olan Hristo Botev ve Vasil Levski gibi iki çeteci liderin isyan girişimleri başarısız olmuş ve her iki kişi de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı dahi görememiştir. Diğer taraftan Bulgar Sorunu da Balkan coğrafyasındaki diğer sorunlar gibi yöntem açısından sivil Müslüman Türk ahaliye yapılan saldırılarla vuku bulmuştur. Bu isyan girişimleri Osmanlı Devleti güçlerince bastırılırken, sorunun iç mesele olmaktan çıkarak uluslararası boyut kazanmasının ardından durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 1876 yılının sonlarında İstanbul'da toplanan büyük devletlerin temsilcileri, Osmanlı Devleti'ne Bulgaristan'da iki özerk bölgeden oluşan bir yapının kurulması konusunda isteklerini belirtmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti bu isteğe olumsuz yaklaşınca Rus Çarlığı, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.⁶⁶ Bundan sonra yaşanacak olaylarda Bulgaristan'ın önce özerkliğini sonra da bağımsızlığını kazanmasını sağlamıştır.

“93 Harbi” olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkış sebeplerinden biri Ruslar için Kırım Savaşı'nın intikamını almaktır. Bir diğer ve en önemli sebep ise Rus Çarlığı'nın Panславizm politikasıdır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan atılması ve bu topraklara Rusların sahip olup sıcak denizlere inmesi hedeflenmiştir.⁶⁷ Yaklaşık on ay süren savaşa girerken her iki taraf da kazanacağından oldukça emin gözükülmüştür. Ve bunun için haklı gerekçeleri de mevcuttur ancak sonuç

⁶⁵ Jelavich, op. cit., ss. 376-378.

⁶⁶ Bıçaklı, op. cit., s. 83.

⁶⁷ Nühket Eltut, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları”, 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, 2009, s.125.

olarak başarıya ulaşan Ruslar olmuştur.⁶⁸ Rusların savaş ilanının akabinde Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'na dayanarak Batılı devletlerden yardım istemiş ancak bahsi geçen devletler ilgilenmemiş ve Osmanlı Devleti, Ruslarla tek başına mücadele etmek durumunda kalmıştır. Sadece İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus Çarlığı'nın savaş ilanını onaylamadıklarını ve şartlı olarak savaşta tarafsız kalacaklarını belirtmiştir. Romanya, Sırbistan ve Karadağ, Ruslarla anlaşıp askeri birlikler vermek suretiyle savaşa dâhil olmuştur. Yunanistan ise İngiltere'nin baskısı neticesinde savaşa girmemiştir.⁶⁹

Savaşın başında Ruslar herhangi bir direnişle karşılaşmadan Romanya toprakları üzerinden Balkanlar'da ilerlemiş ancak bu ilerleyiş Plevne'de beklenmedik biçimde durdurulmuştur. Yaşanan gelişmeler üzerine bölgeye giden Çar II. Aleksandır, ağır kayıplar verdiklerini görmüş ve taktik değiştirmeye karar vermiştir. Plevne'yi üç koldan kuşatan Ruslar, ilerleyen süreçte Osman Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini zor durumda bırakmıştır.⁷⁰ Beş aylık direnişin ardından, İstanbul hükümetinden bölgeden çıkış yapması yönünde emirler alan Osman Paşa, 10 Aralık 1877 tarihinde yaptığı harekât esnasında yaralanmış ve birlikleriyle beraber teslim olmak zorunda kalmıştır.⁷¹ Plevne'nin düşmesi, sembolik olarak Balkanlar'da Osmanlı direnişinin sona ermesi anlamına gelmiştir. Plevne'nin düşüşünden sonra Rus kuvvetleri ilerleyişlerine süratle devam etmiş⁷² ve 20 Ocak 1878'de Edirne'ye kadar ulaşmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti tekrar Batılı güçlerden yardım istemiş fakat herhangi bir sonuç alamamıştır. Bu sebeple 22 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ateşkes teklifinde bulunmuştur. İstanbul hükümeti, Rusların sunduğu ağır şartlara henüz cevap dahi verememişken, 31 Ocak 1878 tarihinde, Türk ve Rus temsilcileri arasında ateşkes ve barış antlaşması olmak üzere iki ayrı belge imzalanmıştır. İkinci antlaşma, bu tarihten yaklaşık bir ay sonra imzalanacak olan Ayastefanos Antlaşması'nın temelini oluşturmuştur.⁷³

⁶⁸ Ferhat Durmaz, “93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2015, s. 110.

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 17. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 508.

⁷⁰ *Ibid.*, ss. 508-510.

⁷¹ Remzi Çavuş, “İngiliz Basınında Plevne Savunması”, *Vakarıvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s. 175.

⁷² Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 141.

⁷³ Armaoğlu, *op. cit.*, s. 510.

Ayastefanos Antlaşması'na geçmeden önce, Ruslar Bulgar topraklarında savaş halindeyken Bulgar halkının onların yanında yer aldığını belirtmek gerekmektedir. Hatta insanlık adına yapılmaması gereken birtakım davranışları da Müslüman ahaliye beraber yapmışlardır. Bu bağlamda Süleyman Paşa, 4 Ağustos 1877'de Sadrazama çektiği telgrafta Bulgar ve Rusların ortak hareket edip köyleri yakıp yıktığına, kadınlara tecavüz ettiğine ve masum insanları öldürdüğüne şahit olduğunu söylemiştir.⁷⁴

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na geri dönüldüğünde, antlaşma aşağıdaki maddeleri içermektedir:

- *Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı ve toprak genişlemesi,*
- *Ruslara savaş tazminatı ödenmesi,*
- *Ermeni halka yönelik ıslahatlar yapılması,*
- *Bosna'nın kontrolünün Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmesi,*
- *Oldukça geniş topraklara sahip özerk Bulgar Prensiği'nin kurulması.*⁷⁵

Ayastefanos Antlaşması sonrasında Balkan coğrafyasında siyasi dengeler Ruslara doğru kaymıştır. Bu durumdan ise en çok İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu rahatsız olmuş ve bu dengelerin değişmesi için harekete geçmiştir. Ayrıca Almanya da antlaşma şartlarının çok ağır olduğunu ve hafifletilmesi gerektiğini Ruslara bildirmiştir. Almanların asıl amacı ise kendilerinin de dâhil olduğu yeni bir antlaşmayla Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz elde etmektir. Bahsi geçen devletler, yeni bir kongre toplamak için 1856 Paris Antlaşması'nın ihlal edildiğini gerekçe göstermişler ve Ruslara baskı uygulamışlardır. Ruslar da baskıya daha fazla dayanamamıştır. Alman Şansölyesi Bismarck'ın önerisini kabul eden Avrupalı devletler, Berlin'de toplanmış ve

⁷⁴ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 19.

⁷⁵ Kader Özlem, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi I*, 2. Baskı, der. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2017, s. 567.

sonuç olarak 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁶ Antlaşmanın bazı maddeleri ise aşağıdaki gibidir:

- *Sınırları oldukça daraltılmış, Osmanlı Devleti'ne vergi vermek suretiyle bağlı bir özerk Bulgar Prensiği oluşturuldu.*

- *Doğu Rumeli özerk eyaleti oluşturuldu.*

- *Bosna geçici olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresine bırakıldı.*

- *Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazandılar.*

- *Kars, Ardahan ve Batum Rus Çarlığı'na bırakıldı.*

- *Ermeni ahali için Osmanlı Devleti gerekli islahatları yapacaktı.*

- *Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecekti.⁷⁷*

93 Harbi'ne dair rakamlardan bahsetmek gerekirse, yaklaşık bir milyon Müslüman kökenli insanın mülteci durumuna düştüğü görülmektedir. Bunların yaklaşık 230.000 kadarı Şumnu ve Varna'ya, 200.000 kadarı Burgaz'a, 100.000 kadarı Rodop Dağları'na, 50.000 kadarı Gümülcine'ye ve yaklaşık 200.000 kadarı da İstanbul'a yerleşmiştir. Ayrıca Rus ve Bulgar zulmünden kaçamayıp öldürülen belirsiz sayıda insan da mevcuttur. Bu kişilere insanlık onuruna sığmayacak muameleler yapılmıştır. Bir kısım mülteci de tren hatlarında ve yollarda soğuktan ötürü hayatlarını kaybetmiştir. Bölgedeki olumsuz şartlardan dolayı salgın hastalıklar da çok sayıda insanın canını almıştır. Genel olarak bakıldığında yaklaşık 260.000 Müslüman Türk öldürülmüş ve 515.000 kişi kalıcı muhacir pozisyonuna düşmüştür. Yine yaklaşık olarak 1.250.000 kişi de yerlerinden edilmiştir. Savaş sonrasında evlerine dönmeye çalışan mültecilere zorluklar çıkarılmış ve Bulgar topraklarını tekrar terk etmeye zihnen zorlanmışlardır. Bölgede yaşayan Müslüman ahali ise Bulgar yönetimi altında çifte standarda dayalı bir şekilde yönetilmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Vahit Cemil Urhan, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması", *Avrasya Etüdlere Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 2, 2016, ss. 248-250.

⁷⁷ Armaoğlu, op. cit., ss. 515-517.

⁷⁸ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, ss. 88-107.

Berlin Antlaşması neticesinde Bulgarlar özerklik kazanmıştır. Bu da ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlaması demektir. Özerk bir devlet ve bağlı olduğu imparatorluk arasındaki ilişkiler, ileride daha da farklı noktalara evrilmeye uygun gibi gözükmektedir. Çalışmanın devamında bu evrilme süreci incelenecektir.

Özerk de olsa artık yeni bir devlet söz konusu idi ve bu yeni devletin yapılanmasını elbette Ruslar üstlenmişti. Dönemin Rus Prensi Alexander Dondukov-Korsakov başkanlığında Tırnova'da meclis toplanmış ve 28 Nisan 1879 tarihinde ilk anayasa yürürlüğe girmiş, Rus Çarı II. Aleksandır'ın yeğeni Aleksandır Battenberg, Bulgaristan Prensi ilan edilmiştir. Battenberg, 1881 yılında mutlakiyet rejimini ilan etse de sadece 2 yıl sonra tekrar parlamenter sisteme geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁹ 1885 yılında ise oldukça önemli bir olay yaşanmıştır. 6 Eylül'de Bulgar isyancılar, Doğu Rumeli valisi Gavril Paşa'yı tutuklayıp, bölgeyi Bulgar Prensiği ile birleştirdiklerini ilan etmişlerdir. Prens ise ordusuyla gidip kendisini bu bölgenin de prensi ilan etmiştir. Bu durumdan Rus Çarlığı memnun olmamış ve tüm üst rütbeli askerlerini Bulgar Prensiği'nden çekmiştir. Osmanlı Devleti ise Berlin Antlaşması'na dayanarak Batılı güçlerin duruma engel olacağını düşünmüş ancak yanılmıştır. 1 Ocak 1886 tarihinde imzalanan antlaşmayla Bulgar Prensiği'nin Doğu Rumeli'yi topraklarına kattığını kabul etmiştir. Beş yılda bir Osmanlı Devleti ve Batılı devletlerin onayının neticesinde prens valilik görevine devam edebilecektir.⁸⁰

Prens bu kadar cesur politikalar izlemesi Rus Çarlığı ile arasının bozulmasına neden olmuş ve yaşanan bazı olaylar neticesinde Prens, 7 Eylül 1886 tarihinde tahtından feragat etmiştir. Bir süre tahta kimin geçeceği konusunda belirsizlik yaşanmıştır. Yaklaşık bir yılın sonunda, Temmuz 1887'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kraliyet ailesinden Ferdinand Saxe-Coburg Gotha, ülkenin yeni prensi olarak tacını giymiştir. Stefan Stambolov ise hükümeti kurmuş ve aslında prensin aksine devleti yöneten de görev yaptığı sürece kendisi olmuştur. Stambolov, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya çabalamış ve sonucunda karşılıklı olarak adımlar atılmıştır. 17 Temmuz 1890 tarihinde Bulgar Kilisesi'ne Makedonya'da faaliyet gösterme, İstanbul'da mülk edinme, Edirne ve Makedonya'da okul açma izni verilmiştir. Bir yıl sonra

⁷⁹ Nuray Ekici, "Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 529-531.

⁸⁰ Ali Arslan ve Bülent Yıldırım, "Fiili Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Emeti ve Osmanlı'nın Tutumu (1878-1908)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, ss. 230-231.

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı askeri birlik kurma teklifini Stambolov reddetmiştir. Bu gelişmelerden sonra, 1892 yılında dönemin Osmanlı Devleti Padişahı II. Abdülhamit, Stambolov'u İstanbul'da bizzat ağırlamıştır.⁸¹ Yeri gelmişken, Stambolov'un Bulgaristan devlet yönetiminde bu denli ağırlığının olmasından ötürü kendisine *Bulgaristan'ın Bismarck'ı* yakıştırmayı yapıldığını da belirtmek gerekir. Hatta dönemin Bulgar Kralı Ferdinand ile olan ilişkileri de II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki ilişkiye benzer şekilde olmuştur.⁸²

20 Nisan 1893 tarihinde Kral Ferdinand, Parma Dükü'nün kızı olan Marie Louise ile evlenerek kendisinin Avrupa'da fiilen tanınmasını sağlamış ve ülke içinde de gücünü artırmıştır. Akabinde Prens ile gerginleşen ikili ilişkilerinin neticesinde Stambolov, 30 Mayıs 1894 tarihinde görevinden ayrılmış ve yerine Konstantin Stoilov gelmiştir. Tam da o dönemde Rus Çarlığı'nda yaşanan yönetim değişikliği Bulgarlara olumlu yansımıştır. Dönemin Rus Çarı II. Nikolay, Kral Ferdinand'ın oğlu Boris'in Ortodoks olması şartıyla Kral Ferdinand'ın prensliğini tanıyacağını belirtmiş ve bu durum 3 Şubat 1896'da gerçekleşince II. Nikolay dediğini yapıp Kral Ferdinand'ı resmen Bulgar Prensi olarak tanımıştır. Rus Çarlığı'nın ardından Batılı güçler ve en sonunda Osmanlı Devleti de aynı yolu izlemiştir. Kral Ferdinand artık ülkede ağırlığını daha da fazla hissettirmeye başlamış ve ülkenin en önemli siyasi aktörü haline gelmiştir. 26 Ocak 1899'da Stoilov'un istifasından sonra gelenler de Kral Ferdinand'ın gölgesinde kalmışlardır.⁸³

Kral Ferdinand oldukça hırslı bir lider görüntüsü çizmiştir. En başından beri Bulgaristan'ın bağımsızlığını ve sonucu olarak ise kendisinin kral olmasını, bunun yanında topraklarını genişletmeyi arzulamıştır. Yaklaşık 10 yıl kadar sabırla doğru zamanın gelmesini beklemiştir. Eylül 1908'de Bulgar topraklarındaki Osmanlı demiryollarında çalışan işçiler greve gitmiş ve bunu bahane ederek Bulgarlar da demiryollarını askerler vasıtasıyla işgal etmiştir. Grev bittikten sonra Bulgar askerlerinin geri çekilmemesi ve demiryollarını Osmanlı Devleti'ne iade etmemesi neticesinde ortam iyice gerilmiştir. Bunun akabinde 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan, İstanbul'da ortaya çıkan II. Meşrutiyet'in getirdiği kaos ortamını fırsat bilerek

⁸¹ Ekici, op. cit., ss. 533-534.

⁸² Encyclopedia Britannica, "Stefan Nikolov Stambolov", (ty), <https://www.britannica.com/biography/Stefan-Nikolov-Stambolov> , (15.03.2020).

⁸³ Ekici, op. cit., ss. 535-536.

bağımsızlığını ilan etmiştir. Söz konusu bağımsızlık ilanı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmezken, Doğu Rumeli birleşmesinde olduğu gibi Berlin Antlaşması'na aykırılık olduğunu belirtip Batılı güçlerden destek istemiş ancak yine sonuç alamamıştır. Batılı devletler daha ziyade Osmanlı Devleti'nin bazı imtiyazlar alıp bağımsızlığı tanımamasını istemiştir. Tazminat konusunda görüşmeler tıkanmış ve hatta sıcak çatışma aşamasına gelmişken araya Rus Çarlığı girip tarafların anlaşmasını sağlamıştır. 19 Nisan 1909'da imzalanan antlaşmayla Osmanlı Devleti resmen Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır.⁸⁴

3. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI YAŞANANLAR

Yaklaşık 500 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra, 19. yüzyılın sonlarına doğru Bulgar ulus bilinci neticelerini vermeye başlamıştır. 1878 yılında özerklikle başlayan ve sonu tam bağımsızlık olan bu süreç, 1908 yılında noktalanmıştır. Artık Bulgarlar, 20. yüzyılın başında dünya siyaset sahnesinde rol alacak olan bağımsız bir aktördür. Çalışmanın bu kısmında ise bağımsız iki devlet arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

3.1. Balkan Savaşları Dönemi

7 Temmuz 1910 tarihinde Sofya'da toplanan Slav Kongresi'nde Bulgarlar, büyük bir Slav birliğinin Bulgaristan çatısı altında kurulmasını savunmuştur.⁸⁵ Bunun yanında mevcut dönemde Sırların ve Yunanların da aralarında anlaşmazlıklar olduğunu söyleyebiliriz. 1911 yılında Atina-Sofya yakınlaşması ve aynı yıl Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgaliyle Arnavut isyanı, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumu ve itibarını daha da zedelemiştir. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda görülmüştür ki, Osmanlı Devleti güçsüz durumdadır ve birlik halinde savaşılmaması durumunda yenilgiye uğratılması zor olmayacaktır. Bu durumu fark eden Balkan devletleri, kendi aralarında ittifak oluşturma çabalarına başlamıştır.⁸⁶ Tam da bu dönemde Habsburg monarşisine karşılık Balkan coğrafyasında güçlü bir blok oluşturma düşüncesi içinde olan Ruslar, 1912 yılının bahar aylarında Balkan devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır. Bu sürecin devamındaysa Balkan devletleri kendi aralarında ittifak kurmuş, neticesinde Osmanlı

⁸⁴ Armaoğlu, op. cit., ss. 609-610.

⁸⁵ Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s. 613.

⁸⁶ Ibid., ss. 613-614.

Devleti'nin Balkanlar'dan tamamen atılmasına karar verilmiştir. Osmanlı topraklarının paylaşılması ise savaş sonrasına bırakılmıştır. Bu da aslında ileride Balkan devletleri arasında sorunlara yol açacaktır. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı ile I. Balkan Savaşı resmen başlamıştır. Birkaç gün içinde diğer Balkan devletleri de aynı şekilde savaş ilan etmiştir.⁸⁷

8 ay süren I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti 4 ayrı cephede mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kısa sürede tüm cephelerde başarısızlığa uğramıştır. Toprak kayıpları olmuş, buna mukabil Balkan devletlerinin toprakları büyümüş, Bulgarlar Çatalca'ya dayanmış, Yunanlar Ege adalarını ele geçirmiştir. 3 Aralık 1912 tarihinde ise Osmanlı Devleti'nin ateşkes teklifi kabul edilmiştir.⁸⁸ Çatalca'da yapılan ateşkesin ardından Londra'da barış için görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler iki boyutlu olarak aynı anda devam etmiştir. Birincisi Balkan devletleri ve Osmanlı Devleti arasında, ikincisi de Avrupalı büyük güçlerin kendi aralarında cereyan etmiştir. Balkan devletlerinin uzlaşmaz tutumları ve Osmanlı Devleti'nin kırmızı çizgilerinden geri adım atmaması üzerine 6 Ocak 1913'te görüşmelere ara verilmiştir.⁸⁹ Hatta ara verilmesinden önce İstanbul'da Bulgar Kralının gönderdiği bir heyet, dönemin Osmanlı Devleti Sadrazamı Kamil Paşa ile görüşmüştür. Ancak gizli tutulan bu görüşmeden de bir sonuç alınmamıştır.⁹⁰ Görüşmelere ara verilmesinin akabinde Balkan devletleri, 3 Şubat 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kalan son topraklarını da ele geçirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti barış görüşmeleri için Balkan devletlerine tekrar talepte bulunmuş ve 30 Mayıs 1913 tarihinde “Londra Barış Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırı Midye-Enez hattı olarak belirlenmiştir. Bu şekilde Bulgaristan, Ayastefanos sınırlarına yaklaşmıştır. Ancak diğer Balkan devletleri bu durumdan rahatsız olmuştur. Öte yandan Makedonya sorunu da aralarında problem teşkil etmiştir. Bu iki sebeple Balkan devletleri kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüştür.⁹¹

⁸⁷ McCarthy, op. cit., s. 143.

⁸⁸ Okur, op. cit., s. 615.

⁸⁹ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 (I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, ss. 93-98.

⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Balkan Savaşları (Birinci Balkan Savaşı III)*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, ss. 32-36.

⁹¹ Okur, op. cit., s. 616.

Balkan devletleri arasında yaşanan anlaşmazlıkların devam etmesi üzerine 29 Haziran 1913'te Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın emriyle Bulgar birlikleri ani bir şekilde Yunanistan ve Sırbistan'a karşı harekete geçmiştir. Bu şekilde II. Balkan Savaşı başlamıştır. Ardından Osmanlı Devleti bazı topraklarını geri almak, Romanya ise Bulgarlarla Güney Dobruca bölgesi üzerinde yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı savaşa dâhil olmuştur. Savaş sonucunda Bulgarlar tüm cephelerde başarısız olmuş ve 31 Temmuz 1913 tarihinde çatışmalar sona erdirilmiştir.⁹² 10 Ağustos 1913'te Balkan devletleri arasında “Bükreş Antlaşması”, 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında “İstanbul Antlaşması” imzalanmıştır. Yunanistan ile 14 Kasım 1913'te Atina Antlaşması, Sırbistan ile 13 Mart 1914'te “İstanbul Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmalara genel olarak bakıldığında, II. Balkan Savaşı'nın mutlak kaybedeni Bulgaristan olmuştur. Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'nin topraklarının önemli bir kısmını geri vermek zorunda kalmış ve bu şekilde de Ayastefanos sınırlarına ulaşma hayali son bulmuştur. Diğer devletler ise topraklarını genişletmiştir.⁹³ Özellikle Rumenler için, kendileri adına tarihi öneme sahip olan Güney Dobruca bölgesinin ele geçirilmesi oldukça değerlidir ve bunu ağır kayıplar vermeden gerçekleştirmişlerdir.⁹⁴

Savaş sonucunda mülteci durumuna düşenlerin sayısı hakkında net bir rakam vermek mümkün değildir. Zira bu konuda farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmekte ve bu rakamlar arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Aynı durum savaş sırasında ölen kişi sayısının belirlenmesi hususunda da geçerlidir.⁹⁵ Arnold J. Toynbee'ye göre, sadece 1912-1913 yılları arasında 200.000'e yakın Müslüman göçmenden söz edilebilir. Ayrıca bu sürecin ardından, I. Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında da Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirlerden bahsetmek mümkündür. Justin McCarthy'ye göre ise 1912-1920 yılları arasında 400.000'den fazla muhacirden

⁹² Hall, op. cit., ss. 138-163.

⁹³ Okur, op. cit., ss. 619-626.

⁹⁴ Ömer Metin, “İkinci Balkan Savaşı ve Romanya”, *100.Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar*, der. Mustafa Türkeş, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 2014, ss. 177-183.

⁹⁵ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 63.

söz edilebilir.⁹⁶ Ercüment Konukman'a göreyse yaklaşık 440.000 kişi bu savaşların neticesinde muhacir durumuna düşmüştür.⁹⁷

Sonuç olarak Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti son dönemlerde olduğu gibi yine toprak kaybetmiştir. Bulgaristan ise savaş öncesine göre topraklarını genişletse de II. Balkan Savaşı'ndaki kayıplarını telafi etmek için dış politikada revizyonist bir eğilim sergilemiştir.

3.2. I. Dünya Savaşı Dönemi

I. Dünya Savaşı, dünyanın kaderini değiştirecek ölçüde önemli olaylara sahne olmuş ve hatta değiştirmiş bir savaştır. Nispeten uzun süren ve çok geniş bir alana yayılan bu savaşın, çalışmanın konusu itibarıyla Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ı ilgilendiren kısımları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti, bir yandan çöken ordusunu modernize etmekle bir yandan da Avrupa'da içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak için ittifak arayışına girmiştir. Önce İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak arayışında olursa da sonuçsuz kalınmış ve ardından Almanya ile görüşülerek 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması imzalanmıştır. Ardından Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine neden olacak olaylar yaşanmıştır. “Goben” ve “Breslav” gemilerinin 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan girişi, gemilerin Amiral Souchon komutasında atış talimi yapmak için Karadeniz'e açılması ve 29 Ekim 1914 tarihinde Rus limanlarının bombalanmasının ardından kısa süre içinde Osmanlı Devleti de savaşın içine çekilmiştir.⁹⁸

Bulgaristan'ın savaşa dâhil olmasına kadarki süreçte Osmanlı Devleti'nin cephelerdeki durumuna bakıldığında, doğuda Kafkas ve Kanal Cephelerinde kayda değer bir başarı elde edilememiş, Irak Cephesi'nde İngilizlere karşı direniş gösterilmiş, Çanakkale Cephesi'nde ise başarı elde edilmiştir.⁹⁹ 1915 yılının sonlarına doğru ise önemli sayılabilecek bir gelişme yaşanmış ve Bulgaristan da Osmanlı Devleti ile aynı safta savaşa dâhil olmuştur. Bu gelişmeye giriş yapmadan önce, Osmanlı Devleti adına

⁹⁶ McCarthy, op. cit., ss. 182-185.

⁹⁷ Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, s. 42.

⁹⁸ Hikmet Öksüz ve Mehmet Okur, “Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 625-633.

⁹⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 23. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 105-108.

dönemin Sofya elçisi olan Fethi Bey'in Bulgaristan'ı savaşa alakalı olarak yakından takip ettiğini ve ülke içindeki gelişmeleri İstanbul'a aktardığını belirtmek gerekmektedir. Bulgar hükümetinin ve halkının savaşa bakışı, savaşa girilecekse hangi safta yer almayı istedikleri gibi güncel gelişmeleri Fethi Bey yakından izlemiştir. Savaşa Bulgarların da dahil olmasıyla bu konudaki görevini tamamlamıştır.¹⁰⁰

Bulgaristan, 6 Eylül 1915 tarihinde Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yaptığı ittifak neticesinde savaşa dâhil olmuştur. Bunun yanında 19 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile imzalamış oldukları gizli bir ittifak antlaşması ve 3 Eylül 1915 tarihinde de Sınır Belirleme Antlaşması mevcuttur. Bu antlaşmaların Almanya'nın baskı ve desteğiyle imzalandığını da belirtmek gerekmektedir. Bulgarların ekonomik ihtiyaçlarına ve bazı toprak isteklerine olumlu anlamda yaklaşan da Almanya olduğundan bu ittifak hayata geçirilebilmiştir.¹⁰¹

İki devlet arasındaki ilk askeri temas, 25 Aralık 1915 tarihinde yaşanmıştır. Bulgarlar, Almanlar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden askerî destek talep etmiştir. Bunu da Gümülcine şehrinin tehlikede olduğunu düşündüklerinden ötürü yapmışlardır. Ancak Almanlar bu duruma karşı çıkmış ve Bulgarların talebini reddetmiş, gerekirse Gümülcine şehrinde Almanların duruma el koyacaklarını belirtmiştir. Zaten Osmanlı Devleti de birçok cephede savaş halindeydi ve asker göndermek gibi bir durumu söz konusu değildi. 1916 yılında da buna benzer bir durum yaşanmıştır. Romanya'nın savaşa girmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin 6 tümenlik bir askerî desteği Bulgarlara vereceğini 20 Haziran 1916'da Enver Paşa'nın taahhüt etmesiyle bu temas da sonuca ulaşmış ve Romanya savaşa dâhil olduktan sonra ise bu taahhüt yerine getirilmiştir.¹⁰²

Savaş sahasına dönüldüğünde, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan genel olarak başarısız olmuştur. Irak'ta ve Kanal Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin ilerleme kaydedemediği, Irak cephesinde İngilizlerin Bağdat'a kadar geldiği, Kanal Cephesi üzerinden de Kudüs'e kadar ulaştığı görülmektedir. Kafkas Cephesi'nde 1917 yılına kadar ilerleyen Ruslar, Bolşevik İhtilali sonrasında toprak kaybedip savaştan

¹⁰⁰ Fatih Mehmet Sancaktar, "Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913- Aralık 1917)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 81, 2011, ss. 584-591.

¹⁰¹ Ökkeş Nariç, "İki Komşunun İlk İttifakı 1915-1918 (Osmanlı Devleti-Bulgaristan)", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2019, ss. 318-319.

¹⁰² Ibid., ss. 319-325.

çekilmiştir.¹⁰³ Romanya cephesinde ise Bulgarlar ilk etapta gayet başarılı olmuştur. 1917 yılının başında Dobruca bölgesi Bulgarlar tarafından tamamen ele geçirilmiştir. Bu sebeple savaş sonunda bölgenin tamamının kendilerine verilmesi gerektiği kanısında olmuşlardır. Ancak Bulgar ordusuna bölgede yardımcı olan Türk birlikleri de mevcuttu ve bu durumdan ötürü Osmanlı Devleti'nin de bölgede hak iddia etmesinden korkmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin ise böyle bir düşüncesi hiçbir zaman olmamıştır. Yine de bu güvensizlik durumu iki müttefik arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. Bulgaristan'daki iç karışıklıkların da etkisiyle bu olay gündemden düşmüştür. Zira Bulgaristan içeride kaynayan bir kazan durumuna gelmiştir.¹⁰⁴

Tam da bu noktada, I. Dünya Savaşı süresince Bulgaristan'ın kendi içindeki durumunu kısaca incelemek gerekirse, dönemin Bulgar hükümeti artan harcamalarını karşılayabilmek adına bastığı para miktarını artırmıştır. Bu durumun sonucu olarak Bulgar levası değer kaybetmiştir. Ülkede tüketim ürünlerinin fiyatları yükselmiş ve enflasyon rakamları artmıştır. Bu iki olay da birbirini tetikleyerek ortaya bir kısır döngü çıkarmıştır. Sosyal ve Ekonomik İlişkiler Direktörlüğü, tüketim ürünlerine ihraç yasağı koymuş olmasına rağmen bazı satıcılar, ürünlerini daha yüksek fiyatlarla Almanya ve Avusturya-Macaristan'a satmıştır. Bu da Bulgaristan içinde tüketim ürünlerinin karaborsaya düşmesine sebep olmuştur. Tüm bunlara ilaveten 1918 yılının başlarında Almanya, Bulgaristan'a vermiş olduğu askeri ve ekonomik desteği kesmiş ancak Bulgaristan müttefikine yardım etmeye devam etmiştir.¹⁰⁵

25 Şubat 1918'de 2000 kadar kadından oluşan topluluk Stanimaka (Asenovgrad)'daki Sosyal ve Ekonomik İlişkiler Direktörlüğü Ofisi'ne saldırmıştır. İstekleri ise erkeklerin savaştan geri dönmesi ve kendilerine verilen istihkakın artırılmasıdır. Mayıs ayında gösteriler pek çok şehre yayılmış, 14 Mayıs'ta Sofya'da, 15 Mayıs'ta ise İslimiye (Sliven)'de büyük çaplı gösteriler düzenlenmiştir. 20 Mayıs'ta Filibe (Plovdiv) şehrindeki gösteriler sırasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açması sonucunda 3 kadın gösterici ölmüştür. Bu olayın ardından gösterilerin şiddeti artmış ve göstericiler önceki isteklerine “Ekmek ve Barış” yani “хляб и мир” taleplerini de eklemişlerdir. Bu süreçte kadınların yanına erkekler de katılmıştır. Almanya'nın

¹⁰³ Armaoğlu, op. cit., ss. 115-132.

¹⁰⁴ Nariç, op. cit., ss. 326-329.

¹⁰⁵ David Stevenson, *With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, Cambridge: Harvard University Press, 2011, ss. 406-407.

kendilerine maddi destek vermemesine rağmen kendilerinin destek vermeye devam etmesi tepkiyle karşılanmış ve ülkenin savaştan çekilmesi istenmiştir. Aynı yılın Ağustos ayından itibaren bu gösteriler Bulgaristan'ın günlük rutini haline gelmiş ve bu gösterilerin kadınlar önderliğinde başlamasından ötürü gösteriler literatürde “Женските Бунтове” yani “Kadın Ayaklanması” olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere, 1918 yılının ilk aylarında Almanya'dan gelen askeri ve mali yardımın kesilmesiyle Bulgaristan çok zor durumda kalmıştır. Bulgar ordusu içinde de disiplinsizlik ve hoşnutsuzluklar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1917 yılının sonunda Yunanistan'ın karşı cepheden savaşa dâhil olması, durumu daha da zora sokmuştur. 1918 yılının yaz aylarından itibaren kendisine doğru taarruza geçen kuvvetlere engel olunamamasından ötürü Bulgarlar daha da zor durumda kalmış ve 29 Eylül 1918 tarihinde “Selanik Ateşkes Antlaşması” ile savaştan çekilmiştir. Savaşta tüm cephelerde oldukça zor durumda bulunan Osmanlı Devleti de müttefikinin savaştan çekilmesiyle biraz daha köşeye sıkışmış, cephelerde durumun daha da kötüye gitmesi üzerine 30 Ekim 1918'de imzalanan “Mondros Ateşkes Antlaşması” sonucunda savaştan çekilmiştir. Savaşın tamamen bitmesiyle birlikte kaybeden devletlerle tek tek barış antlaşmaları imzalanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşması, Türkler tarafından tanınmamış ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı başlamıştır.¹⁰⁷ Bulgaristan ile yapılan “Neuilly Barış Antlaşması” da konu bütünlüğü açısından sıradaki aşamada aktarılacaktır.

Kısaca ateşkes antlaşmalarından bahsedip çalışmanın bu kısmını tamamlamak yerinde olacaktır. 29 Eylül 1918 tarihli Selanik Ateşkes Antlaşması sonucunda Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan'dan aldığı toprakları boşaltması ve bir ay içinde ülkedeki tüm Alman ve Avusturya vatandaşlarını sınır dışı etmesi öngörülmüş, ayrıca İtilaf Devletleri'ne gerekli gördükleri tüm stratejik bölgeleri işgal edebilme yetkisi verilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması neticesindeyse Osmanlı Devleti'nin boğazları tamamen açması, Osmanlı ordusunun sınırlandırılması ve tüm haberleşme istasyonlarının ve demiryollarının denetiminin İtilaf Devletleri'ne

¹⁰⁶ R.J. Crampton, “Deprivation, Desperation and Degradation: Bulgaria in Defeat”, *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, ed. Hugh Cecil ve Peter Liddle, Barnsley: Pen&Sword Books Ltd, 1998, s. 257.

¹⁰⁷ Armaoğlu, op. cit., ss. 133-134.

bırakılması öngörölmüş, yine bu antlaşmada da İtilaf Devletleri'ne gerekli gördükleri tüm stratejik bölgeleri işgal edebilme yetkisi verilmiştir.¹⁰⁸

Sonuçta iki müttefik olarak aynı safta bulunan iki devlet, savaşın kaybedenler kısmında yer almışlar ve her anlamda ağır kayıplar vermişlerdir. Bunun yanında Bulgaristan tarih sahnesinde kalmaya devam ederken, Osmanlı Devleti birkaç yıl sonra yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve Anadolu topraklarında köklü bir değişim süreci başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'daki Türkler, Bulgarlarla Osmanlı Devleti'nin aynı safta bulunmaları nedeniyle Bulgaristan ordusunda önemli görevler yapmışlardır. Bu durum, savaş sonrası dönemde Bulgar kamuoyunda Türklere yönelik olumlu bir bakış açısı oluşmasını sağlamıştır.

3.3. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla Milli Mücadele ve dolayısıyla Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı başlamıştır. Savaş sonrası karamsar ve umutsuz durumda olan Bulgaristan ise bu mücadeleye ilgi duymaya başlamış ve imkânları ölçüsünde çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca Neuilly Barış Antlaşması neticesinde artan Yunanistan düşmanlığı da bu durumda etkili olmuştur. Öte yandan Türklerin yavaş yavaş örgütlenmeye başlaması Bulgarların duruma ilgisini bir kat daha artırmıştır. Zira onların bu mücadelesi başarılı olursa kendilerine de Neuilly Barış Antlaşması şartlarının gözden geçirilmesi konusunda talepte bulunabilme imkânı doğabileceğini düşünmüşlerdir.¹⁰⁹ 27 Kasım 1919 tarihinde imza edilen bu antlaşmayla birlikte Bulgaristan, Balkan Savaşları'nda kazandığı toprakların bir kısmını kaybetmiştir. Daha da önemlisi ise yaşadığı kayıplarla Ege Denizi'ne çıkışı kalmamıştır. Gümülcine ve Dedeağaç Yunanistan'a, Tsaribrod ve Strumica bölgeleri ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na bırakılmıştır. Bunun yanında ağır bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir. Ordu sınırlandırılması ve azınlık haklarıyla alakalı düzenlemeler de antlaşmada yer almaktadır.¹¹⁰

Tarihsel olarak gelişmeleri takip ettiğimizde, Bulgarların maddi ve manevi desteğini almak adına Mustafa Kemal'in, 30 Nisan 1920 tarihinde dönemin Bulgaristan

¹⁰⁸ Barış Özdal, "1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi II*, der. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 40-63.

¹⁰⁹ Bıçaklı, op. cit., ss. 103-104.

¹¹⁰ Özdal, op. cit., s. 50.

Başbakanı Aleksandır Stamboliyski'ye mektup yazdığı bilinmektedir. Ayrıca bu olay, Ankara nezdinde Bulgaristan'la ilk temas olarak da gösterilmektedir. Fransızca yazılan bu mektupta İstanbul hükümetinin meşruiyetini yitirdiği belirtilerek Ankara merkezli Milli Mücadele'ye destek isteyen ifadeler bulunmaktadır. Mektup kısa sürede amacına ulaşmış ve ikili ilişkiler başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adına Cevat Abbas Bey, Bulgarlarla görüşmelerde bulunmuş ve yaklaşık bir yıl süreyle özel temsilci olarak Bulgaristan'da kalmıştır. Bu süre zarfında da Stamboliyski özelinde Bulgaristan'ın Milli Mücadele'ye sempatisi giderek artmıştır.¹¹¹ Bunun en önemli göstergelerinden biri ise 1921 yılının Mayıs ayında Ankara'ya bir heyet göndermesidir. Aynı zamanda bu olay, iki ülke arasındaki ilk diplomatik temastır. Bulgar heyeti Mustafa Kemal ve İsmet Bey ile görüşmeler yapmış, hatta bazı cepheleri de bizzat görmüşlerdir. Ancak bu heyetin ziyaretleri Bulgaristan'da duyulunca destek verenler yanında, İtilaf Devletleri başta olmak üzere, muhalefet edenler de olmuştur. Her şeye rağmen Stamboliyski'nin bakışı olumlu olmaya devam etmiş ve 1922 yılında başka bir heyeti, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulması adına Ankara'ya yollamıştır. 1923 yılı başlarında ise bu sefer de Edirne Bulgaristan Başkonsolosu General Todor Markov görevlendirilmiştir. 27-31 Ocak 1923 tarihleri arasında İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşen Markov, 8 Şubat tarihinde Stamboliyski'ye olumlu bir rapor sunmuştur. Mustafa Kemal de saldırganlık olmadığı müddetçe ilişkilerin çözülmeyecek sorunlar barındırmadığını belirterek gayet dostane bir yaklaşım göstermiştir. İlişkiler bu şekilde pozitif olarak devam ederken Bulgaristan'da darbe yaşanıp Stamboliyski'nin öldürülmesiyle bu dostane süreç aksamıştır.¹¹² Siyasal anlamda ilişkilerin devamı ise Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesiyle aynı zamana denk gelecektir.

Siyasal sürecin yanında bir de yardım boyutundan bahsetmek yerinde olacaktır. Batı Trakya'daki yerel halk, ortak Yunan tehdidine karşı Ankara'yla beraber hareket etmiştir. Yunanlara karşı yer yer birlikte savaşmışlar ve azımsanmayacak faydalar sağlamışlardır. 1920 yılından itibaren Batı Trakya'daki Türk ve Bulgar temsilcileri arasında görüşmeler başlamış ve 27 Mayıs 1920 tarihinde “Batı Trakya İhtilalci

¹¹¹ İbrahim Kamil, “Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 35, 2017, ss. 100-101.

¹¹² Esra Sarıkoyuncu Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006, ss. 55-61.

Hükümeti” kurulmuştur. Hükümetin kurulmasından sonra Türk ve Bulgarların bir arada olduğu birçok çete faaliyete geçmiş ve direnişe beraber devam etmiştir.¹¹³

Bulgar hükümetinin yaptığı yardımlar daha ziyade gizli şekilde yapılmıştır. Örneğin; 16 Haziran 1920'de Burgaz Limanı'na kömür almak maksadıyla geldiği ifade edilen 3 adet gemiye kışlalardan gidip gelen araçlarla mühimmat taşınmış ve gemiler kömür almadan gitmiştir.¹¹⁴ 13 Temmuz 1921 tarihinde ise Varna'dan Anadolu'ya mühimmat kaçırıldığı İtilaf Devletleri tarafından daha sonra tespit edilmiştir. Yine aynı yıl ve 1922 yılında da İstanbul'a gidecek olan ikişer adet İtalyan bandıralı gemi vasıtasıyla mühimmat gönderilmiştir.¹¹⁵ Bunun yanında SSCB'nin de Anadolu'ya mühimmat ve para yardımı yaptığını belirtmek gerekir. Büyük bir devletten de destek almak hem maddi hem de manevi anlamda Anadolu için güç verici olmuştur.¹¹⁶

Sonuç olarak, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan gelişmeler iki devleti birbirine daha da yaklaştırmıştır. Özellikle Bulgaristan'ın gizli yardımlarda bulunması, Stamboliyski'nin öldürülmesine kadarki yaklaşımı bu durumu doğrulamıştır. Bu yardımların altında yatan önemli sebeplerden biri de şüphesiz Bulgaristan topraklarındaki Türklerin pozisyonudur. Ülkedeki en büyük azınlık grubunun Türkler olması oldukça önemlidir.

3.4. Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Bu kısımda ise ilişkilerin seyri Atatürk'ün devlet idaresinde bulunduğu dönem özelinde ele alınmıştır. Bu dönemin başlangıcında ikili ilişkilerin nispeten durgunlaştığını söylemek mümkündür. Zira Bulgaristan'da 9 Haziran 1923 tarihinde Stamboliyski darbeyle öldürülüp indirilmiş ve ülkede yaklaşık 2 yıl sürecek siyasi karışıklıklar başlamıştır. Bunun yanında dış politikada da revizyonist yaklaşım içine girilince ister istemez ikili ilişkiler gerilemiştir. Tsankov hükümeti her ne kadar Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istese de Türk azınlığa karşı olumsuz yaklaşılması sebebiyle Stamboliyski dönemindeki ilişki seviyesine ulaşamamıştır.¹¹⁷ Tsankov, 3 Aralık 1923

¹¹³ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Türk Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919-1923)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, ss. 4-6.

¹¹⁴ Bıçaklı, op. cit., ss. 110-111.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Stefan Velikov, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan (1918-1922)*, çev. Naime Yılmaz, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969, s. 77.

¹¹⁷ Bıçaklı, op. cit., s. 125.

tarihinde Bulgaristan adına temsilci olarak Simeon Radev'i görevlendirip Türkiye'ye göndermiştir. Radev'e verilen misyon ise ikili ilişkileri pozitif yönde ilerletip dostluk antlaşması imzalanacak bir zemin oluşturmasıdır. Bu anlamda ilk görüşmeler 24 Haziran 1924 tarihinde başlamıştır. Ara ara kesintiler yaşanmakla birlikte 18 Ekim 1925 tarihinde görüşmeler sonuçlanmıştır. Varılan mutabakat neticesinde Dostluk Antlaşması ve buna ek bazı protokoller imza edilmiştir. Bu protokollerden en önemlisi olan İkamet Antlaşması'ndan çalışmanın devamında bahsedilecektir. Ancak Bulgaristan tarafından kaynaklanan gecikmeyle alakalı olarak metinler ancak 17 Ağustos 1926 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir.¹¹⁸ Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra ise 1926 yılının Ekim ayında Hüsrev Gerece, Sofya Büyükelçiliği görevine atanmıştır. Bulgaristan ise ancak 1933 yılında Yaranov'u Başkonsolos olarak atamış ve temsilciliğini Ankara'ya taşıyabilmiştir. İlk ikili ziyareti ise 1931 yılında dönemin Bulgar Başbakanı Muşanov yapmış, 1933 yılında da Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras iade-i ziyarette bulunmuştur.¹¹⁹

1927 yılında ise Cumhuriyet Dönemi'nin kayda değer ilk göç dalgası yaşanmıştır. Burgaz ve Varna limanları kullanılarak, İstanbul'a giden gemi ve vapurlar aracılığıyla Türk kökenli aileler anavatanlarına dönmüşlerdir. Genel olarak bu aileler Bulgaristan'daki yaşamları boyunca Deliorman bölgesinde ikamet etmiştir.¹²⁰ Akabinde 1934-1935 yılları arasında da büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Öncekinden farklı olarak, Romanya'dan da göçmenler Türkiye'ye gelmiştir.¹²¹ Esasen Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan bu göçlerin ardındaki sebep, 1925 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması ile aynı gün imza edilmiş olan İkamet Antlaşması'dır. Antlaşmaya göre; Bulgaristan'daki Türk azınlığın Türkiye'ye isteğe bağlı göçlerine Türk devleti karışmayacak, göçmenler taşınmaz mallarını da beraberinde getirebilecekler ve serbest olarak satabileceklerdir.¹²² 1923-1940 yılları arasında yaklaşık 300.000 kişi

¹¹⁸ Mustafa Göleç, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1930)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2016, ss. 154-159.

¹¹⁹ Bıçaklı, op. cit., ss. 128-132.

¹²⁰ Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı: 10, 2010, ss. 19-20.

¹²¹ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 43, 2009, ss. 476-477.

¹²² Yusuf Sarıay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 80, 2011, s. 357.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreçten sonra ise 1951 yılına kadar göç dalgası azalmıştır.¹²³

Çalışmanın devamında göç dalgalarını kenara bırakıp tekrar tarihsel süreçten devam etmek yerinde olacaktır. Bu dönemde Türkiye ve Bulgaristan arasında ikili ilişkilerin ilerletilmesi adına daha farklı antlaşmalar da imzalanmıştır. Bu antlaşmalar ise şunlardır:

- 12 Şubat 1928 tarihinde Ankara'da imzalanan “Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması”,
- 6 Mart 1929'de imzalanan “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması”,
- 23 Aralık 1929 tarihli “Suçluların İadesi Antlaşması”.¹²⁴

1930'lu yıllara bakıldığında, 1932 yılında yaşanan Kessarevo Olayı karşımıza çıkmaktadır. Yukarı Rahova (Gorna Oryahovitsa) şehrine bağlı Kessarevo Köyü'nde 16 Nisan 1932 tarihinde münferit bir tartışma olarak başlayan anlaşmazlık 3 gün sürmüştür. Kısa süre içerisinde konu etnik bir hüviyete bürünerek ulusal bir boyut kazanmıştır. Bir Türk öldürülmüş, sayısı belirsiz olmakla beraber birkaç Türk erkek ağır şekilde yaralanmış ve birkaç Türk kadına tecavüz edilmiş, köydeki camiye de zarar verilmiştir. Bu olay Bulgar ve Türk basınında da gündem olmuş ve ilişkileri sekteye uğratmıştır.¹²⁵

1933 yılında yaşanan Razgrad Olayı da yine ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bir başka olaydır. 17 Nisan'da Razgrad şehrindeki bir Türk Mezarlığı, yaklaşık 200 kişilik bir grup tarafından tahrip edilmiştir. Öncelikle mezarlığın tel örgüleri kesilmiş, ardından mezar taşları yıkılmış, bazı cesetlerin kemikleri mezarlarından çıkarılıp ortalığa atılmıştır. Bunun üzerine bölgedeki Türk ahali ayaklanmış ve yaşananları duyurmaya çalışmıştır. Ardından Bulgar makamları açıklama yaparak olayın faillerinin cezalandırılacağını belirtmiştir. Ancak olayların abartıldığı ve sadece birkaç mezar

¹²³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001, ss. 310-316.

¹²⁴ Bıçaklı, op. cit., ss. 133-136.

¹²⁵ Bengül Bolat, “1932 Kessarevo/Kesarevo/Kesenova Olayı/Faciası/Hadisesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 26, 2013, ss. 90-92.

taşının kırıldığı söylenmiştir.¹²⁶ Yaşanan bu duruma Türkiye'de özellikle genç kesim tepki gösterilmiş ve üniversite öğrencileri tarafından protesto yürüyüşleri düzenlenmiştir. Türkiye ise bu tepkilerin Bulgaristan'daki milliyetçileri daha fazla tetiklemesi ve Türk azınlığın daha kötü olaylara maruz kalmaması adına yürüyüşleri bastırılmış ve Türk Milli Talebe Birliği (TMTB) kapatılmıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımından sonra Bulgaristan da sembolik adımlar atarak iki ülke arasındaki tansiyonu düşürmeye çalışmıştır.¹²⁷

1930'lu yılların başında yaşanan başka bir gelişme ise “Balkan Antantı” fikrinin ortaya atılması olmuştur. Ancak Bulgaristan bu fikre sıcak bakmamıştır. Zira Bulgaristan'ın Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya ile sınır sorunları mevcut olmuştur. Bu sorunlar devam ettiği müddetçe de böyle bir oluşuma dâhil olması kendisi açısından olumlu değerlendirilmemiştir.¹²⁸ Ayrıca antantın ana amacı, sınırları güvence altına almaktır ve bu sebeple Bulgaristan'ın antantta bulunması temelden mantıksız olacaktır. 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla Balkan Antantı hayata geçirilmiştir. Ancak bu antant, Avrupa'daki gelişmeler neticesinde pek başarılı olamamıştır. 5 yıl içinde de II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla tamamen tarihe karışmıştır. Ayrıca 1937 yılında yapılan “Yugoslav-Bulgar Paktı” da Balkan Antantı'nı zayıflatmıştır. Her şeye rağmen Türkiye, gerekirse bazı imtiyazlar verilmesi pahasına da olsa Bulgaristan'ın antanta dâhil edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda çabalamıştır.¹²⁹ Her ne kadar Bulgaristan direkt olarak antanta dâhil olmasa da 31 Temmuz 1938'de Selanik'te imza edilen “Balkan Antantı Ülkeleri ile Bulgaristan Arasında Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması” neticesinde bölgesel sorun bir nebze çözülmüştür.¹³⁰

3.5. II. Dünya Savaşı Döneminde İkili İlişkiler

1930'lu yıllarda Almanya ile yakınlaşarak revizyonist bir politika izleyen Bulgaristan için II. Dünya Savaşı bir fırsat olarak görülmüştür. 1939 yılında savaş

¹²⁶ Hakan Uzun, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2009, ss. 67-68.

¹²⁷ Dilek Barlas ve Yonca Köksal, “Türk-Bulgar İlişkileri ve Türk Azınlık (1923-1934)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 12, 2017, s. 122.

¹²⁸ Suzan Ertürk, “Bulgaristan Basınında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Atatürk (1923-1938)”, *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, der. Yeliz Okay, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013, ss. 79-80.

¹²⁹ Bıçaklı, op. cit., ss. 144-148.

¹³⁰ Fuat Aksu ve Yunus Çolak, “Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven(siz)lik: 1935 Bulgaristan Krizi”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 172.

başladığında Almanya ile birlikte savaşa katılmak ve bu yolla I. Dünya Savaşı'ndaki toprak kayıplarını telafi etmek isteyen Sofya yönetimi, Yunanistan'a saldırmak istese de Türkiye tehdidinden ötürü böyle bir girişimden 1941 yılına kadar mahrum kalmıştır.

II. Dünya Savaşı sürecinde ikili ilişkilere bakıldığında; Türkiye'nin savaş boyunca tarafsız kaldığı, ancak Bulgaristan'ın 1 Mart 1941 tarihinde Almanya safında savaşa dâhil olduğu görülmektedir. Ancak bundan sadece 2 hafta önce, 17 Şubat 1941 tarihinde, iki devlet ortak bildiri yayınlayarak birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmiştir. Ancak böyle bir ortamda bu taahhüde gözü kapalı güvenmek pek kolay değildir. Zira 2 hafta sonraki gelişmenin akabinde Türkiye'nin endişeleri daha da artmaya başlamıştır. 6 Nisan 1941 tarihinde Bulgaristan'ın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırması bu endişeleri daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Ancak Almanya'nın baskısıyla dönemin Bulgar Başbakanı Bogdan Filov, Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum içerisinde olmayacaklarını beyan etmiştir.¹³¹ Bulgaristan 1941'de Almanya'nın desteğiyle Yunanistan'a saldırmıştır. Batı Trakya'yı işgal etmiş ve bu sayede Ege Denizi'ne çıkış sağlamıştır. Batı Trakya'daki yoğun Türk nüfusunu da bu şekilde himayesine almış olan Bulgaristan'da Türk nüfusu büyük oranda artmıştır. Buna rağmen Bulgaristan savaş süresince Türklere güvenmediğinden ordusunda yer vermemiş ve savaş sırasında tüm azınlıklara olduğu gibi Türklere de kötü muamele etmiştir. Hatta Batı Trakya kökenli Türkler arasında kullanılan “Bulgar Sopası” kavramı bu dönemdeki Bulgaristan'ın Batı Trakya'yı işgali ve Türklere dair yaklaşımından ötürü ortaya çıkmıştır.¹³²

1943 yılıyla birlikte Bulgaristan'da iç karışıklıklar başlamış, SSCB yanlısı ideolojik hareketler hız kazanmıştır. 28 Ağustos 1943'te Kral Boris'in ölümü üzerine Başbakan Filov da istifa etmiş ve yerine Bojilov gelmiştir. Ancak değişen bir durum olmamış ve kendisi de Filov'un dış politikasını devam ettirmiştir. 1944 yılı itibarıyla artan ve etkili olan SSCB propagandası neticesinde Bulgaristan Almanya'dan uzaklaşmaya başlamış ve SSCB ile barış yapma çabalarına girişmiştir. 5 Eylül 1944 itibarıyla SSCB tarafından işgal edilen Bulgaristan, 6 Eylül 1944 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiş ve müttefik devletlerle barış yapmak istediğini belirtmiştir. Ancak bu istek, SSCB'nin işgalini durdurmamış ve Bulgaristan hızla SSCB etki alanına girmeye

¹³¹ Bıçaklı, op. cit., ss. 155-163.

¹³² Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, ss. 74-75.

başlamıştır.¹³³ Bulgar halkı ise Sovyet işgaline olumlu yaklaşmıştır. SSCB de stratejik yerleri kısa sürede hâkimiyeti altına almış ve ileride kurulacak olan komünist yönetimin temeli atılmıştır. 1946 yılının Eylül ayında yapılan referandumla birlikte Bulgaristan komünist rejime geçmiştir. 1947 yılı itibarıyla ise SSCB ordusu Bulgaristan'dan tamamen çekilse de komünist sistem ve kurumları Bulgaristan'da kalmıştır.¹³⁴

Türkiye ise SSCB etkisi altına giren bir Bulgaristan'dan pek de hoşnut olmamıştır. Ancak Bulgar yetkililerin barışçıl yaklaşımları az da olsa Türkiye'yi rahatlatmıştır. Savaşın sonuna doğru gelinen süreçte ise *de jure* olarak Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne savaş ilanı neticesinde, savaş sonrası kurulacak düzende söz sahibi olacak konuma gelmesi, Bulgaristan tarafından pek hoş karşılanmamış ve ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır. Soğuk Savaş döneminin resmen başlamasıyla ilişkiler daha da gerilmiş ve dönemin bitimine kadar da ikili ilişkilerin en kötü olduğu süreç yaşanmıştır.¹³⁵ Bu süreçte Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç dalgaları yaşanmış ve ortaya çıkan durum da ilişkilerin kötü şekilde seyretmesinin hem sebebi hem de sonucu olmuştur.

4. 1878-1949 ARASI DÖNEMDE BULGARİSTAN ÜZERİNDEN TÜRKİYE 'YE YAPILAN GÖÇLERİN ANALİZİ

Bu bölümde II. Dünya Savaşı sonuna kadarki zaman zarfında ikili ilişkilerden bahsedilmiştir. Bulgaristan'ın özerklik kazandığı tarihten başlayarak 1950-1951 Göçü'ne kadar olan sürede Bulgaristan'dan Türk topraklarına doğru yapılan göçlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu göçlerden ilki “93 Harbi” olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan göçlerdir. Çalışmanın bu savaşı anlatan kısmında da bahsedildiği üzere yaklaşık 1 Milyon kadar Müslüman Türk, mülteci durumuna düşmüştür ve aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Bunun yanında 1.250.000 kişi yerlerinden edilmiş ve 260.000 kişi de öldürülmüştür.¹³⁶

¹³³ Bıçaklı, op. cit., ss. 163-169.

¹³⁴ Özlem, op. cit., s. 75.

¹³⁵ Bıçaklı, op. cit., ss. 169-172.

¹³⁶ McCarthy, op. cit., ss. 88-107.

1878-1949 Arası Dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Sayıları			
Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı
1878	1.000.000	1935	24.968
1880	200.000	1936	11.730
1893	11.460	1937	13.490
1894	8.837	1938	20.542
1895	5.095	1939	17.769
1896	1.946	1940	6.960
1897	2.801	1941	3.803
1898	6.640	1942	2.672
1899	7.354	1943	1.145
1900	7.417	1944	489
1901	9.339	1945	631
1902	9.714	1946	706
1913	440.000	1947	1.763
1923-1933	101.507	1948	1.514
1934	8.682	1949	1.670
TOPLAM		1.930.644	

Kaynak: Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, ss. 42-45.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın içinde olduğu herhangi bir savaş olmasa da (Bulgaristan'ın bağımsızlığı hariç) Türk kökenli

Müslüman göçmenler Türk topraklarına giriş yapmıştır. Balkan Savaşları neticesindeyse 440.000 Türk kökenli Müslüman göç etmek durumunda kalıp Osmanlı Devleti topraklarına yerleşmiştir. Ayrıca göçmenlerin çoğu Bulgar topraklarında baskı ve zulme uğradıklarından ötürü kendi istekleri dışında göç etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan, Balkan Savaşları sonrasında imzaladıkları İstanbul Antlaşması'na nüfus mübadelesi yapılmasını öngören bir ek protokol de eklemiş ve bu konuda karma komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulan komisyonun yaptığı çalışmalar sonrasında 1913 yılının Kasım ayı içerisinde Edirne'de bu konuda bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla yaklaşık 50.000'er Müslüman Türk ve Bulgar mübadeleye tabi tutulmuştur. Mal varlıklarının tespiti ve değerlerinin hesaplanması konusunda yapılan çalışmalar ise I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra rafa kalkmıştır.¹³⁷

Balkan Savaşları'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 1923 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç olmamıştır. 1925 yılındaki İkamet Antlaşması neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne Bulgaristan'dan ilk göçler başlamıştır.¹³⁸ Antlaşmaya göre, Bulgaristan'daki Türk azınlık serbestçe Türkiye'ye göç edebilecek, yanlarında taşınmaz mallarını da getirebilecek ve serbestçe satabilecektir. Bu antlaşma kapsamında göçler belirli bir düzene oturmuş ve 1933 yılına kadar 101.507 göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 1939 yılının sonunda Cumhuriyet Dönemi rakamları 198.688'e ulaşmıştır.¹³⁹

II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda göçler devam etse de rakamlarda hatırı sayılır derecede düşüş olmuştur. Bunun sebebiyse Bulgaristan'dan yurt dışına çıkışların büyük oranda yasaklanmış olmasıdır. Bunun yanında 1925 yılından bu yana hür iradeleriyle Türkiye'ye göç etme imkânı olan Türk azınlığa pasaport verilmemesi de bir diğer önemli etken olmuştur.¹⁴⁰ 1940-1949 arasını kapsayan dönemde göç için istek ve talep çok olsa da bahsi geçen sebeplerden ötürü sadece 21.353 kişi Türkiye'ye göç edebilmiş ve bu süreçte Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu kaçak

¹³⁷ Firdes Temizgüney, "Balkanlar'dan Gelen Müslüman Göçmenlerin Malları Sorununa Genel Bir Bakış (1913-1918)", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3, 2014, s. 56.

¹³⁸ Mustafa Hatipler, "Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçmenlerinin Sosyal Politikalar ile İlişkileri", *Trakya Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2018, ss. 428-429.

¹³⁹ Sarıay, loc. cit.

¹⁴⁰ Ibid.

yollardan bunu başarabilmiştir.¹⁴¹ Rakamlardan da anlaşılmaktadır ki, özellikle savaş döneminde göç neredeyse durmuştur. Savaş sonrasında ise nispeten hareketlenmiş ancak yine de rakam oldukça düşük düzeylerde kalmıştır.

1940-1949 arası dönemde göç talebinin bu derece yoğun olmasının da hatırı sayılır bir sebebi vardır. Komünist sistemle yönetilmeye başlanan Bulgaristan'da Türkler baskı altına alınmaya başlamıştır. Çoğunluğu çiftçi olan bu azınlık gruba ağır vergiler yüklenmiş, ürünlerinin çoğunu devlete vermeleri adına baskı yapılmış, Türk çocukları işçi taburlarında zorla çalıştırılmış ve Türk aydınları tutuklanıp hapse atılmıştır. Hatta dönemin Bulgaristan Başbakanı Dimitrov ülkenin amaçlarından birini, Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti izlerini silmek olarak nitelendirmiştir. Elbette bu izler içinde Türkler de bulunmaktadır.¹⁴² Bu sebeple Türkler yoğun bir biçimde göç etme isteği duymuşlardır. Şartların oluşmasından sonra da 1950-1951 Göçü yaşanmış ve on binlerce Türk kökenli göçmen Türkiye'ye giriş yapmıştır.

Sonuç olarak görülmektedir ki, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan süreçten itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında toprak kaybetmesine paralel olarak bölgedeki Türk azınlık, gördükleri baskılardan ötürü anavatanlarına doğru göç etmek durumunda kalmıştır. Bulgaristan sınırları içinde kalmış olan Türkler bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar da göçler belirli bir çizgi dâhilinde devam etmiştir. 1925 yılında yapılan İkamet Antlaşması sonrasında düzene giren göçler, Bulgaristan'da komünist rejimin tesis edilmesiyle beraber tekrar yavaşlamıştır. Ancak Soğuk Savaş döneminde komünist rejime rağmen üç tane büyük kitlesel göç hareketi yaşanmıştır.

¹⁴¹ Konukman, op. cit., s. 42.

¹⁴² Ibid., ss. 42-43.

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ VE GÖÇLER

1. SOĞUK SAVAŞ'IN İLK YILLARINDA GENEL DURUM

Çalışmanın ikinci bölümünün ilk kısmında iki devlet arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla 1950-1951 Göçü'ne kadarki süreç içerisindeki durumu ele alınmıştır. Bu süreç kısa olmakla beraber, 1950 yılında yaşanmaya başlanacak olan göç dalgasına zemin hazırlaması açısından oldukça önemlidir. II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan, SSCB'nin uydusu haline gelmiş, Türkiye de sınırına kadar dayanmış olan SSCB tehdidine karşı dünya düzeninde kendine bir yer bulma çabasına girişmiştir. 1948 yılına kadar ikili ilişkilerde belirsizlik ve güvensizlik hâkimken, 1948 sonrası belirginleşen bloklaşma neticesinde ilişkiler bu durum paralelinde belirli bir soğukluk çerçevesinde kalmıştır.¹⁴³

Yalta Konferansı sonrasında 19 Mart 1945 tarihinde SSCB hükümeti, 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan ve 1925 yılında imzalanmış Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini belirtince Türkiye'nin endişeleri artmaya başlamıştır. Bu durum, II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Türkiye'ye karşı sertleşen SSCB tutumuyla paralellik göstermiştir. Hatta SSCB'nin asıl hedefi, “Finlandiya modeli” ile Türkiye'yi kendilerine yarı bağımlı hale getirip etki alanları içerisine katıp bu sayede de Akdeniz'e kadar inmektedir. Bu bağlamda 1946 yılı içerisinde Kafkaslar üzerine ve Bulgaristan'a yaklaşık 300.000 asker yığmışlardır.¹⁴⁴ Tam bu süreçte Bulgaristan'da yapılan seçimleri “Vatan Cephesi” adlı koalisyon kazanmıştır. Bu koalisyon içinde en büyük ağırlığa sahip olan ise Bulgar Komünist Partisi (BKP) olmuştur. Bu sebeple kurulan hükümette önemli bakanlıkları da elde etmişlerdir.¹⁴⁵ Akabinde krallık kaldırılıp cumhuriyet ilan edilmiş, Kral Simeon ve ailesi sınır dışı edilmiştir. Ayrıca tüm muhalif gruplar tasfiye edilmiş ve sosyalist rejim tam anlamıyla ülkeye yerleşmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Ibid., ss. 173-174.

¹⁴⁴ Ibid., ss. 178-179.

¹⁴⁵ Mithat Atabay, “Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 13, 2012, s. 63.

¹⁴⁶ Bıçaklı, op. cit., ss. 174-175.

1947 yılında ise bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. 10 Şubat 1947 tarihinde Bulgaristan ile müttefik devletler arasında Paris'te barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın çalışma itibarıyla bizi ilgilendiren kısmı ise azınlıklardır. Bu antlaşmayla Bulgaristan, azınlıklara Bulgar kökenli vatandaşlarla aynı hakları vermeyi taahhüt etmiştir.¹⁴⁷ Bir diğer önemli gelişme ise Truman Doktrini'dir. 12 Mart 1947'de SSCB tehdidine karşılık Yunanistan'ın ve Türkiye'nin desteklenmesi gerektiğini dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Harry Truman açıklamıştır. 22 Mayıs 1947'de bu öneri, Amerikan Kongresi tarafından çıkarılan yasayla doktrin haline getirilmiştir. Akabinde ABD tarafından Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım yapılmıştır.¹⁴⁸ 1947 yılındaki bir diğer önemli olay da kuşkusuz Bled Antlaşması'dır. 2 Ağustos 1947 tarihinde Bulgaristan ile Yugoslavya arasında imza edilen antlaşmayla iki ülke arasında vizeler kaldırılıp, gümrük birliği için çalışmalara başlanması kararlaştırılmış ve Makedonya Sorunu ele alınmıştır. Ayrıca dönemin Bulgar Başbakanı Dimitrov'a göre bu antlaşma, kurulacak olan Balkan Konfederasyonu'nun da ilk adımı olmuştur. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra, Sofya'da 7 Kasım 1947 tarihinde yine aynı iki devlet arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁹ 1947 yılında yaşanan bu gelişmelerin yanında 24 Aralık 1947'deki konuşmasında Dimitrov hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye özellikle Truman Doktrini kapsamında yapılan yardımlar ve Batı Bloku ile sıcak ilişkilerinden ötürü tehditkâr bir açıklamada bulunmuştur. Aynı zamanda bu konuşma Bulgaristan'ın, komşularının kaydığı eksenden dolayı hiç de memnun olmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.¹⁵⁰ Görüldüğü üzere 1947 yılı oldukça hareketli geçmiş ve bloklaşmanın daha fazla belirginleştiği bir yıl olmuştur.

1948'de Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde önemli bir kriz yaşanmıştır. 9 Şubat 1948 tarihinde Yeşilköy Havaalanı'ndan test amacıyla havalanan iki Spitfire uçağı kötü hava koşulları sebebiyle uçuş sırasında Bulgar hava sahasına giriş yapmıştır. Bulgar güvenlik yetkililerinin uyarı ateşi sonucunda alçalıp güvenli iniş yeri arayan pilotlara bu sefer daha şiddetli ateşle karşılık verilince uçaklardan biri denize iniş yapmış ve pilot boğularak hayatını kaybetmiştir. Diğer uçak ise kara parçasına bir şekilde iniş yapmış

¹⁴⁷ Özlem, op. cit., ss. 94-95.

¹⁴⁸ Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010, ss. 10-13.

¹⁴⁹ Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss. 35-37.

¹⁵⁰ Bıçaklı, op. cit., ss. 188-189.

ve pilot yaralı olarak Bulgar güvenlik güçlerince yakalanmıştır.¹⁵¹ Bu durum da doğal olarak ilişkileri gerginleştirmiştir. Ayrıca aynı ay içerisinde dönemin Türkiye'nin Sofya askeri ataşesi, “Persona non Grata” ilan edilmiş ve Türkiye de buna hızlıca aynı şekilde yanıt verince Mart ayı içerisinde askeri ataşelikler karşılıklı olarak kapatılmıştır. 1960 yılına kadar da durum aynı şekilde devam etmiştir. 9 Ekim 1948 tarihinde Filibe şehrindeki Türkiye Başkonsolosluğu'na bombalı saldırı düzenlenmiştir. Suçlular ancak 1950 yılında yakalanıp cezalandırılmışlardır. Bu olay da ikili ilişkilere olumsuz olarak yansımıştır. Ayrıca bazı Türk kökenli kişiler, casusluk suçlamalarıyla Bulgaristan'da yakalanıp hapse atılmış ve bazıları idama mahkûm edilmişlerdir. Yaşanan bu gelişmelere dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de oldukça sert biçimde tepki göstermiştir.¹⁵²

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş, kısa süre içerisinde dünyadaki birçok devleti bloklaşmaya itmiş, Türkiye ve Bulgaristan da bu durumdan benzer şekilde etkilenmişlerdir. Her iki devlet de birbirlerine karşı güvensizlik beslerken, bu durum ilişkilerine yansımıştır. Doğu Bloku'na mensup olan Bulgaristan, ikili ilişkilerde genelde sorun çıkarıcı taraf olmuş, Türkiye de buna karşılık vermek suretiyle gelişmelere angaje olmuştur. 1945-1950 yılları arasını incelediğimiz dönemin karakteristik özelliklerini ve olayların gelişimini bu şekilde özetlemek mümkündür.

2. 1950-1951 GÖÇÜ BAĞLAMINDA İKİLİ İLİŞKİLER

Soğuk Savaş başlangıcıyla birlikte Bulgaristan'ın salt Türkiye ile değil genel olarak Batı Bloku ülkeleriyle ilişkileri bozulmuştur. Türkiye ile olan ilişkiler özelinde ise 1945-1950 arası süreçte belirgin bir şekilde gerileme yaşanmıştır. Bu dönemin tavan noktalarından biri ise şüphesiz 1950 ve 1951 yıllarında yaşanan göç dalgası olmuştur. Aslında daha 6 Şubat 1945 tarihinde dönemin Bulgar Başbakanı Dimitrov'un şu sözleri bize gelecekte yaşanacaklara dair ışık tutmuştur: *“Ulusal azınlıklara tüm hakları verilecektir. Fakat Türkler konusunda dikkatli olmalıyız, elbette onlar da eşit haklara sahip olacaklar. Ancak Türk kimliği altında hiçbir milli oluşum içinde bulunmamalıdır. Çünkü benzer bir oluşum Bulgaristan'da Türkiye lehine ajanlık faaliyetleri için uygun*

¹⁵¹ “Bulgaristan Türk Uçaklarını Vurdu”, *Kokpit Aero*, 27.02.2018, <http://www.kokpit.aero/bulgaristan-turk-ucagini-dusurdu> , (11.02.2020).

¹⁵² Bıçaklı, op. cit., ss. 190-191.

*bir ortamın oluşmasını sağlayacaktır. Bizler Türkiye'yi Avrupa'dan atmak istiyoruz, Asya'ya gitsin (Türkiye), Türk milliyetçilerini tanımıyoruz ve Bulgarcanın Türk okullarında zorunlu olması gerektiğini düşünüyoruz.”*¹⁵³ Anlaşıldığı üzere Bulgar hükümeti bir yandan azınlıklara gereken hakları vermek istemiş ancak bir yandan da bu durumdan Türkleri ayrı tutmaya çalışmıştır.

Devam eden yıllarda ise devletin yönetimini elinde bulunduran BKP'nin azınlıklara yönelik programları Dimitrov'un söylemine paralel olarak şekillenmiştir. 1949 yılında partinin, SSCB lideri Joseph Stalin ile yaptıkları bir görüşmeden sonra önemli olaylar vuku bulmuştur. Bulgaristan Komünist Partisi Merkezi Yönetim Kurulu'nda (BKPMYK) Türk azınlık için “*Neblagonadejden Element*” yani “*Güvenilir Olmayan Unsur*” kavramı kullanılmıştır. Buna paralel olarak özellikle Türkiye sınırına yakın bölgelerdeki Türk azınlığın ülkenin iç kesimlerine yerleştirilmesi ve boşalan yerlere de çeşitli teşvikler verilerek Bulgarların yerleştirilmesi uygun görülmüştür.¹⁵⁴

1950 yılında ise uluslararası hiçbir antlaşmaya dayanmadan, Bulgar hükümetinin dayatmasıyla 150.000'i aşkın Türk asıllı kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır. Bu dayatmanın sebepleri detaylı olarak sıradaki kısımda ele alınacaktır. Bulgaristan'ın dayatması sonucunda Türkiye'de iktidara yeni gelmiş olan Demokrat Parti (DP) yönetimi zor durumda kalmış ancak elinden geldiğince soydaşlarını iyi imkanlar dâhilinde karşılamaya çalışmıştır. Bulgaristan'dan sadece kendilerini ve alabildikleri kadar eşyalarını yanlarında getirebilen, tüm taşınmaz mallarına dair haklarını da kaybetmiş olan halka Türk hükümeti yeni yerleşim alanları açmak suretiyle destek olmuştur.¹⁵⁵ Bu alanlar özellikle Marmara bölgesinde yoğunlaşmıştır. Göçmenler ise gittikleri şehirlerde doğal olarak nüfus artışlarına yol açmışlardır.¹⁵⁶

¹⁵³ Yavuz, op.cit., s. 226.

¹⁵⁴ Anton Antonov Simeonov, “Bulgaristan'da Türk Azınlığa Uygulanan Şiddet (1944-1989): Galtung'un Barış Modeli Bağlamında Bir İnceleme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2019, s. 503.

¹⁵⁵ Yılmaz Altuğ, “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 32, Sayı: 2-4, 1966, ss. 848-849.

¹⁵⁶ Cevat Geray, “Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, ss. 18-20.

2.1. Göçün Sebepleri

1950-1951 Göçü'nün tek bir sebebi olmadığını ve tüm sebeplerinin de birbirleriyle bağlantılı olduğunu, hepsinin bir araya gelerek sonuç olarak göç dalgasını ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür. Öncelikle *eğitim* alanına bakıldığında, 27 Eylül 1946'da Bulgaristan'daki Türk azınlık okullarının özel statüsü kaldırılıp devlete bağlanmış yani millileştirilmiştir. Okulların sahip oldukları maddi-manevi tüm varlıklar da bu şekilde devlete geçmiştir. Bundan önceki on yıllık süreçte zaten Türk okulları ve görevli Türk öğretmenlerin sayısı yavaş yavaş azaltılıp bu süreç bir nevi hazırlanmıştır.¹⁵⁷ Aslında Bulgar hükümeti Türk azınlık okullarını millileştirirken eğitim denkliği sağlanacağını, Türk öğretmenlerin haklarının iyileştirileceğini, ders kitaplarını da devletin basacağını öne sürmüştür. İlk bakışta olumlu gibi gözükse de Türk azınlık bu duruma ikna olmayıp tepkilerini ortaya koymuştur. Zira bu okulları Türk ahali devlet katkısı olmadan kendi imkânlarıyla yapmıştır. Bu sebeple de kendi ellerinden bu okulların alınmasına razı gelmemişlerdir. Buna rağmen Bulgar makamlarınca karar alınmış ve uygulamaya konmuştur. Bu okullar yine azınlık okulları olarak kalmış ancak değişen tek şey ise tüm varlıklarıyla beraber millileştirilmesi olmuştur. Bu da Türk azınlık üzerindeki baskının eğitim ayağını oluşturmuştur.¹⁵⁸

Dinsel açıdan olaya bakıldığında, öncelikle Bulgaristan'ın komünist döneminde din adamı yetiştirecek ve dini eğitim verecek kurumlar bulunmadığını belirtmek gerekmektedir.¹⁵⁹ Bunun yanında camiler yavaş yavaş kapatılmaya başlanmıştır. Bu kapatılan camilerin bir kısmı ise kiliseye dönüştürülmüştür. Camiye gidenler baskı görmeye ve Bulgarlar tarafından dışlanmaya başlamıştır. Ayrıca ölülerin gömülmesi, bayram kutlamaları ve sünnet gibi dini ritüeller yasaklanmıştır. Özellikle sünnet konusunu Bulgar hükümeti sıkı bir şekilde takip etmiştir. 1948 yılında din dersleri okul müfredatlarından kaldırılmış, imamların çocuklara Kur'an öğretmesi yasaklanmıştır. Aynı zamanda Bulgar hükümeti müftülerin Müslüman ahali tarafından seçilmesine de karşıp kendi istediği kişileri göreve getirmiş ve amaçları için bu kişileri kullanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ İbrahim Çulha, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Süreci (1950-1951)", *Akademik-Der*, Sayı: 1, 2017, ss. 55-56.

¹⁵⁸ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2012, ss. 202-216.

¹⁵⁹ Ömer Turan, "Balkan Ülkelerinde Din Eğitimi", *Erdem Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 40, 2002, s. 338.

¹⁶⁰ Çulha, op. cit., ss. 57-58.

Hatta Bulgar hükümeti fes, şalvar, başörtüsü gibi geleneksel ve dinsel temelli kıyafetlerin giyilmesine de engel olmaya çalışmıştır.¹⁶¹

Sosyal açıdan bakıldığında, 1947 yılı itibarıyla ortada hiçbir sebep yokken Bulgaristan'daki Türk azınlığın ileri gelenlerinin teker teker tutuklanıp hapse atılmıştır. Daha yeni kurulmuş olan rejimin, Türk azınlığa pek sempatik yaklaşmaması ve bu tip hareketlere girişmesi doğal olarak Türk ahaliyi düşündürmüş, endişeye sevk etmiştir. Ayrıca Türk öğretmenlerin, öğrencilerin, dini görevlilerle esnafların belirli aralıklarla ve sistemli olarak toplantılara çağırılması, komünizm aşılarmaya çalışılması da yine Türk ahaliyi fazlasıyla tedirgin etmiştir.¹⁶² Bunun yanında BKP'nin özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki Çiftçi Birliği (ÇB) üyelerine yönelik tasfiye çalışmalarından hoşnut olmayan Türk azınlık tepkilerini ortaya koymuştur. Bu durum üzerine toplanan BKP, Başbakan Dimitrov önderliğinde bazı kararlar almıştır. Buna göre, milliyetçilik propagandası yapan Türkler ülkenin güney sınırında çoğunluk olarak bulunmaktaydılar. Bu da ülkenin genel güvenliği açısından riskli bir durum olarak görülmüştür. 18 Ağustos 1949 tarihinde BKP Politbüro'nun aldığı kararla, sınıra yakın bölgelerdeki Türklerin bir kısmı zorla ülkenin iç kesimlerine sürülmüştür. Bu şekilde de demografik denge sağlanıp Bulgar makamlarınca olduğu ileri sürülen güvenlik zaafı aşılmaya çalışılmıştır.¹⁶³

Ekonomik açıdan bakıldığında, burada daha ziyade dikkat çeken nokta tarım olmuştur. Tarım alanlarının kooperatifleştirilmesi hareketi, 1948 yılında BKP'nin aldığı kararla yavaş yavaş uygulanmaya başlanmıştır. Tüm tarım alanlarının yanı sıra tarım aletleri de bu kapsama sokulmuştur. 1950 yılına gelindiğinde, zorla Türklerin topraklarına el konulmuş ve bir kısmı da yerlerinden edilmiştir.¹⁶⁴ 7 Mart 1950'de ise Bulgar hükümeti tarafından Köy Tarım Kooperatifleri kurulmuştur. Özellikle kıymetli tarım arazilerine sahip olan Güney Dobruca bölgesinde toprak sahibi çiftçiler, kooperatif çiftliklerinde çalışmaya zorlanmışlardır. Çok kısa sürede de kooperatifleşme artmıştır. Bu durumun liderliğini ise Bulgaristan Çiftçileri Millî Birliği (BÇMB)

¹⁶¹ Bahar Toparlak, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Göçü ve Trakya'da İskanları*, (Doktora Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 27.

¹⁶² Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu*, Sayı: 14, 2013, ss. 119-120.

¹⁶³ Nuri Ali Tahir, "Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, 2015, s. 580.

¹⁶⁴ Çulha, op. cit., s. 56.

yürütmüştür. BKP ile iş birliği içerisinde süreci yürüten birlik, ülkede sosyalizmin ikinci ayağını yani sosyalist ekonomiyi inşa ettikleri görüşüne sahiplerdi. Zira onlara göre kooperatiflerde çalıştırılan çiftçiler ülkenin sosyalist kesimine dahil edilmiş olacaktı.¹⁶⁵ Diğer yandan da Yunanistan-Bulgaristan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Türkler, ülkenin iç kesimlerine dağıtılmış ve bir kısmı da ülkenin kuzeyindeki çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Türkler içinde makam ve mevki ayırt etmeksizin 1500 kişi Sofya yakınlarındaki Pernik şehrinde kömür ocaklarında çalıştırılmıştır.¹⁶⁶ Okul çağındaki Türk çocukları ise “Brigadir” denilen işçi taburlarında kısa süreli ve dönüşümlü olarak görevlendirilmişlerdir.¹⁶⁷ Daha büyük yaşta olan Türk gençleri ise “Trudovak” adı verilen işçi-asker taburlarında ve zor şartlarda çalıştırılmışlardır. Tüm bunlara ilaveten, Bulgar hükümetinin tarımda verimi arttırmak adına yeni makineler alması sebebiyle ülkenin çiftçi kesiminin büyük kısmını oluşturan Türkler bir anda işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ülke çapında kooperatiflerin ve sert uygulamaların yaygınlaşmasıyla Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirlere bağlı bazı köylerde ayaklanmalar çıkmıştır. Kooperatiflerde zorla çalıştırmaya karşı çıkan Türkler ise Bulgar hükümeti tarafından sert tedbirlerle sindirilmeye çalışılmıştır. Yaklaşık 25.000 kişi tutuklanmıştır. Kooperatiflere üye olmayan kişilerin çocuklarına eğitim hakkı verilmemiş ve yetişkin olanlar ise devlet kurumlarında işe alınmamıştır. Tutuklandıktan sonra zorla kooperatif üyesi yapılan insanların sayısı hakkında ise net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶⁸

1948 yılında yaşanan bir diplomatik krizin de göçü etkilediğini belirtmek gerekir. Bulgaristan, casusluk faaliyetleri yürüttüğünü ileri sürdüğü Türk ataşesini sınır dışı etmiştir. Türkiye de bu gelişmeye Sofya Büyükelçiliği'ni kapatıp Bulgaristan askeri ataşesini sınır dışı ederek karşılık vermiştir. Bu karşılıklı gelişmeler ise iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça germiştir. Bulgar hükümetinin 1949 yılından itibaren Türklere daha rahat pasaport vermeye başladığı görülmüştür. Bu durumu aslında göçe giden bir hazırlık olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁶⁹ Sonuç olarak 1950-1951 Göçü'ne, eğitim ve din alanında, sosyal ve ekonomik alan ile diğer alanlarda ortaya

¹⁶⁵ İbrahim Kamil, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016, ss. 37-42.

¹⁶⁶ Toparlak, op. cit., s. 29.

¹⁶⁷ Çolak, op. cit., s. 119.

¹⁶⁸ Kamil, op. cit., ss. 42-43.

¹⁶⁹ Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 263.

çıkan bazı sorunların birbirlerini domino etkisi bağlamında tetikleemesinin sebep olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Göçün Gelişim Seyri

29 Temmuz 1949 tarihinde Kremlin Sarayı'nda yapılan görüşmede Joseph Stalin'in, dönemin Bulgaristan Başbakan Yardımcıları Anton Yugov ve Vilko Cervenkov'a Bulgaristan'da yaşamakta olan Türk azınlığın Türkiye'ye gönderilmesi emrini bizzat verdiği Rus kaynaklarında geçmiştir. Hatta bu emrin, 18 Ağustos'ta BKP Merkez Komitesi (BKPMK) tarafından onaylandığı ve uygulamaya konduğu da kaynaklarda yer almıştır.¹⁷⁰ Aslında Stalin'in buradaki amacı, Türkiye'ye gidecek olan göçmenlerin orada Komünizm propagandası yapacaklarını düşünmesi olmuştur. Zira Bulgaristan'da komünist bir yönetim sistemi mevcuttur ve halk bu sistem altında yaşamaktadır, Stalin ise tam da bunu düşünerek göç emrini vermiştir. Aslında göçün ilerleyen süreçte durmasında, Bulgaristan ayağında bizzat Stalin başrolü oynamıştır. Bunun altında yatan sebep de Türklere dair kafasındaki planın değişmesi olmuştur.¹⁷¹

Tekrar Stalin'in verdiği emre dönecek olursak, 18 Ağustos 1949 tarihinde BKPMK tarafından onaylanmasının akabinde şu şekilde bir yöntem izleneceği belirtilmiştir: *“Ülkenin sınır bölgelerinde ve iç kesimlerinde yaşayan ve Türk propagandası nedeniyle Türkiye'ye göç etmek isteyen Türklere yerel yönetimler tarafından hiçbir zorluk çıkarılmamalıdır. Eğer Türk makamları sınıra yakın yerlerde yaşayan Türkleri kabul etmek istemezlerse bu durumda gelecek yılın sonuna kadar onların buralardan alınıp kuzeye yerleştirilmeleri konusu organize edilmelidir. Bu arada tütünün toplanması için gerekli sayıdaki Bulgar nüfusun buralara yerleştirilmesi için de çalışmalar yapılmalıdır. Amaç, Türklerin sayısını sınır bölgelerinde tek başlarına önemli bir rol oynamalarını engelleyecek seviyeye indirmektir... Göç edeceklerin sayısı 250.000 olarak belirlenmiştir. Bu arada göçü organize edenlerin lider kadrosunun, eğitilmişlerin ve göçü teşvik edenlerin de zorunlu göçü karara bağlanmıştır.”*¹⁷² Buradan da 1949 yılının yaz aylarında, yakın dönemde yaşanacak olan

¹⁷⁰ Abdülmecit Nuredin, *Balkanlar'dan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011, s. 163.

¹⁷¹ Nuri Korkmaz ve Ayhan Öztürk, “Bulgaristan Türklerinin Göç Süreci ve Göçmenlerin Türkiye'deki İskân ve İş Gücüne Dayalı Entegrasyonu”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2017, ss. 272-273.

¹⁷² Toparlak, op. cit., s. 30.

göçün temellerinin atılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında yaşanacak göçün aşırı kapsamlı olmaması adına sayı 250.000 olarak belirlenmiştir. Türklerin genel olarak ülkenin tarım ihtiyacını karşılıyor olması da bu durumun en büyük etkenidir. Bu bağlamda yaşanacak olan muhtemel ekonomik zararı azaltmak adına göçmenlerin farklı coğrafyalardan seçilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca kendilerinin aksine Türkiye'nin zararının maksimum düzeyde olması için göçün oldukça hızlı yapılması Bulgar cephesince hedeflenmiştir.¹⁷³

10 Ağustos 1950'de Bulgaristan'ın Türkiye'ye gönderdiği notayla birlikte 1950-1951 Göçü başlamıştır. Bu notaya göre, 3 ay içinde yani 10 Kasım 1950 tarihine kadar 250.000 Türk asıllı Bulgar vatandaşının Türkiye'ye göçmen olarak alınması talep edilmiştir. Bu durum hem bir anda ilişkileri germiş hem de Türkiye'yi oldukça zor bir duruma sokmuştur.¹⁷⁴ Esasen son birkaç yıldır Türkler, Bulgar makamlarından pasaport alabilmek için büyük uğraş vermekte ve bir yandan da dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ülkeye kabulleri için mektuplar göndermişlerdir. İnönü'nün ardından göçün hemen öncesinde görevi devralan Celal Bayar ise gerekirse tüm soydaşları ülke sınırlarına alabileceklerine dair açıklamalar yapmıştır. Ardından çok kısa bir süre sonra Türkiye kendisini göç olgusuyla karşı karşıya bulmuştur. Bu ani Bulgar notasında, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılacak olması da etkili olmuştur. Doğu Bloku'na karşı savaşacak olan Türkiye'nin bu şekilde cezalandırılması istenmiştir.¹⁷⁵

Bulgaristan'ın vermiş olduğu bu notanın içeriğine bakıldığında; Bulgaristan son yıllarda Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlığı kışkırttığı ve ikili antlaşmalara uygun şekilde hareket etmediğini belirtmiştir. Bunun yanında Türk azınlığın da göçe istekli olmasından ötürü bu durumu kabul ettiklerini ve 250.000 göçmenin Türkiye'ye gönderileceğini, hatta 54.000 kadarına şimdiden vize verildiğini eklemiştir. Türkiye'nin de üzerine düşeni yapıp üç ay içerisinde göçmenleri kabul etmesi gerektiği yine notada belirtilmiştir.¹⁷⁶ Bu notanın ardından Türkiye 28 Ağustos'ta Bulgaristan'a karşı nota

¹⁷³ Korkmaz ve Öztürk, op. cit., s. 272.

¹⁷⁴ Şimşir, op. cit., s. 231.

¹⁷⁵ Mehmet Pınar, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 89, 2014, ss. 65-66.

¹⁷⁶ Esra Sarıkoyuncu Değerli ve Hasan Karakuzu, "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 57, 2016, ss. 316-317.

gönderirken, 22 Eylül'de ise Bulgaristan karşılık vermiş ve 16 Ekim'de de Türkiye son olarak nota yayınlamıştır.¹⁷⁷

Karşılıklı nota gönderimi devam ederken bir yandan da göç hareketi başlamıştır. 1950 yılı Eylül ayının sonunda 26.000 göçmen Türkiye'ye giriş yapmış ve her geçen gün sayı artmıştır. Özellikle sınıra yakın olan Edirne ve Tekirdağ gibi şehirlerde iskân sorunları baş göstermiştir. Bunun sonucunda Türk hükümeti hızlıca harekete geçmiş ve ilgili bakanlıklar nezdinde gereken önlemleri almaya başlamıştır. İskân konusu öncelikli gündem maddesi olmuş ve Türkiye'nin daha ziyade sıcak ve tarıma elverişli bölgelerine göçmenlerin dağıtılması kararlaştırılmıştır. Bunun en önemli sebebi ise geldikleri bölge itibarıyla adaptasyon sorunu yaşamamaları adına bu bölgelerin daha uygun olmasıdır.¹⁷⁸

Göç dalgası bu şekilde devam ederken Türkiye, 7 Ekim 1950 tarihinde Bulgaristan sınırını kapatmıştır. Bunun altında yatan sebep ise vizesiz kişilerin kaçak yollardan içeri sokulmaya çalışılması ve göçmenler arasında Romanların da olmasıdır. Zira Türk yasalarına göre, Türk soyundan olmayan kimselerin göçmen statüsü altında Türkiye'ye giriş yapmaları yasaktır.¹⁷⁹ Kararın uygulanmaya başlamasının akabinde Romanları Bulgaristan'ın geri almamasından ötürü Karaağaç'ta Türkiye tarafından bekletilmişlerdir. Bekletilen 1146 Romandan 260 tanesinde Türk kökeni tespit edilip içeri alınmıştır. Bu sürecin ardından Bulgaristan, Türk azınlığı ülkenin farklı yerlerine sürmüştü ve bir kısmını da zorla Türkiye'ye doğru göçe zorlamıştır. Türkiye ise bu durumu Birleşmiş Milletler'e (BM) kadar taşımıştır. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Bulgaristan yavaş yavaş yumuşamış ve karşılıklı müzakereler neticesinde 2 Aralık 1950'de sınır kapısı tekrar açılmıştır. Bu müzakereler sonucunda Bulgaristan, vizesiz kişileri ve Romanları geri almıştır.¹⁸⁰

Bu krizin çözülmesinin ardından Türkiye, göçmenlerin sorunlarına daha dikkatli biçimde eğilmiştir. 22 Aralık 1950 tarihinde “Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği” kurulmuştur. Birliğin amacı göçmenler için yapılacak yardımların koordinasyonunu sağlamak olarak belirlenmiştir. Birlik, çalışmalarını Kızılay bünyesinde yürütmüştür. Bu birliğe kısa zamanda ülkenin siyasetleri de dahil olmak üzere her kesimden bağışlar

¹⁷⁷ Şimşir, op. cit., s. 241.

¹⁷⁸ Pınar, op. cit., ss. 68-70.

¹⁷⁹ Şimşir, op. cit., ss. 243-244.

¹⁸⁰ Pınar, op. cit., ss. 70-72.

gelmiştir. Ayrıca göçmenlerin ihtiyacının karşılanması için devlet tarafından bir piyango tertip edilmiş ve bu sayede 4 Milyon TL'lik bir gelir birliğe aktarılmıştır. Ülke içinde yapılan birçok yardımın yanında ABD'deki Türk-Amerikan Vakfı'ndan ve Amerikan Kızıl Haçı'ndan da yardımlar gelmiştir. Bunların dışında göçmenlere irili ufaklı pek çok yardımın yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁸¹

1951 yılına gelindiğinde, Roman sorunu yüzünden yine sınırın kısa bir süre kapatılıp açıldığı görülmektedir. Bunun dışında ise mümkün olduğu kadar çok Türk kökenli insanın gitmesini isteyen Bulgaristan tavrı değişikliğine gitmiştir. İşgücü ihtiyacının ortaya çıkmasından ötürü Bulgar makamları göçün önüne engeller çıkarmaya başlamışlardır. Göç etmekte ısrarcı olan insanlara kötü muameleler yapılmıştır. Bir kısmı sınırdan geri döndürülmüştür. Mallarına el konulmuş ya da satışı için engeller çıkarılmıştır. Göçmenlerin sınıra nakliyesi için Bulgar hükümeti para talep etmiştir. Bunların yanında kişilerin Bulgaristan'da aldıkları diploma ve belgelerin de yurtdışına çıkışına izin verilmemiştir. En önemlisi ise Bulgar yetkili makamları, pasaport almak isteyen kişilerden fahiş ücretler talep etmişlerdir. Bu gibi yaklaşımlarla da çıkışların önünü kökten kesmeyi amaç edinmişlerdir.¹⁸²

1951 yılının Şubat ayına gelindiğinde göçmen sayısı 86.000'e kadar ulaşmıştır. İki devletin günlük göçmen sayısı olan 800'den katlarca fazla sayıda göçmenin sınırda bulunan Cizrimustafapaşa (Svilengrad) şehrine Bulgarlar tarafından yığılmasıyla bölgede uygunsuz şartlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Türkiye, alabileceğinden çok daha fazla göçmeni her gün ülkesine almaya devam etmiştir. Akabinde şehirlerde göçmenlere ayrılan kotalar aşılmıştır. Örneğin; Bursa'da 3.000 kişi olarak belirtilen kotaya rağmen 10.000'in üzerinde göçmen Şubat ayına kadar şehre gelmiştir.¹⁸³ Aynı yılın Mart ayında ise bir kriz yaşanmıştır. 8 Mart 1951 tarihinde dönemin Sofya Büyükelçiliği'nde başkâtip olan Sadun Terem'in Türkiye'ye girişinden hemen önce Cizri Mustafapaşa (Svilengrad)'da kendisinin iletmekle yükümlü olduğu ve mühürlü olan evrak, mühürleri sökülme suretiyle açılmıştır. Bu durum da uluslararası teamüllere

¹⁸¹ Murat Pınar, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 ve 1989'da Türkiye'ye Göçleri ve İki Göçmen Grubunun Kültürel Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bursa Örneği*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, ss. 79-81.

¹⁸² Mehmet Pınar, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", ss. 73-75.

¹⁸³ Ulvi Özgür, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, ss. 61-62.

aykırı olduğundan Türk hükümeti hemen harekete geçmiş ve Bulgaristan'a nota vererek bu olayda sorumluluğu olan herkesin cezalandırılmasını talep etmiştir. Bulgaristan ise bu olayın alınan bir kaçakçılık ihbarı üzerine yapıldığını belirtip olayı kapatmaya çalışmışsa da bu durum gergin olan ikili ilişkileri daha da kötüleştirmiştir.¹⁸⁴

Nisan ayında ise gelen göçmen sayısı 100.000'i aşmıştır. Ancak bu rakama rağmen Türkiye'de sorun yaşanmaması üzerine Bulgaristan göçü azaltmak adına daha da sert tedbirler almaya başlamıştır. 1952 yılına ait vergiler bir yıl önceden toplanmaya başlanmış, vergiyi ödeyemeyenlerin mallarına el konulmuştur. Tüm kadınlardan bir kg saç talep edilmiş ve vermeyen ya da veremeyenlerden yüksek ücretler talep edilmiştir.¹⁸⁵ Yapılacak olan Stalin heykeli için para istenmiştir. Kore Savaşı'ndaki komünist cepheye yardım adı altında da yine para toplanmıştır. Tüm bu şartları yerine getiren kişilerin göç etmesine izin verilmiştir. Bu sebeple göçmen sayısında büyük azalma meydana gelmiştir.¹⁸⁶ Yine aynı ay içinde Türkiye ise aldığı kararla 1 Ocak 1950'den itibaren Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelen tüm kişileri “iskânlı göçmen” kategorisine sokmuş ve gelecek olan kişilere de “serbest göçmen vizesi” yerine direkt olarak “göçmen vizesi” verileceğini deklare etmiştir. Bu durum da göçü daha cazip hale getirmiştir.¹⁸⁷ Buna karşılık olarak Bulgaristan da göçün cazibesini azaltmak adına bazı çalışmalar yürütmüştür. 26 Nisan 1951 tarihinde alınan kararlarla Türklere kültürel alanda geniş haklar verileceği belirtilmiştir. Ancak bu haklar, Türkleri Bulgarlarla yakınlaştırmak yerine kendi aralarında ayrışmaya yol açtığından Bulgaristan adına başarısız olmuştur.¹⁸⁸

Haziran ayında ise Bulgaristan, yine vizesiz-sahte vizeli göçmen ve Romanları sınıra göndermeye başlayınca Türkiye Bulgaristan'a çeşitli sebeplerle Ekim ayına kadar altı adet nota göndermiştir. Ancak durumda herhangi bir düzelme olmaması sebebiyle 8 Kasım 1951'de sınır tamamen kapatılmış ve böylece 1950-1951 Göçü sona ermiştir. 14 Kasım 1951'de Bulgaristan Türkiye'ye bu konuda nota gönderdiyse de sonuç değişmemiştir. 17 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'nin karşı notası bunu perçinlemiştir. Bunun üzerine 30 Kasım 1951'de Bulgaristan göçün tamamen durdurulduğunu deklare

¹⁸⁴ Pınar, op. cit., s. 75.

¹⁸⁵ Özgür, op. cit., s. 63.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Pınar, op. cit., s. 76.

¹⁸⁸ Özgür, op. cit., s. 64.

etmiştir. Akabinde Türklere ait olan tüm pasaportlar toplanmıştır. Türkiye'den vize dahi almış olan kişilerin de pasaportları ellerinden alınmıştır.¹⁸⁹

Göç dalgasının gelişim seyrini bu şekilde özetlemek mümkündür. Akabinde bahsi geçen dönemle alakalı bazı rakamlardan bahsetmek yerinde olacaktır. 1950-1951 Göçü süresince 37.351 aile halinde 154.393 kişi göçmen sıfatıyla Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmiştir.¹⁹⁰ Gelen ailelerin ekonomik durumlarının genel itibarıyla kötü olduğu ve çok zor şartlar altında Türkiye'ye ulaştıklarını da o döneme ait olan anılardan anlamak mümkündür.¹⁹¹ Bunun yanında Türkiye'den göç vizesi alan herkesin de göç edemediğini belirtmek gerekir. Zira 212.150 kişide vize bulunurken farklı sebeplerle sadece 154.393 kişi Türkiye'ye gelebilmiştir. Bu duruma dair en büyük etken ise Bulgar hükümetinin yaklaşımı olmuştur.¹⁹²

Göç dalgasıyla alakalı bir diğer husus da göçmenlerin iskânı olmuştur. Ülkenin batı kesimi ağırlıklı olmak üzere göçmenler ülkenin farklı yerlerine dağıtılmaya çalışılmıştır. En çok göçmen alan il Bursa olmuşken, yaklaşık 15.000 kişilik bir göçmen kitlesi şehre gelmiştir. Bursa'yı ise İstanbul ve İzmir takip etmiştir. Bu iki il de yaklaşık olarak 10.000 göçmene kapılarını açmıştır. İlk üç şehri sırasıyla Tekirdağ, Eskişehir, Kırklareli, Manisa, Ankara ve Kocaeli takip etmiştir.¹⁹³ Hatta ülkemizin bazı şehirlerinde göçmenler için sıfırdan köyler dahi yapılmıştır. Göçmenlerin gelişyle devlet arazisi ya da özel araziler satın alınıp köyler inşa edilmiş ve halk da bu köylerde yaşamaya başlamıştır.¹⁹⁴ Ayrıca bu göç sırasında en çok göçmeni Bursa'nın ağırlaması ve gelenlerin nitelikli kişiler olmasının sonucu olarak şehirde işgücü fazlalığı ortaya çıkmıştır. Akabinde Bursa'ya otomotiv başta olmak üzere birçok sanayi yatırımı yapılmış ve hem bu işgücünden faydalanılmış hem de şehir oranda büyümüştür.¹⁹⁵

Son olarak ise göçmenlerin yeni hayatlarına adaptasyonu konusundan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Öncelikle Türk devleti tarafından gelen göçmenlerin

¹⁸⁹ Ibid., ss. 64-69.

¹⁹⁰ Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı : 1-4, 1954, ss. 131-132.

¹⁹¹ Zülkef Yeşilbahçe, *Ata Topraklarından Anavatana Anılar*, Konya: Dizgi Ofset, 2008, ss. 13-18.

¹⁹² Nuredin, op. cit., s. 173.

¹⁹³ Ibid., s. 174.

¹⁹⁴ Geray, op. cit., s. 35.

¹⁹⁵ Vedat Çalışkan ve Cengiz Erbulak, "Bursa Kentine Yönelik Göçlerin Gecekondulaşma Sürecine Etkileri: Uludağ Yamaçlarındaki Gecekondu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 12, 2010, s. 120.

herhangi bir mesleği olup olmadığı, varsa da ne olduğuna dayalı çalışmalar yürütülmüştür. Sonuç olarak gelen göçmenlerin çoğunun tarımla alakalı işlerde verimli olabileceği saptanmıştır. Buna yönelik olarak da ilgili göçmenlere tarım arazileri ile ekipmanları ve düşük faizli zirai krediler verilmiştir. Ticaretle uğraşanlara dükkân açabilmeleri konusunda kolaylıklar sağlanmıştır. Bu ailelerin çocuklarının eğitimi için de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmüş ve eğitim hayatlarına sorunsuz bir biçimde devam edebilmeleri sağlanmıştır. Sağlık alanında ise göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere Sağlık Bakanlığı tarafından ek sağlık birimleri inşa edilmiştir.¹⁹⁶

1950-1951 Göçü, mübadele hareketleri hariç tutulmak üzere Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye doğru yapılan kapsamlı ilk göç hareketidir. Bu göç sonrasında binlerce insan Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelip yeni bir hayata başlamışlardır. Bu göç, göçmenleri olduğu kadar Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan Soğuk Savaş'tan 1950 yılına kadar gerilen ilişkiler, göç sürecinde daha da kötüye gitmiştir.

2.3. Göç Sonrası İlişkilerin Durumu

Bu bölümde öncelikle 1950-1951 Göçü sonrası durumdan ve ilişkilerden genel hatlarıyla bahsedilecektir. 1952 yılında göze çarpan ilk olay, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) girebilmek adına Kore Savaşı'na asker göndermesi olmuştur. Bunun neticesinde resmi olarak 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, topluluğun bir üyesi haline gelmiştir.¹⁹⁷ Ardından Türkiye ile karşı kamplarda bulunan Bulgaristan, resmi ve gayri resmi olarak duruma tepki göstermiştir. Zira Türkiye'nin NATO'ya girmesini kendilerinin güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamışlardır. Hatta 22 Şubat 1952'de Bulgaristan Türkiye'ye dair çekincelerini gönderdiği notada belirtmiştir. 16 Nisan 1952 tarihinde Türkiye, notaya notayla karşılık vermiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Sarıkoyuncu Değerli ve Karakuzu, op. cit., ss. 333-335.

¹⁹⁷ Abbas Balcı, "Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye'nin NATO'ya Giriş Denemeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi 1945-1960", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 2019, ss. 268-269.

¹⁹⁸ Bıçaklı, op. cit., ss. 192-193.

28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya devletlerinin dışişleri bakanlarının imzası sonucu Balkan Paktı hayata geçmiştir. Aslında metnin tam adı “Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti arasında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması”dır.¹⁹⁹ 9 Ağustos 1954 tarihinde ise Yugoslavya'nın Bled şehrinde imza edilen yeni bir antlaşmayla durum kesinleştirilmiştir. NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın bulunduğu bu pakt neticesinde aslında Yugoslavya da dolaylı olarak Batı kampına yaklaşmıştır.²⁰⁰ Ancak Stalin'in ölümü sonrasında SSCB'nin Yugoslavya'ya dair politikasını yumuşatması ve Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs Sorunu, Paktın önemli iki zayıf noktası olmuştur. Bulgaristan ise bu gelişmeleri yakından takip etmiş, Stalin sonrasında Türkiye de dahil olmak üzere bu üç ülkeyle ilişkilerini normalleştirme yolunda çaba göstermek niyetinde olduğunu beyan etmiştir.²⁰¹

23 Şubat 1955 tarihinde ise ekonomik anlamda bir adım atılmıştır. İki devlet arasında “Ticaret ve Ön Ödeme Antlaşması” imzalanmış, 1 Ocak 1956'da da yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmada karşılıklı ticarete yönelik esaslar üzerinde durulmuş, ithalat ve ihracat ürünlerinin isimleri ve kotaları belirtilmiştir. Ticaret hacmi hedefi ise 2.500.000 USD olarak lanse edilmiştir.²⁰²

SSCB lideri Stalin'in ölümü öncelikle Bulgaristan üzerinde ve sonra da ikili ilişkiler düzeyinde değişikliklere yol açmıştır. Özellikle 1955 ve 1956 yıllarında Bulgar karar alıcıların söylemleri bunu doğrular nitelikte olmuştur. Türkiye ise bu duruma nötr bakmaya çalışmıştır. Zira o dönem Kıbrıs gibi çok daha önemli bir dış politika meselesiyle uğraşmaktadır. Bunun yanında 1956-1959 yılları arasında Ortadoğu'da artan tansiyondan ötürü Türkiye'nin ABD ile biraz daha yakınlaşması ise Bulgaristan'ın Türkiye'ye bakışımı olumsuz etkilemiştir.²⁰³ Tam da bu aşamada 1955 yılında yaşanan iki olaydan bahsetmek yerinde olacaktır. Casusluk yapmak suçundan 29 Haziran 1955 tarihinde Türkiye'de tutuklanan Bulgaristan İstanbul Başkonsolosluğu Muavini Georgui

¹⁹⁹ Tuna Özgişi, “Demokrat Parti'nin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2012, s. 147.

²⁰⁰ Sedef Bulut, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 41, 2008, ss. 53-54.

²⁰¹ Bıçaklı, op. cit., ss. 194-195.

²⁰² T.C. Resmi Gazete, No: 9223, 02.02.1956, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9223.pdf>, (26.02.2020).

²⁰³ Bıçaklı, op. cit., ss. 196-199.

Verbanov Çolakov, 15 yıl hapse mahkûm edilmiş ve bu olay ikili ilişkilerde büyük sorunlara yol açmıştır. Ayrıca 6-7 Eylül 1955 günlerinde İstanbul'da yaşanan olaylarda, 67 Bulgar vatandaşının zarara uğradığını belirten Bulgar hükümetine zarar tazmini olarak 1.298.515 Türk Lirası tutarında ödeme yapılmıştır.²⁰⁴

1960'lı yıllara baktığımızda NATO içinde daha fazla rol alıp örgüte dair aidiyetlerinin artmasıyla beraber Yunanistan ve özellikle Türkiye, Bulgaristan tarafından açıkça tehdit edilmiştir. ABD ile yakınlaşmış ve onun politikaları dâhilinde dış politika yürüten Batı Bloku mensubu bu iki komşu ülke, Bulgaristan ulusal güvenliği adına sorun olarak görülmüştür. Özellikle 1961 ve 1962 yıllarında başta BKP Genel Sekreteri Todor Jivkov olmak üzere üst düzey yöneticiler verdikleri beyanlarla tehdidin dozajını artırmışlardır. Bu süreçte SSCB desteğinden ötürü kendilerini oldukça rahat hissetmelerinin de payı mevcuttur. 1962 yılının sonuna doğru ise Türkiye-Bulgaristan özelinde ilişkiler iyice gerginleşmiştir. Artık Türkiye de duruma iyice angaje olmuş ve dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin vasıtasıyla Bulgaristan'a cevap vermiştir.²⁰⁵ Üstteki paragrafta da bahsedilen, 29 Haziran 1955 tarihinde Türkiye'de tutuklanan Bulgaristan İstanbul Başkonsolosluğu Muavini Georgi Verbanov Çolakov, 15 yıllık mahkûmiyetini tamamlamadan 28 Mart 1964'de TBMM tarafından çıkarılan kanunla affedilmiş ve Bulgaristan'a iade edilmiştir.²⁰⁶ Bu olayın ardından ise ikili ilişkilerdeki olumsuz havanın bir nebze olsun dağıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan 1962 yılında yaşanan Küba Füze Krizi her ne kadar iki blok arasındaki yumuşama sürecinin temeli kabul edilse de ilk etapta bloklar arası ilişkileri olumsuz etkilemiştir.²⁰⁷ Bu durum elbette Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilere de yansımıştır.

26 Eylül 1964 tarihinde dönemin Türkiye Ticaret Bakanı Fenni İslimyeli, mevkidaşı Budinov'un davetiyle Bulgaristan'a gitmiş, Sofya ve Filibe'yi ziyaret etmiştir. Akabinde dönemin Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov ile bire bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ardından yayımlanan ortak bildiriyle de ikili ilişkilerin geliştirilmek istendiği mesajı verilmiştir. 27 Kasım 1964'de de dönemin Bulgaristan

²⁰⁴ Ibid., s. 206.

²⁰⁵ Ibid., ss. 201-206.

²⁰⁶ T.C. Resmi Gazete, No: 11675, 06.04.1964, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11675.pdf>, (01.03.2020).

²⁰⁷ Bahar İzmir, "İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi", *Humanitas Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2017, s. 187.

elçisi, bizzat Başbakan İsmet İnönü ile görüşürken, Bulgaristan Başbakanı'nın kendilerine dostluk mesajları ilettiğini belirtmiştir. Bu sürecin devamında 25 Nisan 1966 tarihinde çok uzun zamandır “elçilik” seviyesinde olan ilişkiler “büyükelçilik” düzeyine çıkarılmıştır. Bu esaslı gelişmelerin yanında daha alt düzeyde yönetim kadroları arasında da karşılıklı ziyaretler olmuş ve bu durum olumlu havanın devam etmesine katkıda bulunmuştur.²⁰⁸ Yine aynı yıl, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil'in daveti üzerine mevkidaşı İvan Başev, 16-21 Ağustos 1966 tarihleri arasında Türkiye'de bulunmuştur. Bu ziyaretin sonunda ise ortak bir bildiri yayınlanmıştır.²⁰⁹ Bildiride ikili ilişkilerin birçok alanda ilerletilmesi, bazı alanlarda beraber hareket edilmesi üzerinde durulmuştur. Yapılacak olan antlaşmalarla bahsi geçen durumların pekiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹⁰ 27-31 Mayıs 1967 tarihleri arasında ise Çağlayangil mevkidaşına iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu görüşmeler gayet dostane biçimde geçmiş, olumlu mesajlar verilmiştir. Ardından ortak bildiri yayınlanmış ve ilişkilere dair iyimser hava aynı şekilde devam etmiştir.²¹¹

Ana hatlarıyla 1968 yılına kadarki süreçte ikili ilişkiler bağlamında yaşanan olayları bu şekilde anlatmak mümkündür. 1951-1968 arası dönemde yaşanan ve göçün sebeplerini oluşturan olaylarla birlikte 1968 yılından itibaren yaşanan olaylar ise çalışmanın sıradaki kısmında anlatılmıştır. Bu süreçte ve devamında yaşananlarsa 1989 Zorunlu Göçü'ne doğru olayların akmasına sebep olmuştur.

3. 1968 YAKIN AKRABA GÖÇÜ ANLAŞMASI BAĞLAMINDA İKİLİ İLİŞKİLER

1950-1951 Göçü'nün ardından Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru göçler neredeyse durmuştur. Buna dair sebepler de çalışmanın önceki kısımlarında aktarılmıştı. Ancak göçün durması sonucunda “parçalanmış aileler sorunu” ortaya çıkmıştır.²¹² Tam adı “Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları

²⁰⁸ Bıçaklı, op. cit., ss. 213-218.

²⁰⁹ “Türk-Bulgar Ortak Bildirisi Yayınlandı”, *Milliyet*, 22.08.1966, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1966/08/22>, (01.03.2020).

²¹⁰ Bıçaklı, op. cit., ss. 219-220.

²¹¹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 28, Ankara, 1967, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>, (01.03.2020).

²¹² Kader Özlem, “2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 55, 2017, s. 172.

1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma” olan ancak kısaca “1968 Akraba Göçü Anlaşması” olarak da bilinen bu anlaşma, 14 maddeden oluşmakta ve yakın akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan kişilerin ailelerinin parçalanmaması adına göçünü konu etmektedir.²¹³

22 Mart 1968 tarihinde iki ülkenin Dışişleri Bakanları olan Sabri Çağlayangil ve İvan Başev tarafından imza edilmiş olan anlaşma aslında 20-26 Mart 1968 tarihlerinde Ankara'da temaslarda bulunan dönemin Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un resmi ziyareti çerçevesinde sonuca bağlanmıştır. Bu anlaşmanın fikren ortaya çıkışı ise 22 Ağustos 1966'da Türkiye'ye ziyarete gelen Başev ve Çağlayangil arasındaki konuya dair sözlü mutabakata dayanmaktadır. Anlaşma, 19 Ağustos 1969 tarihinde yürürlüğe girmekle beraber 8 Kasım 1969 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. 30 Kasım 1978'de ise durdurulmuştur.²¹⁴

Genel olarak anlaşmanın içeriğinden bahsetmek gerekirse, anlaşma dâhilinde göç edecek olan kişiler serbest göçmen statüsünde kabul edilecekler ve bu sebeple de Bulgaristan devletinden herhangi bir yardım talebinde bulunmayacaklardır.²¹⁵ Anlaşma ise kapsam olarak sadece 1952 yılına kadar göç edenlerin ailelerini alakadar etmiştir. Yani 1952'den sonra illegal yollarla göç edenler kapsam dışıdır. Ayrıca göç edebilecek kişiler, birinci derece aile yakınları ve onların evlenmemiş kardeşleri olarak sınırlanmıştır. 16 yılın ardından da göçmenlerin kardeşlerinin çoğu evlendiği için otomatik olarak kapsam dışında kalmışlardır. Bu gibi durumlar Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı memnun etmekten oldukça uzak olmuştur. Zira anlaşma oldukça dar kapsamlıdır ve beklentileri karşılamamıştır. Buna rağmen anlaşmanın ortaya koyduğu şartları sağlayanlar yoğun bir şekilde katılım göstermişlerdir.²¹⁶

²¹³ T.C. Resmi Gazete, No: 13263, 31.07.1969, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13263.pdf>, (02.03.2020).

²¹⁴ Kaan Emre Özcan, *Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü: Bursa Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016, ss. 68-69.

²¹⁵ Berrak Çeçen, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Değişen Yasal Düzenlemelerin Rolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, 2016, s. 270.

²¹⁶ Özcan, op. cit., ss. 69-70.

3.1. Göçün Sebepleri

1968-1978 yılları arasındaki göç dalgası her ne kadar imzalanmış olan bir anlaşma neticesinde ortaya çıksa da bu süreci hazırlayan bazı etmenler mevcuttur. Bu etmenler tek başına esaslı sonuçlar doğurmasa bile hepsi bir araya geldiğinde ortaya bazı sonuçlar çıkarmış ve bu göç dalgasına zemin hazırlamıştır. İlk sebep olarak *eğitim* hususundan bahsedilebilir. Aslında 1950'li yılların sonuna kadar eğitim konusunda durum iyi sayılabilecek bir konumdadır. 1950-1951 Göçü'nün bitmesinden sonra dönemin Bulgaristan Milli Eğitim Bakanı olan Demir Yanev'in çabalarıyla olumlu adımlar atılmıştır. 2 Eylül 1952 tarihinde Rusçuk şehrinde ilk Türk kız lisesi açılmıştır. 1952-1953 akademik yılında Sofya Üniversitesi'nde Türk öğrencilere özel üç tane bölüm eğitime başlamıştır. Bu bölümler tarih, Türkçe ve edebiyat, fizik ve matematik idi. Her bölüme 30'ar adet öğrenci alınması planlanmıştır.²¹⁷ Bunun yanında yeni Türk liseleri ve pedagoji okulları açılmış, yüksekokullara sınavsız olarak belirli sayıda Türk öğrenci de alınmıştır. Bu yeni açılan eğitim kurumlarına eğitimci yetiştirilmesi adına Azerbaycan'a Türk öğretmen adayları gönderilmiştir. “Narodna Prescova” adlı yayınevini Türkçe eserler basan şubesi hizmete girmiş, anadili Türkçe olan yazarların bazı eserleri basılmış ve komünist kökenli bazı Türk yazarların da eserleri yine aynı şekilde basılmıştır.²¹⁸ Ancak tüm bu olumlu hava kısa sayılabilecek bir sürede dağılmıştır.

Aslında daha 1952 yılında Türkçe olarak okutulan dersler üçte bir oranında azaltılmıştır. Ancak asıl darbe 1959 yılında gelmiştir. Türk azınlık okulları bu yıl içinde kapatılmış ve Türkçe seçmeli ders kapsamına dahil edilip haftada iki saatle sınırlandırılmıştır. En sonunda 1974 yılında bu uygulama da kaldırılmıştır.²¹⁹ Türkçenin seçmeli ders olduğu dönemde ise bu dersin mümkün olan en az şekilde seçilmesi adına hafta sonuna konulmuştur. Ayrıca veliler aranıp çocuklarının Türkçe dersini seçmemeleri adına baskı yapılmıştır.²²⁰ Bu şekilde de 152.000 Türk kökenli çocuğun kendi dillerinde eğitim hakkı engellenmiştir. Esasen 1959 yılında alınan bu karar BKP'nin yayın organı olan Yeni Işık adlı dergide desteklenmiştir. Bu durumu Türklerin

²¹⁷ Şimşir, op. cit., ss. 265-270.

²¹⁸ Özcan, op. cit., s. 62.

²¹⁹ Kamuran Özbir, *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, İstanbul: Başkent Gazetecilik Matbaacılık, 1986, s. 41.

²²⁰ Çeçen, op. cit., ss. 269-270.

bizzat istediği ve Türk çocuklarının eğitimi adına doğrusunun da zaten bu olduğu belirtilmiştir. Türk okullarının kapatılmasının sonucu olarak da Türk öğretmenlerin açıkta bırakılarak tasfiye edildiğini söylemek mümkündür.²²¹ Tam da bu noktada, devam eden süreçte Türk Öğretmen Enstitüsü'nün kapatıldığını belirtmek gerekir. Bunun yanında Sofya Üniversitesi'ndeki Türk Filolojisi bölümü de kapatılıp yerine Arap Çalışmaları bölümü açılmıştır.²²²

İkinci sebep olarak *din* unsuru gösterilebilir. 1958 yılının Ekim ayında BKP'nin aldığı karar neticesinde Türklerin dinlerinden uzaklaştırılması adına ateist politikalara yönelimin başladığı görülmüştür. Daha önce 1947 yılında dini görevli yetiştiren kurumlar kapatılmıştır. Ayrıca 1952 yılında Kur'an'ın ve diğer dini bilgilerin gençlere öğretilmesi yasaklanmış ve dini görevli yetiştiren kurumların kapatılmasına paralel olarak zamanla dini görevliler büyük oranda azalmıştır. İstenilen sonuçların elde edilememesi neticesinde yukarıdaki paragrafta belirtilen Türkçe eğitimin kısıtlanması fikri ortaya çıkmış ve uygulanmıştır.²²³ Bunun yanında Politbüro, İslam karşıtı bir politika izlemeye çalışırken kendilerine dayanak olarak şunları kullanmıştır:

- *İslam dini Bulgarlara dışarıdan empoze edilen bir dindir.*

- *Bulgaristan'ın bağımsızlığına kadarki süreçte İslam dini Bulgarların kültürel gelişimini kısıtlamıştır.*

- *Bulgaristan'ın bağımsızlığı sonrasında ise bazı gerici devletler (Kastedilen devlet Türkiye'dir.) ülkedeki İslam dininin varlığından istifade ederek Müslümanlar arasında dinsel bağlamda fanatizmi körüklemektedir.*

- *Ülkedeki Bulgarların sosyalist sisteme entegrasyonunun önündeki en büyük engel İslam dinidir.*²²⁴

Bulgaristan'ın bu şekilde Türk azınlık özelinde Müslüman halka kısıtlamalar getirmesi onların tek bir blok halinde kalmalarını engellemek için planlanmıştır. Hatta bu dönemde Müslüman olan etnik gruplar birbirlerinden ayrıştırılıp ortak hareket

²²¹ Şimşir, op. cit., ss. 272-283.

²²² Özcan, op. cit., s. 64.

²²³ Ibid., s. 63.

²²⁴ Kader Özlem, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 57.

etmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Türklerin dışında Pomak, Roman, Arnavut ve Tatarlara da bu yöntemler uygulanıp ülke içinde asimile edilmeleri hedeflenmiştir.²²⁵

Bir diğer sebep olarak da *ekonomiden* bahsedilebilir. 1950-1951 Göçü'nün ekonomik bağlamda sebeplerinin burada da devam ettiği görülmüştür. 1940'lı yılların sonlarında başlanan tarımda kooperatifleştirme hareketleri hızla devam edip 1959 yılına gelindiğinde ülkenin tarım arazilerinin %96'sı devlet kontrolüne geçmiştir. Bu durumdan en çok etkilenen ise Türk azınlık olmuştur. Zira ülkede tarımla uğraşanların çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. Bu durumun neticesinde toprak sahipleri kendi arazilerinde devletin işçileri olmuş ve sadece devletin belirlediği sınırlar dahilinde üretim yapabilmişlerdir. Yaklaşık on yıllık bir sürecin sonunda bu duruma gelince Türk azınlığın göç ettirilmesi ciddi anlamda düşünülür hale gelmiştir.²²⁶

Son olarak da *sosyal* sebeplerden söz etmek gereklidir. Bulgaristan'ın özellikle Todor Jivkov'un iktidara gelmesiyle birlikte azınlıklara yönelik yaklaşımı sert biçimde değişmiştir. Her ne kadar 1950-1951 Göçü yaşansa da 1956 yılından itibaren durumun yine de olumsuz seyrettiği görülmüştür. 1989 yılındaki göç sürecinin en önemli sebebinin oluşturan asimilasyon politikaları bu tarihten itibaren yavaş yavaş uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Todor Jivkov ve kendisinin yönetimi ele alması dönüm noktası olmuştur.²²⁷ Jivkov'dan önce Türk azınlık sosyalist toplum yapısına katılmaya çalışılmıştır. Ancak Jivkov ile beraber bu durum değişmiş, Bulgar milletine uyum sağlama bağlamında asimilasyon politikaları başlamıştır. Bu durumsa Türk azınlığı “Bulgarlaştırmak” demektir.²²⁸ Jivkov ilk etapta Türkiye'ye göç edenlerin geri döneceğini iddia etse de aksine ülkedeki Türkler de göç etmenin yollarını aramışlardır. Jivkov ülkede göç hususunun bahsinin dahi geçmesini istememiş, göçü destekleyenlere ağır yaptırımlar uygulamıştır.²²⁹ 28 Mayıs 1962 tarihinde Razgrad şehrinin Hebibköy Bölgesi'nde (Vlademirovtsi) yaptığı konuşma da aslında kafasında göç diye bir durumun olmadığını ve Türkiye'nin gelen Türk göçmenlerden hoşnut olmadığını iddia

²²⁵ Ibid., s. 58.

²²⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 788.

²²⁷ Kader Özlem, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2008, ss. 351-352.

²²⁸ Nuri Korkmaz, “Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 90, 2019, s. 26.

²²⁹ Özcan, op. cit., ss. 63-70.

ettiğini göstermektedir: “Ankara gericileri Türkiye mültecileri için sinirleniyorlar, niçin? Bulgaristan'daki Türk azınlığının iyiliğini düşündüklerinden mi? Asla! Bizdeki Türk azınlığının, memleketimizde sosyalizm ve komünizm kuruculuğuna layık, inançlı ve azimli olduklarını gördükleri için sinirleniyorlar.”²³⁰

Bir yandan da 8 Kasım 1951 tarihinde 1950-1951 Göçü'nün durdurulması neticesinde ellerinde vizeler olmasına rağmen göç edemeyen insanlar Bulgaristan'da kalmıştır. Kendilerinin Bulgaristan'da kalmasının yanında, akrabalarının Türkiye'ye göç etmesiyle aileler bölünmüştür. Bu sebeple yetkili Türk makamlarına bu konu hakkında sayısız dilekçe ulaşılmıştır.²³¹ Hatta Türkler bu süreçte bazı engellerle karşılaşmışlar ve dilekçelerini ulaştırabilmek adına farklı yöntemler denemek durumunda kalmışlardır. Hatta en ilginç olanı ise bazı Türklerin dilekçelerini fanilalarına yazıp Türk makamlarına geldiklerinde fanilalarını yetkililere teslim etmesi olmuştur.²³² Türk makamları bu gelen dilekçelerin çokluğundan ötürü tek tip cevaplar yazıp dilekçe sahiplerine dönüş yapmıştır. Cevapta ise Türk hükümetinin sorunun takipçisi olduğu ve bu yönde çalışmalar yürüttüğü yazılmıştır.²³³ Çalışmanın önceki kısımlarında anlatıldığı üzere 1960'lı yıllarla beraber parçalanmış aileler bağlamında da olsa göç meselesi tekrar ele alınmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda Bulgaristan illa göç olacaksa Türklük bilinci yüksek olan kişilerin gitmesine, daha az Türklük bilincine sahip olanların ise asimile edilmeleri suretiyle sorunun ele alınmasına olumlu yaklaşma eğiliminde olmuştur.²³⁴

Görüldüğü üzere bu göç dalgasında yaşanan sebepler kendinden önceki göç dalgası olan 1950-1951 Göçü ile benzerlikler taşımaktadır. Tarih değişse de yaşantılar ve devlet politikaları pek değişmeyince aynı sonuç yani göç kaçınılmaz olmuştur. Aynı durumu çalışmanın ilerleyen kısımlarında anlatılacak olan 1989 Zorunlu Göçü'nde de görmek mümkündür.

²³⁰ Refik Korkud, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986, s. 9.

²³¹ Çeçen, op. cit., ss. 269-270.

²³² Özcan, op. cit., s. 66.

²³³ Şimşir, op. cit., ss. 337-338.

²³⁴ Özcan, op. cit., s. 68.

3.2. Göçün Gelişim Seyri

24 Şubat 1968'de parafe edilen ve Todor Jivkov'un Türkiye ziyareti sırasında 22 Mart 1968 tarihinde imzalanan anlaşmanın akabinde iki devletten de yetkililer kamuoyu karşısında olumlu mesajlar vermişlerdir. Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları karşılıklı olarak konuşmuş, bu anlaşmanın ikili ilişkilerin geleceği adına oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir.²³⁵ Anlaşmanın ilk maddesi hakkında çalışmanın önceki kısmında bilgi verilmiştir. Diğer önemli maddelere baktığımızda, ikinci maddeye göre anlaşma yürürlüğe girdikten sonraki altı ay içerisinde Bulgar makamlarına başvuru yapılması zorunlu olmuştur. Ancak bu süre Türkiye'nin ısrarlı tutumuyla birkaç kez uzatılmıştır.²³⁶ Bulgaristan'ın başvuru süresini kısa tutması ve bu süreyi uzatmaya yanaşmamasının en büyük sebebi ise göçün kapsamlı olmasını engellemektir. Zira bu durumda kırsal kesimdeki üretim düşecek, bu da ülke ekonomisine zarar verecektir. Bunun yanında göç durumunun ortaya çıkması neticesinde ülkede Türkler arasında kıpırdanmalar başlamıştır. Bu durumun devam etmemesi adına gidecek olanların bir an önce gitmesini istiyorlardı.²³⁷ Anlaşmanın üçüncü maddesine göre ise Bulgaristan'dan gönderilecek olan göçmen sayısı haftada en fazla 300 kişi olacaktır. Dördüncü maddesine göre göçmenlerin gelişi kara ve demiryollarıyla sağlanacaktır.²³⁸ On birinci maddeye göre ise göç edecek olanlar mallarını satıp nakde dönüştürebileceklerdir ve bu konuda Bulgar makamları da yardımcı olacaktır. Ancak pratikte durum böyle olmamış, göçmenlere gidecekleri tarih çok geç haber verilerek mallarını satamamalarına, satsalar bile değerinin çok altında satmalarına sebep olmuşlardır. Yine on ikinci madde özelinde Türk azınlığın o döneme kadarki sosyal hizmetler ve emeklilik hususunda ödemelerinin yapılması öngörülmüş ancak Bulgar hükümetince bu yönde bir çalışma yapılmamıştır.²³⁹

Bu anlaşmaya Türk basını oldukça ilgi göstermiş ve manşetlerine taşımıştır. Anlaşmanın içeriği hakkında bilgilere ve dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Zafer Çağlayangil'in konu hakkında bazı görüşlerine yer verilmiştir. Bulgar basını ise daha

²³⁵ İbrahim Kamil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Ankara: YÖK Matbaası, 1989, s. 34.

²³⁶ Özcan, op. cit., s. 69.

²³⁷ Ömer Lütem, *Türk Bulgar İlişkileri 1983-1989 (Cilt 1)*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000, s. 81.

²³⁸ Kamil, op. cit., s. 36.

²³⁹ Özcan, loc. cit.

ziyade ilk göçmen grubunun Türkiye'ye ulaşmasından sonra olaya önem vermiştir. İlk göçmen grubu, 8 Ekim 1969'da Edirne Karaağaç İstasyonu'na ulaşmıştır. Hatta bu grup, halk oyunu ve bando eşliğinde karşılanmıştır. Bunun yanında Edirne valisi, basın mensupları ve gelen grubun yakınları da orada hazır bulunmuşlardır. Fiziksel açıdan olmasa da zihnen uzun bir yolculuk sonucu Edirne'ye geldiklerinden ötürü göçmenler ilk etapta birkaç gün devlet desteğiyle bu şehirde konaklamışlardır. Kızılay tarafından da kendilerine yiyecek yardımı yapılmıştır.²⁴⁰

İlk kafilenin gelişinin ardından, yaklaşık on yıl boyunca her çarşamba günü 300 sayısını aşmayacak şekilde göçmenler Karaağaç İstasyonu'na gelip Türkiye'deki yeni hayatlarına başlamışlardır.²⁴¹ 30 Kasım 1978 tarihinde anlaşmanın durdurulmasına kadarki süreçte 130.000 Türk, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Her ne kadar anlaşmanın amacı parçalanmış aileleri birleştirmek olsa da bu anlaşma sonucunda yeni parçalanmış aileler ortaya çıkmıştır.²⁴² Zira anlaşma, Bulgar tarafı yüzünden oldukça dar kapsamlı tutulmuştur. Bulgaristan iş gücünü kaybederek ekonomisinin sarsılmasını istememiştir. Gelen göçmen sayısı ne olursa olsun Türkiye adına sorun olmayacaktır. Zira göçmenler serbest göçmen statüsünde olacaklardır. Bu sebeple de Türkiye'den herhangi bir hak talep etmeleri mümkün değildir. Ancak tüm bunların yanında Bulgaristan'ın propagandası sebebiyle dar kapsamın sorumlusu olarak Türkiye gösterilmiştir. Bu da Türk azınlığı üzmüş ve hayal kırıklığına yol açmıştır. Türk devletinin kendilerini istemediklerini düşünmüşlerdir. Durumun böyle olmadığını ise daha sonra anlamışlardır. Eğer anlaşma bir şekilde geniş kapsamlı olsaydı Bulgaristan'daki bütün Türklerin göç etmesi söz konusu olabilirdi.²⁴³

Türk hükümeti de anlaşma sürecinde bazı hatalar yapmıştır. Öncelikle 1952 yılından sonra gelen göçmenlerin aileleri kapsam dışında kalmıştır. Bu durum ise Bulgarlar tarafından, 1952 yılından sonra yasadışı yollarla Bulgaristan'dan kaçan kişilerin ve ailelerinin bir anlamda cezalandırılması demek olmuştur. Zira bu durum Bulgar hükümeti tarafından dikte edilmiş ve Türk hükümeti tarafından ise pek detaylı düşünülmeden kabul edilmiştir. Bunun yanında anlaşmanın 12. maddesi gereği gelen göçmenlerin sosyal sigorta ve emeklilik ödemeleri Bulgaristan tarafından yapılmamış,

²⁴⁰ Şimşir, op. cit., ss. 349-352.

²⁴¹ Ibid., s. 361.

²⁴² Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, s. 113.

²⁴³ Şimşir, op. cit., ss. 346-354.

Türkiye ise bu durumun müzakeresini sonraya bırakınca bu ödemeler de öylece kalmıştır.²⁴⁴

Bulgaristan'ın Türkiye'ye gidecek olan göçmenlere çıkardığı bazı zorluklardan bahsetmek gerekirse, pasaport ve pasaport süresi uzatma bedelleri yükseltilmiş, ayrıca pasaport verme süreci uzatılmıştır. Buradaki amaç ise göçmenleri yıldırma olmuştur. Ayrıca Türklere gidecekleri tarih geç haber verildiğinden mallarını satarken çok zorlanmışlardır. Bunun yanında normal zamanda satış yapmak isteyen Türklere de oldukça düşük rakamlar teklif edilmiştir. Böylelikle de ülkeden ayrılırken ekonomik anlamda rahat olmamaları ve Türkiye'de zorluk yaşamaları arzu edilmiştir. Diğer bir deyişle, her anlamda hayatları zorlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu zorluklara rağmen Türkler geri adım atmamış ve anavatanlarına göç etmişlerdir.²⁴⁵

Esasen anlaşma kapsamı itibarıyla 30.000 kadar Türk kökenli insanın Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edeceği beklenmiştir. Ancak tahminler fazlasıyla aşılmış ve 130.000 Türk göç etmiştir. İki tarafın beraber göz yummasıyla, şartları sağlamayan kişilerin de büyük oranda göç ettiğini rakamlardan anlamak mümkündür.²⁴⁶

3.3. Göç Süreci ve Sonrasında İlişkilerin Durumu

1971 yılında Bulgaristan'da yürürlüğe giren yeni anayasa, kendinden önceki 1947 Anayasası'na göre azınlık hakları bağlamında daha dar bir hukuki metin olmuştur. Ayrıca yeni anayasada “Birleştirilmiş Bulgar Sosyalist Milleti” kavramından bahsedilmiştir. Bu iki olgu, ileride azınlıkların neler yaşayacağını ilk işaretleri olmuştur. 1974 yılında Türkçe eğitimin tamamen yasaklanması da bu durumu destekleyici nitelikte olmuştur.²⁴⁷

23-28 Kasım 1972 tarihleri arasında dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov Türkiye'ye gelmiş ve birtakım ikili görüşmelerde bulunmuştur. Ziyaretin sonunda ise ortak bir bildiri yayınlanmıştır.²⁴⁸ Genel olarak verilen mesaj ise, iki devlet farklı bloklarda olmalarına rağmen aralarında esaslı sorunlar olmadığı ve ilişkilerin

²⁴⁴ Kamil, op. cit., ss. 37-39.

²⁴⁵ Şimşir, op. cit., ss. 356-360.

²⁴⁶ Lütem, op. cit., s. 81.

²⁴⁷ Ibid., ss. 81-82.

²⁴⁸ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 91, Ankara, 1972, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1972-sayi-91.pdf>, (09.03.2020).

geliştirilmek istendiğidir. İyi niyet çerçevesinde de bu durumun olabileceği belirtilmiştir.²⁴⁹ Hemen ertesi yıl dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, 16-21 Temmuz 1973 tarihleri arasında Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Yine ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği temenni edilmiş, Türk azınlık sorunları üzerinde durulmuş ve sonuç mahiyetinde 21 Temmuz 1973'de ortak bir bildirme yayınlanmıştır. Ayrıca yine aynı yıl iki devlet arasında bazı alanları kapsayacak şekilde ticaret protokolü de imzalanmıştır. Protokolün kapsadığı ticaret hacmi ise 26 Milyon USD civarındadır.²⁵⁰

Kıbrıs Adası'nda Türklere karşı girişilen katliamlar ve 15 Temmuz 1974 tarihindeki darbeden sonra Türkiye, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a barış harekâtı düzenlemiştir. 14 Ağustos 1974'de düzenlenen ikinci harekâtın neticesinde adanın kuzeyi Türklerin hâkimiyetine girmiş, iki gün sonrasında da ateşkes antlaşması imzalanmıştır.²⁵¹ Bu harekâtların ardından Bulgaristan karşı bloklarda olmalarının da etkisiyle Türkiye'ye sert tepki göstermiştir. 23 Ağustos 1974 tarihinde yayınladığı bildiride Türkiye'nin derhal Kıbrıs'tan çekilmesini ve sorunun uluslararası platformda çözüm bulması gerektiğini belirtmiştir.²⁵²

1 Ağustos 1975'te imzalanan Helsinki Nihai Senedi, iki blok arasındaki ilişkilerin yumuşamasına büyük oranda yardımcı olmuştur. İçeriği itibarıyla küresel bir politika ürünü olarak görülmüştür. Zira senedin üç temel başlığı şu şekildedir:

- *Avrupa'da güvenliğe ilişkin konular,*
- *Ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre alanında iş birliği,*
- *İnsani ve diğer alanlarda iş birliği.*²⁵³

Bu senedin ardından karşıt bloklarda olduğu gibi Türkiye ve Bulgaristan arasında da nispi bir yumuşamadan bahsetmek mümkün olmuştur. 2 Haziran 1976 tarihinde dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un davetiyle bu ülkeye

²⁴⁹ Bıçaklı, op. cit., ss. 221-222.

²⁵⁰ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 92, Ankara, 1973, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1973-sayi-92-101.pdf>, (09.03.2020).

²⁵¹ Hasan Yılmaz, "Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, ss. 92-93.

²⁵² Bıçaklı, op. cit., s. 225.

²⁵³ Jale Civelek, "Helsinki Son Şartı, Paris Şartı ve AGİT", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2006, ss. 3-8.

gitmişlerdir. Hatta bu davet sırasında telekomünikasyon antlaşması imzalanmıştır. 1978 yılında da bir dizi antlaşmalar imza edilmiştir. Türkiye'de yaşanan 1980 Askeri Darbesi ise ilişkilerdeki yumuşamayı kısa süreliğine de olsa durdurmuştur. Bu süreçte iki devlet, birbirlerini suçlar nitelikte beyanatlar vermişlerdir. Ancak bir süre sonra bu durum ortadan kalkmış ve yumuşama devam etmiştir.²⁵⁴ 24-27 Şubat 1982 tarihleri arasında dönemin Türkiye Devlet Başkanı Kenan Evren Bulgaristan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Jivkov ile görüşmenin yanında, Büyük Aziziye Tepesi ile alakalı bir protokol de imzalamıştır.²⁵⁵ Bundan sonraki süreçte de karşılıklı ziyaretler yapılmış, ilişkiler daha iyi bir noktaya gelmiştir. Siyasi ve ticari ilişkilerin iyi gitmesinin akabinde ortak kültürel faaliyetlerin yürütülmesi de hız kazanmıştır.²⁵⁶

Sonuç olarak Soğuk Savaş sürecinde 1970'li yıllarla beraber başlayan iki blok arasındaki yumuşama süreci, karşıt bloklarda bulunan Türkiye ile Bulgaristan arasında da aynı şekilde cereyan etmiştir. Her ne kadar Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru iki büyük göç dalgası yaşansa da yumuşama süreci ikili ilişkilerde kendini göstermiştir. Bunu hem siyasi hem de ekonomik alanda görmek mümkündür. Ancak 1984 yılının sonunda Bulgaristan tarafından azınlıklarına yönelik olarak uygulamaya konulan asimilasyon politikası ve devamındaki 1989 Zorunlu Göçü ikili ilişkileri büyük oranda bozmuştur. Bu durum da çalışmanın sıradaki kısmında detaylı biçimde ele alınmıştır.

²⁵⁴ Bıçaklı, op. cit., s. 226.

²⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı 1982 Tarihçesi, Ankara, 1983, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1982.pdf> , (09.03.2020).

²⁵⁶ Bıçaklı, op. cit., ss. 226-227.

3. BÖLÜM

1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

1. 1989 ZORUNLU GÖÇÜ ÖNCESİ İLİŞKİLERİN GENEL DURUMU

Bu kısımda ikinci bölümde kalınan yer olan 1982 yılından 1984 yılının sonuna kadarki süreçte ikili ilişkiler ele alınacaktır. Her ne kadar zorunlu göç durumu 1989 yılında yaşanmış olsa da göçe giden sürecin 1984 yılı sonlarından itibaren başladığı görülmektedir. Bu sebeple 1984 yılının sonlarından 1989 yılına kadarki süreç çalışmanın sıradaki kısımlarında aktarılacaktır.

1980 Askeri Darbesi sırasında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ikili ilişkiler bir süre sekteye uğramıştır. Ancak Batı Bloku devletlerinin aksine Doğu Bloku devletleri Türkiye ile olan ilişkilerine kısa zaman sonra kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bir Doğu Bloku devleti olan Bulgaristan için de bu durum aynı şekilde geçerli olmuştur. Darbeyi takip eden yaklaşık iki yıl içinde üst düzeyde dört karşılıklı ziyaret gerçekleştirilmiştir.²⁵⁷ Yine önceki bölümde bahsi geçtiği üzere 24-27 Şubat 1982 tarihleri arasında dönemin Türkiye Devlet Başkanı Kenan Evren'in Sofya ziyareti olmuştur. Bu ziyaret olumlu geçmiş ve ilişkilerin daha iyi noktalara getirilmesi isteği karşılıklı olarak ifade edilmiştir.²⁵⁸ Hatta Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, Kenan Evren'e ithafen, “*Komşularıyla iyi geçinemeyen hiçbir zaman mutlu olamaz.*”²⁵⁹ cümlesini kullanarak bu durumu desteklediğini göstermiştir. Ancak yakın gelecekte Bulgaristan'da Türk azınlık özelinde yaşanacak olaylar bu sözün geçerliliğini ortadan kaldırmıştır.²⁶⁰

1983 yılına gelindiğinde, 9-11 Şubat 1983 tarihleri arasında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İlker Türkmen Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında mevkidaşı Petır Mladenov'a ülkedeki Osmanlı eserlerinin restorasyonu konusunda

²⁵⁷ Lüttem, op. cit., s. 43.

²⁵⁸ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)*, (Doktora Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 87.

²⁵⁹ “Evren: Birçok Konuda İşbirliği Yapabiliriz”, *Milliyet*, 27.02.1982, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1982/02/27>, (04.04.2020).

²⁶⁰ Özlem, loc. cit.

serzenişte bulunmuş ve Mladenov da gereğinin yapılacağını Türkmen'e bizzat iletmiştir. Bunun yanında ticaret hacminin ilk olarak 250 Milyon USD'ye çıkarılması ve ticari iş birliği alanlarının geliştirilmesi hususlarında mutabık kalınmıştır. Bu konuların dışında “Rezve Deresi Sorunu” üzerinde de durulmuştur.²⁶¹ Öncelikle Rezve Deresi, iki ülke arasındaki sınırın temelini teşkil etmektedir. Derenin önemi de buradan gelmektedir.²⁶² Sorunun çözümü adına ise müzakerelerin başlaması kararı alınmıştır. Ancak bu sorun tam olarak çözülememiştir.²⁶³

1983 yılının diğer önemli olayı, 6-9 Haziran 1983 günleri arasında dönemin Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un Türkiye'ye ziyareti olmuştur. Önceki yıl Kenan Evren'in gerçekleştirdiği ziyarete karşılık olarak Türkiye'ye gelen Jivkov, öncelikle Evren ile görüşmüş, ardından Evren tarafından bizzat İzmir'e götürülmüştür. Bu da aslında ziyaretin siyasiden ziyade turistik tarafını teşkil etmektedir. Bunun yanında ikili ilişkilerin her alanda daha da ileriye taşınması temennisinde bulunulmuştur. Özellikle ekonomi alanında ilerlemelerin olumlu ancak yetersiz olduğu ve daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Karadeniz üzerinde karşılıklı Ro-Ro hattı kurulması fikriyle Rezve Deresi Sorunu'nun çözümüyle ilgili tekrar adımlar atılması da bu ziyaretin sonuçlarındandır. Dünyanın genel olarak daha yaşanılabilir ve güvenli olması adına devletlerin kendilerine düşen görevleri yapacağı da belirtilmiştir. Bu bağlamda küresel sorunlara barışçıl yollarla yaklaşılması gerektiği deklare edilmiştir. Gündem ve sonuç yoğunluğu bakımından Jivkov'un ziyaretinin oldukça verimli geçtiğini söylemek mümkündür.²⁶⁴

1983 yılına ait son önemli gelişme ise 1980'den itibaren her yıl düzenli olarak yapılan Konsolosluk Zirvesi olmuştur. Bu zirve 20-22 Aralık 1983 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Bu zirvenin amacı diplomatik sorunları karşılıklı olarak masaya yatırmak ve çözüm üretmeye çalışmaktır. Bu bağlamda sorunlar tartışılmış ancak Bulgar tarafının anlaşmaz tutumu sebebiyle sonuç alınamamıştır.²⁶⁵

²⁶¹ Lütem, op. cit., ss. 50-129.

²⁶² The Village of Rezovo - The Mouth of Rezovska River, <http://greencorridors.burgas.bg/en/objects/view/20> , (04.04.2020).

²⁶³ Lütem, op. cit., s. 129.

²⁶⁴ Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, Ankara, 1984, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1983.pdf> , (04.04.2020).

²⁶⁵ Lütem, op. cit., ss. 135-139.

1984 yılına gelindiğinde ilk olarak göze çarpan olay, 12-13 Temmuz 1984 tarihleri arasında dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov'un Türkiye ziyareti olmuştur. Hareketli geçen bu iki günde öncelikle mevkidaşı Vahit Halefoğlu ile bir dizi görüşmeler yapmıştır. Akabinde Ankara'da dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile buluşmuştur. Sonrasında ise dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren kendisini Florya Deniz Köşkü'nde ağırlamıştır.²⁶⁶ Mladenov'un bu ziyaretinde genel olarak, önceki yıl Todor Jivkov'un gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti kapsamında konuşulan konular ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Ayrıca KKTC'nin bağımsızlık ilanına karşı Mladenov, Bulgaristan'ın tutumunu görüştüğü Türk yetkililere aktarmıştır. Bu tutum ise SSCB ile paraleldir. Yani Kıbrıs adasının genel toprak bütünlüğünden yana oldukları ve iki toplumun kendi aralarında anlaşmaları gerektiği üzerinedir. Bu durum da Türk tarafında memnuniyet yaşatmıştır.²⁶⁷

1984 yılındaki bir diğer önemli olay ise 8-14 Eylül 1984 tarihleri arasında Sofya'da organize edilen, Bulgaristan'da komünizmin tesis edililişinin 40. yıldönümüne ilişkin davete Türkiye'nin yetkili göndermesi olmuştur. Türkiye'yi bu davette dönemin Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci temsil etmiştir. Kendisi hem birtakım üst düzey görüşmeler yapmış hem de davette Türkiye adına bulunmuştur.²⁶⁸ Batı Bloku ülkeleri bu davete icabet etmemiş, Türkiye'nin katılmasına da sıcak yaklaşmamışlardır. Ancak Türkiye yine de katılım göstermiştir. Esasen, Türkiye'nin davet teklifine olumsuz yaklaşacağını düşünen Bulgar yetkililer de aksi durum karşısında oldukça şaşırılmıştır. Davetin bitiminde ise Abdullah Tenekeci, karma ekonomik komisyon toplantıları için Bulgaristan'da bir süre daha kalmıştır. Toplantıların akabinde Todor Jivkov ile de görüşmüştür. Bu görüşmenin ardından, 15 Eylül 1984 tarihinde Türkiye'ye geri dönmüştür.²⁶⁹

1984 yılının göze çarpan son olayı ise 12-14 Kasım 1984'te Sofya'da yapılan Konsolosluk Zirvesi ve sonunda imzalanan protokol olmuştur. Zirvede mutabık kalınan ve çözülen sorunlarla bundan sonra konsolosluk alanında izlenecek olan yollar protokol aracılığıyla imza altına alınmıştır. Ancak Bulgaristan'da kısa bir süre sonra Türk

²⁶⁶ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 1, Ankara, 1984, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1984-sayi-1-9.pdf> , (04.04.2020).

²⁶⁷ Lütem, op. cit., ss. 130-132.

²⁶⁸ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 1, Ankara, 1984, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1984-sayi-1-9.pdf> , (05.04.2020).

²⁶⁹ Lütem, op. cit., ss. 145-155.

azınlığa karşı izlenecek olan asimilasyon politikaları neticesinde bu protokol geçerliliğini resmen olmasa da fiilen yitirecektir.²⁷⁰

Sonuç olarak 1980'li yılların ilk yarısında ikili ilişkilerin durumunu bu şekilde anlatmak mümkündür. 1984 yılının sonundan itibaren Bulgaristan'ın izleyeceği asimilasyon politikası ve devamındaki zorunlu göç süreci ilişkileri oldukça kötü bir noktaya doğru götürecektir. Bunu da çalışmanın devamında aktarılacak olan bilgilerle doğrulamam mümkündür.

2. BULGARİSTAN'IN TÜRK AZINLIĞA YÖNELİK ASİMİLASYON POLİTİKASI VE GÖÇE GİDEN SÜREÇ

Bu kısımda 1989 Zorunlu Göçü'ne giden süreç ele alınmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'ın izlediği asimilasyona varan politikalar ve karşılığında Türk azınlığın tepkileriyle birlikte örgütlenmeleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu süreç 1989 Zorunlu Göçü'ne giden süreci de başlatmıştır.

2.1. Bulgaristan'ın İzlediği Asimilasyon Politikası (1984-1989)

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Bulgaristan'daki Türk azınlığın Bulgarlaştırılması yani Türklük bilinçlerinin yok edilmesine yönelik politikalar uygulanması düşünülmüştür. Bu sebeple BKP tarafından özel bir komite kurulmuştur. Ancak iktidar, bu komitenin yumuşak geçiş sürecini benimseyen yaklaşımlarını uygulamamıştır. Radikal çözümler düşünen iktidarın temel planı, Türk azınlığın adlarını Bulgar adlarıyla değiştirmektir.²⁷¹ Bu planın fikir babası ise Todor Jivkov'un en güvendiği isimlerden biri olan Georgi Atanasov olmuştur. Kendisi de Bulgaristan Anayasası'nda her vatandaşın adını değiştirme hakkı olduğundan yola çıkmıştır. Direniş olması halindeyse zor kullanılarak durumun halledilebileceğini belirtmiştir.²⁷² Bu yaklaşımla da aslında asimilasyon politikalarının temel taşı olan *isim değiştirme kampanyasının* temelleri atılmıştır. BKP'nin 1989 yılında yok edilen çeşitli arşiv

²⁷⁰ Ibid., ss. 141-142.

²⁷¹ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, ss. 113-114.

²⁷² Türker Acaroğlu, "Bir Bulgar Profesörün İtirafı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 70, 1992, s. 20.

belgelerinde Jivkov'un bu planın tek sorumlusu olduğu dikkat çekmektedir. Sonuç olarak kendisinin bu politika üzerinde azımsanmayacak ölçüde payı olduğu aşikardır.²⁷³

10 Aralık 1984'te dönemin Bulgaristan İçişleri Bakanı Dimitir Stoyanov'un, istihbarat görevlisi olan General Petır Stoyanov'a verdiği emirle birlikte ülkedeki Türk azınlığa Bulgar ad ve soyadı verilmesi istenmiştir. Bu süreçte ise BKP il örgütleri ve Bulgar polis kuvvetleri görevlendirilmiştir. Bu şekilde de isim değiştirme kampanyası başlamıştır. Bu kampanya için geçerli süre ise sadece üç ay olarak emredilmiştir. Kış ayları içerisinde sürecin hızlı, kapsamlı ve oldukça gizli şekilde başarıyla tamamlanacağı öngörülmüştür.²⁷⁴

Politikanın gelişimine bakıldığında, Aralık ayında öncelikle ülkedeki Türk azınlığın kanaat önderleri ve direniş yolunu tercih edeceği öngörülen gençler yalan bir seferberlik kampanyası neticesinde askere alınmışlardır. Bunun yanında, kırsal kesimlerde yaşayan Türk azınlığın av tüfeklerine de el konulmuştur. İsim değiştirme çalışmalarına ise öncelikle ülkenin güneyinden başlanmıştır. Bahsi geçen bölgede süreç yürütülürken Kuzeydoğu ve Doğu Bulgaristan'daki Türk azınlığa sadece kendilerinin Türk kökenli olduğunu, ülkedeki diğer insanların ise aslen Bulgar olduğu empoze edilmeye çalışılmıştır. Yaklaşımın amacıysa Türk azınlık arasında ayrımcılık tohumları ekmek ve örgütlenip birlikte hareket etmelerini engellemektir.²⁷⁵ Ülkenin güneyinde ise Kırcaali şehri ve çevresiyle çalışmalara başlanmıştır. 24 Aralık 1984 tarihinde çok sayıda polis bölgenin etrafını sarmıştır. Köylerden başlanarak evler basılmış ve Türk isimli kimliklere el konulmuş, Bulgar isimli kimlikler almaları için vatandaşlara çok kısa süre tanınmıştır. Bulgar isimleri almayı reddedenlere şiddet uygulanmış, tutuklanmış ve hapse atılmışlardır. Yirmi günlük bir sürede Kırcaali ve çevresinde operasyon tamamlandığı için de BKP'nin ilgili il başkanlarına “kahramanlık” madalyası verilmiştir. Ocak 1985 itibarıyla isim değiştirme kampanyası ülkenin kuzeyine de geçmiş ve tüm ülkeye bu şekilde yayılmıştır.²⁷⁶ Ülkenin kuzeydoğusunda, özellikle Deliorman olarak adlandırılan bölgede Türk azınlık yoğun biçimde yaşamaktadır. Bu

²⁷³ Vesselin Dimitrov, “In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria’s Turkish Minority, 1984-1985”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol: 4, No: 1, 2000, s. 13.

²⁷⁴ Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, ss. 106-107.

²⁷⁵ Hasan Demirhan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, 2019, s. 259.

²⁷⁶ Atasoy, op. cit., ss. 109-110.

bölgede Ocak ayının sonunda isim değişikliği işleminin yarısından fazlasının tamamlandığı görülmüştür. Yani bu politika bir şekilde ilerlemiştir.²⁷⁷ Bunun yanında Deliorman ve Rodoplar'da büyük sorunlar çıkmıştır. Birçok köyde halk polise karşı direnmiş ancak polisin sert tutumuyla karşılaşmışlardır. Yaralanan ve hatta ölenler dahi olmuştur. Ölenlerin çoğu ise daha ziyade yaşadıkları stres, acı ve hüznün neticesinde kalp krizi kaynaklı olarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunun yanında Bulgar polisleri tarafından öldürülen insanlar da elbette bulunmaktadır. Ölümler dışında ise tutuklama ve sorgulamalarla birlikte sürgünler uygulanmıştır. Sürgün için ise en bilinen yer “Belene Kampı” olmuştur.²⁷⁸

Belene Kampı ilk olarak 1944 yılında toplum adına tehlikeli kişilerin toplanması adına Belene Adası'nın toplama kampı haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Her ne kadar ilk zamanlarda normal suçlular kampa gönderilse de komünist rejim muhalifleri zamanla adanın yeni sakinleri olmuştur. 1985 yılından itibaren ise asimilasyon politikalarına direnen Türkler kampa nakledilmişlerdir. Bir yılın sonunda kamptan çıkarılan Türkler ev hapsine ya da ülkenin farklı yerlerine sürgün için gönderilmişlerdir.²⁷⁹ Bulgar arşivlerine göre 1984-1989 arası dönemde kampta bulunan Türk sayısı 423'tür. Ancak Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BAL-GÖÇ) verilerine göre bu rakam 10.000 civarındadır.²⁸⁰ Sonuç olarak 31 Mart 1985 tarihinde ülkede tüm Türk adlarının Bulgar adlarıyla değiştirildiği duyurulmuştur. Bunun yanında ehliyet, diploma gibi yaklaşık 19 belge düzenlenerek Türklere teslim edilmiştir.²⁸¹ Bu şekilde de Bulgar hükümeti amacına ulaşmıştır.

İsim değiştirme kampanyası kırsal kesimlerde ve daha büyük yerleşimlerde farklı şekillerde uygulanmıştır. Kırsal kesimde bölgeler polis tarafından çevrilmiş ve köylere giriş çıkışlar yasaklanmıştır. Ardından Bulgar yetkililer tüm evlere gidip “gönüllü isim değiştirme dilekçeleri”ni dağıtmışlardır. Tüm halk yeni isimlerini seçtikten sonra hemen yeni kimlikler dağıtılmış, işlem tamamlanınca da köyün

²⁷⁷ Lüttem, op. cit., s. 184.

²⁷⁸ Atasoy, op. cit., ss. 115-116.

²⁷⁹ Yavuz, op. cit., ss. 227-228.

²⁸⁰ Lüttem, op. cit., s. 141.

²⁸¹ “Bulgaristan Türklerinin Acı Yıldönümü”, *DW*, 24.12.2014, <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-ac%C4%B1-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC/a-18149760>, (11.04.2020).

etrafındaki polisler bölgeden çekilmiştir.²⁸² Bazı durumlarda ise tüm halk muhtarlıklara davet edilmiş ve dilekçeler imzalatılarak isim seçmeleri istenip değişiklik tamamlanmıştır. Daha büyük yerleşim yerlerinde ise bu uygulama genelde iş yerlerinde yapılmıştır. İtiraz edenler işlerini kaybetmekle tehdit edilmiştir. Orduda askerlik yapan Türklerin ise isim değişikliği askerlik görevini yaptığı birimlerde halledilmiştir. İtiraz edenler, üstlerine itaatsizlik suçundan askeri mahkemeye çıkarılmakla tehdit edilmiştir. Kalanlar ise evlerine kadar gelen Bulgar yetkililer tarafından ikna edilmeye çalışılmış, edilemeyenler yine tehdit edilmiştir. Bu tür farklı yöntemlerle isim değiştirme kampanyası yürütülmüştür.²⁸³

Türk isimleri yerine Bulgar isimleri alınırken birkaç farklı yöntem benimsenmiştir. Bazıları mevcut isimlerinin Bulgarca çevirisini almıştır (Örneğin: Nuri yerine Svetlin). Bazıları mevcut isimlerinin baş harfiyle aynı olan isimler seçmişlerdir (Örneğin: Osman yerine Orlin). Bazıları ise tepki olarak dönemin siyasetçilerinin isimlerini almışlardır (Örneğin: Todor). En çok uygulanan yöntem ise mevcut isimlerine en çok benzeyen Bulgar isimleri almak olmuştur (Örneğin: Deniz yerine Denisse).²⁸⁴ Kadın isimlerinden “Asya” ise spesifik olarak çokça tercih edilmiştir. Bunun en önemli sebebi ise ismin Türkçe ile çok yakın olmasıdır.

Bir yandan da isim değiştirmeyi zorunlu kılmak adına Bulgaristan, sosyal hayatta bazı düzenlemeler yapmıştır. Bankalarda işlem yapabilmek için Bulgar kimliği zorunlu hale getirilmiştir. Aynı durum hastanelerde de uygulanmıştır. Bunların yanında toplu taşımada yapılan kimlik kontrollerinde Türk kimlikleri olan kişilere para cezaları uygulanmıştır.²⁸⁵ Hatta yeni doğan bebeklere Bulgar ismi verilmediği takdirde doğum belgeleri oluşturulmazken, evlenmek için yapılan başvurularda da Bulgar kimliği şart koşulmuştur.²⁸⁶

Diğer taraftan, kamuya açık alanlarda ve işyerlerinde Bulgarca dışında dil konuşulması yasaklanmış ve buna yönelik uyarıcı levhalar asılmıştır. Ayrıca Türkçe

²⁸² Lüttem, op. cit., s. 169.

²⁸³ Demirhan, op. cit., ss. 260-261.

²⁸⁴ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, *89 Göçü-Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, der. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012, s. 190.

²⁸⁵ Demirhan, op. cit., s. 261.

²⁸⁶ Türkkaya Ataöv, “The Turks of Bulgaria”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 1-2, 1989, s. 145.

konuşan kişilere toplum huzurunu bozmak suçuyla para cezaları kesilmiştir. Türkçe yayın yapan gazete, dergi ve radyoların yayını yasaklanmıştır. Daha önceki dönemlerde açılan Türk tiyatroları kapatılmıştır. Evlerde bulunan Türkçe kitaplar toplatılırken, Türkçe yer isimleri Bulgarcaya çevrilmiştir.²⁸⁷ Bu dönemde Türk şarkıcıların kasetleri yasak olduğundan gizli olarak satılmıştır. Bu kasetler arasında ise özellikle İbrahim Tatlıses ve Emel Sayın dikkati çekmektedir. Yine bu kasetler ülkeye bazı Bulgarlar ve özellikle tır şoförleri tarafından getirilmiş ve fahiş ücretlere satılmıştır. Satan kişilerin de bu işten önemli gelir elde ettikleri görülmüştür.²⁸⁸

Dini yaşam dâhilinde gelişmelere bakıldığında, öncelikle ülkenin farklı noktalarındaki Türk İslam eserlerinin bir kısmının tahrip edildiğini görmekteyiz. Bu şekilde halk psikolojik olarak yıpratılmak istenmiştir. Bu eserler arasında camiler ön plandadır. Hamam, kaplıca ve çeşmeler diğer tahrip edilen eserler olmuştur.²⁸⁹ Bunun yanında sünnet yasaklanmıştır. Sünnet yapan doktorlar hakkında işlem yapılmıştır. Ayrıca camiler çeşitli bahanelerle ibadete kapatılmış ve bazıları farklı mekânlara dönüştürülmüştür. Cenaze işlemlerini papazların yürütmeye başladığı da bilinmektedir. Bu sebeple ertesi gece cenazelerin topraktan çıkarılıp İslami usullerle gömülme işleminin tekrar yapılması olaylarına sıkça şahit olunmuştur. Müslüman mezarlarının tahrip edildiği de yine Türk azınlık tarafından dile getirilmiştir. Bulgar güvenlik güçleri daha da ileri giderek bayramlaşmak için dışarı çıkan insanları engellemeye çalışmış ve çıkan bazı sürtüşmelerde can kayıpları dahi yaşanmıştır.²⁹⁰

Eğitim alanına baktığımızda tüm çocukların kreşe gitmesi devlet tarafından sağlanmaya başlanmıştır. Buradaki amaç da çocukları küçük yaştan itibaren Bulgar kültürü ve diline alıştırap ulusal kimliklerini kaybettirmektir. Okul çağında ise komünist ideoloji empoze edilip, Osmanlı Devleti'nin Bulgarları hâkimiyeti altında bulundurduğu dönem kötülenmiştir. Bunun yanında İslam dininden koparmak adına Ateizm temelli

²⁸⁷ Gülsevin Güler, *1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Yerel Kültüre ve Tarihe İlişkin Algıları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, ss. 42-44.

²⁸⁸ Lütem, op. cit., s. 441.

²⁸⁹ Refik Korkud, *Komünist Bulgaristan'ın Dosyası*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986, ss. 34-35.

²⁹⁰ Fevziye Maral, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010, ss. 27-28.

eğitim sistemine önem verilmiştir. Basın yayın organlarında da bu durumu pekiştirici propagandalar yapılmıştır.²⁹¹

Haberleşme konusuna bakıldığında, buradaki amacın ülkede yaşananların dış dünyaya ve özellikle de Türkiye'ye sızmasını önlemek olduğu görülmektedir. Öncelikle Türklerin yaptığı telefon görüşmeleri büyük oranda kısıtlanmıştır. Anavatanlarındaki akrabalarına gönderilmek üzere yazdıkları mektuplar da aynı şekilde kısıtlanmıştır. Bunun zerine Türkler farklı yollar bularak mektuplarını göndermeye çalışmışlardır. Bu mektuplar yoluyla ülkedeki durum birinci ağızdan aktarılmış ve böylece Türkiye'deki akrabaları da doğru bilgiler almıştır.²⁹²

Tüm bunların yanında, Bulgar kültürü vlp yceltiymiş, Türkiye ve İşlam dinini kötüleyen propagandalar yapılmıştır. Hatta Türk azınlığın aslında Osmanlı döneminde Trkleştirilen Bulgarlar olduğu fikri empoze edilmeye çalışılmıştır. Böylece Bulgaristan'daki Türk azınlığın beyninin yıkanmasına uğraşılmıştır. Giyim konusunda da yine Bulgaristan tarafından dayatmalar yapılmıştır. şalvar, potur, kasket ve başörtüsü gibi geleneksel kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmıştır. Sadece Batı tarzı giyim, ülkede kabul gören giyim şekli haline getirilmiş ve azınlıkların geleneksel giyim şekline tolerans gösterilmemiştir.²⁹³

Bulgaristan'ın ülkesindeki tüm azınlık gruplarına olduğu gibi Türk azınlığa karşı da izlemiş olduğu asimilasyon politikası ve gelişimini bu şekilde özetlemek mümkündür. Bu duruma dair tepkilerse gecikmeden ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'daki Türk azınlık ve Türkiye başta olmak üzere gelen bu tepkiler de çalışmanın sıradakini kısmında anlatılmıştır.

2.2. Türkiye'nin ve Türk Azınlığın Asimilasyona Tepkileri

Aralık 1984'ten itibaren Bulgaristan'da yaşananlar kısmen de olsa Türk basınına yansımaya başlamıştır. Gelen haberlere göre Bulgar ordusu isim değiştirmemekte direten köyleri kuşatmış, itiraz edenler hapse atılmış ya da Belene Kampı'na sürgüne gönderilmiştir. Bu haberlerin ardından dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren derhal Todor Jivkov'a mektup göndererek bu olayların durdurulmasını istemiştir. Ancak

²⁹¹ Lütem, op. cit., ss. 443-444.

²⁹² Rüştü Yılmaz, *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008, ss. 61-63.

²⁹³ Lütem, op. cit., ss. 440-468.

bilindiği üzere olaylar durmamış aksine hızlanarak devam etmiştir.²⁹⁴ Bunun üzerine Türk hükümeti, 22 Şubat 1985 tarihinde Bulgaristan'a nota vermiştir. Notada ise Türk azınlığa yönelik sorunun müzakereyle çözülmesi gerektiği hatta ihtiyaç duyulursa kapsamlı bir göç anlaşması dahi gündeme getirilebileceği belirtilmiştir. Altı gün sonra bu önerilerin Bulgaristan tarafından reddedildiği Türk hükümetine bildirilmiştir. Akabinde 4 Mart 1985'te Türkiye Bulgaristan'a bir nota daha vermiştir. Bunun sebebi ise ilk notanın kabul edilmeyişinin detaylı biçimde izah edilmesinin istenmesi olmuştur. Bu nota da 22 Mart 1985 tarihinde Bulgaristan tarafından reddedilmiştir.²⁹⁵ Dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal, 12 Mart 1985'te verdiği demeçte 1950-1951 sürecinde Türkiye nüfusu 20 milyon iken 500.000 göçmen alındığını, şu anki 50 milyonluk Türkiye'nin ise 1 milyondan fazla Türk kökenli kişiye gerekirse kapılarını açabileceğini belirtmiştir.²⁹⁶

3 Nisan 1985 tarihinde Bulgaristan Meclis Başkanı ve aynı zamanda Politbüro üyesi olan Stanko Todorov'un yaptığı konuşma Türk basınına yansımış ve büyük tepkilere neden olmuştur. Bahsi geçen konuşmada Türklerin Bulgar isimleri alması işleminin tamamlandığı, ülkede hiç Türk kalmadığı ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin ise Bulgaristan'ın başka bölgelerine sürgüne gönderileceği söylenmiştir. Bu konuşmanın hemen ardından, dönemin Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Mesut Yılmaz oldukça sert bir karşılık vermiş ve Bulgaristan'ın iki yüzlü tutumunu vurgulamıştır. Neticesinde 10 Nisan 1985'te Türkiye tarafından Bulgaristan'a üçüncü bir nota daha verilmiştir. Notada, kapsamlı göç anlaşması dâhil olmak üzere tüm seçeneklerin karşılıklı değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁹⁷ Ancak Bulgaristan bu notaya da 22 Mayıs 1985 tarihinde olumsuz karşılık vermiştir. Bunun üzerine Türkiye, aradan geçen zamanda Türk azınlığın buharlaşamayacağını belirtmiş ve Bulgaristan'ın aynı şekilde devam etmesi üzerine tekrar nota yayınlamıştır.²⁹⁸ 24 Ağustos 1985 tarihinde yayınlanan notada, soruna dair Türkiye'nin yaklaşımı tekrar

²⁹⁴ Bayram Akça, “1945-1990 Türk Bulgar İlişkileri ve Bu Dönemde Muğla Vilayetine İskân Edilen Bulgaristan Muhacirleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 70, 2008, ss. 82-84.

²⁹⁵ Bıçaklı, op. cit., ss. 316-317.

²⁹⁶ “Bulgarlarla Sportif Faaliyetler Durduruldu”, *Milliyet*, 13.03.1985, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1985/03/13>, (13.04.2020).

²⁹⁷ Bıçaklı, op. cit., ss. 319-320.

²⁹⁸ Özlem, op. cit., s. 121.

belirtilmiş ancak Bulgaristan da notayı tekrar reddetmiştir.²⁹⁹ Bunlara ilaveten, Türk siyasileri de Türk hükümetiyle aynı görüşte yer almış ve bu konuda tam olarak birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Aynı zamanda 1985 yılından itibaren, Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılanların protesto edilmesi amacıyla Türkiye'ni farklı şehirlerinde gösteriler ve yürüyüşler de düzenlenmiştir.³⁰⁰

Türkiye'den gelen tepkilerin yanında dünyadan da Bulgaristan'a çeşitli tepkiler geldiğini kısaca belirtmek gerekmektedir. İlk olarak, 19 Şubat 1985 tarihinde KKTC, Türk azınlığa uygulanan baskıcı politikayı kınadıklarını belirtmiştir. Ardından ABD ve İngiltere gibi Batı Bloku'nun önemli iki devleti de açıkça Bulgaristan'ı kınamıştır. Ancak diğer Batılı devletler, dünya genelindeki kutuplaşmanın yumuşamasının neticesinde SSCB gerçeğinden ötürü çekimser kalmışlardır. Birtakım uluslararası örgütler de Bulgaristan'ı Türk azınlığa karşı tutumundan ötürü kınamıştır. Bu örgütler arasında Avrupa Konseyi (AK), Uluslararası Af Örgütü, NATO, BM ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bulunmaktadır.³⁰¹

Bulgaristan'daki Türk azınlığın kendilerine yönelik asimilasyon politikasına dair tepkilerine bakıldığında ise ilk tepki, 24 Aralık 1984'te Kırcaali şehrinin Killi (Benkovski) Kasabası'nda olmuştur. Kalabalık Türk grup, askerler tarafından korunan kasaba meclisine doğru yürüyüşe geçmiştir. Yaşanan kargaşada askerlerin halka ateş açması neticesinde aralarında yaklaşık iki yaşındaki Türkan bebeğin de olduğu en az altı kişinin öldüğü tespit edilmiştir. Yaralı sayısı ise kırk olarak belirtilmiştir. 27 Aralık 1984 tarihinde ise Mestanlı'daki Sultanyeli bölgesinde benzer olayların yaşandığı kayda geçmiştir. Bazı tutuklamalar yapılmış ve bölgede sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.³⁰² 1985 yılının Ocak ayında ise Kotel bölgesi yakınlarındaki Alvanlar (Yablanovo) Köyü'nde direniş üç gün kadar sürmüştü ve askerler tarafından güçlükle bastırılmıştır. Bir kişi ölmüş ve onlarca kişi yaralanmıştır. Onlarca kişi ise tutuklanmış ve 22'si Belene Kampı'na gönderilmiştir.³⁰³

²⁹⁹ Bıçaklı, op. cit., s. 320.

³⁰⁰ Lütem, op. cit., ss. 262-275.

³⁰¹ Özlem, op. cit., ss. 126-132.

³⁰² Hugh Poulton, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993, ss. 169-170.

³⁰³ Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2010, s. 3.

Yukarıda belirtilen ve münferit olarak kabul edilebilecek tepkilerin ardından, Türk azınlık örgütlenmeye başlamış ve seslerini giderek artan biçimde duyurmuştur. Öncelikle 1985 yılında kurulan iki örgütten bahsetmek gerekirse *Uzun Kış Örgütü*, yılın başlarında şair ve müzisyen olan Muhammed Hüseyinov'un çabalarıyla kurulmuştur. Merkezi Burgaz şehri olan örgüt, kısa sürede 300 kişilik aktif üye sayısına ulaşmıştır. Ayrıca örgütün adı, isim değiştirme kampanyasının yaşandığı 1984 sonu ve 1985 başındaki kış mevsimine ithafen konulmuştur. Örgütün amacı, Türk azınlığı örgütlemek ve Bulgaristan'da yaşananları dünyaya duyurup kendilerine destek olunmasını sağlamaktır. Bu bağlamda öncelikle önemli Bulgar makamlarına mektuplar yazılmış ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Örgüt çalışmalarına devam ettiği sırada, 1986 yılının Haziran ayında Bulgar hükümeti tarafından kapatılıp 100 kadar kişi tutuklanmıştır. Sonucunda örgütün kurucusu Hüseyinov 49 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 7 Temmuz 1990 tarihinde ise salıverilmiştir.³⁰⁴

Yine 1985 yılının başında, Necmettin Hak'ın önderliğinde kurulan ve aralarında Ahmed Doğan'ın da bulunduğu *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi* (BTMKH), kurulan örgütler içinde en önemlisi olarak değerlendirilmektedir. Örgütün amaçları, Türk azınlığın haklarını geri alabilmesi için düzgün bir hukuki ve siyasi zemin oluşturulması, asimilasyon politikalarına son verilmesi adına gerekli tepkilerin gösterilmesi ve sonuç alınmaması halinde Türkiye'ye göç edilmesi olmuştur. Ayrıca örgütün dinsel, siyasi ve ekonomik araçlarla mücadelesini sürdüreceği belirtilmiştir. Örgütün yayın organı olan “Mücadele” gazetesi de bu süreçte rol oynamıştır. Örgütün sesini duyurması ve başarılı olmasının neticesinde Bulgar devletinin dikkatini çekmiş ve 1985 yılı sonunda bazı tutuklamalar yapılmıştır. Örgütün lider kadrosu hapse atılmış ancak 1989 yılının sonlarında serbest bırakılmıştır. Ardından örgüt bu sefer yasal olarak, 4 Ocak 1990'da “Hak ve Özgürlükler Hareketi” adı altında kurulmuştur ve günümüze kadar da Bulgar siyasi hayatında varlığını sürdürmüştür.³⁰⁵

16 Ocak 1988'de Todor Jivkov yönetimine muhalif olan bir grup Bulgar tarafından bu konuya dair ilk legal oluşum olan *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği* kurulmuştur. Derneğin amacı, ülkede yaşayan tüm vatandaşların haklarını korumak olarak lanse edilmiştir. Bunu dünya basınında da kendilerini duyurarak ve

³⁰⁴ Atasoy, op. cit., ss. 162-163.

³⁰⁵ Şimşir, op. cit., ss. 419-423.

etkin bir muhalefet göstererek başarmışlardır.³⁰⁶ Dernek kısa zaman zarfında bünyesine Türk üyeler de kazandırmıştır. Derneğe katılan ilk Türk üyeler ise kendilerine dayatılan Bulgar isimlerini reddedip Türkiye'ye kaçmaya çalışan ancak yakalanıp sürgün cezası verilen Zeynep İbrahimova ve İbrahim İbrahimov olmuştur. 1989 yılında ise 36 üyenin 23'ü Türk ismi kullanan kişilerden meydana gelmiştir. 3 Şubat 1989 tarihinde Zeynep İbrahimova (Zeynep Zafer) tekrar sürgüne gönderilmiştir. Ancak dernek çalışmalarına devam edip komünist rejimin sona ermesinde etkin rol oynamıştır.³⁰⁷

13 Kasım 1988'de *İnsan Haklarının Savunulması Demokrasi Birliği Derneği*, Vratsa ilinin Draşan (Drashan) Köyü'nde Mustafa Ömerov, Sabri İskender ve Ali Ormanlı tarafından kurulmuştur. Daha önce kurulan derneklerle benzer amaçları taşıyan dernek, kısa zamanda büyümeye ve adından söz ettirmeye başlamıştır. Diğer derneklerden özgün olarak ise farklı gazete, dergi ve diplomatik birimlere mektuplar göndermişlerdir. Hatta Todor Jivkov'a da mektuplar yazılmıştır. Ayrıca dernek resmi statüde faaliyet yürütmek amacıyla çokça defa ilgili makamlara başvuruda bulunmuş ancak hiçbirinden sonuç alamamıştır. Bu sebeple örgüt yasadışı olarak kalmıştır. 1989 yılının Mayıs ayında yapılan tutuklamalar neticesinde derneğin önemli kişileri tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş ya da sınır dışı edilmiştir. Ancak sınır dışı edilen Türklerin bir kısmı ülkede yaşananları dünya kamuoyuna aktarmayı başarmış ve bir nevi amaçlarında başarılı olmuşlardır.³⁰⁸

Son olarak *Viyana Destek Derneği*, 30 Ocak 1989 tarihinde Hasköy'de Avni Veliyev tarafından kurulmuştur. Amacı ise 30 Mayıs 1989 tarihinde Paris'te yapılacak olan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİK) İnsani Boyut Konferansı'ndan önce Avrupa'nın ilgisini Bulgaristan'da yaşanan olaylara çekmektir. Bu bağlamda özellikle Deutsche Welle (DW) ve Radio Free Europe (RFE) ile kontak halinde olmuşlardır. RFE ile Mayıs ayı başında yapılan röportaj oldukça ses getirmiş ve Türk azınlık da dernekten bu sayede haberdar olmuştur. Röportajın kasetleri tüm Bulgaristan'a yayılmış ve böylece 1989 yılının Mayıs ayında başlayacak olan protestoların altyapısı hazırlanmıştır.³⁰⁹

³⁰⁶ Zafer, op. cit., s. 9.

³⁰⁷ Şimşir, op. cit., ss. 426-427.

³⁰⁸ Atasoy, op. cit., ss. 173-178.

³⁰⁹ Şimşir, op. cit., ss. 427-429.

Mayıs 1989'da yapılan protesto gösterileri, göçe giden sürecin son halkası olması açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda “Mayıs Olayları” olarak da adlandırılan ve yaklaşık bir hafta süren olaylar Bulgaristan'ı oldukça zor durumda bırakmıştır. 19 Mayıs 1989 tarihinde Kırcaali şehrinin Cebel Kasabası'nda başlayan protesto aynı zamanda Türk azınlığın Bulgaristan'a karşı ilk kitlesel ve organize başkaldırısı olmuştur. Yaklaşık 3000 kişinin katıldığı protestonun devamında Bulgar güvenlik güçleri kasabanın etrafını sarmış, tutuklama ve sürgün işlemleri yapılmıştır.³¹⁰ 20 Mayıs'ta Şumnu şehrinin Yusfanlar (Pristoe) Köyü'nde ufak bir grupla başlayan yürüyüş, çevre köylere yayıldıkça katılımcı sayısı artmış ve birkaç bin kişilik kalabalık bir gruba dönüşmüştür. Bohçalar'da (Kaolinovo) yürüyüş devam ederken Bulgar güvenlik güçleri grubun üzerine ateş açmaya başlamıştır. Sonucunda da bir Türk hayatını kaybetmiştir.³¹¹

21 Mayıs'ta Silistre şehrinin Akkadınlar (Dulovo) Kasabası'nda yaklaşık 3000 kişilik bir grup yürüyüş yapmıştır. Yürüyüş sırasında üç kişi Bulgar güvenlik güçleri tarafından açılan ateş sonucu hayatını kaybetmiştir. Yine aynı gün “Kanlı Düğün” olarak da adlandırılan olay yaşanmıştır. Şumnu iline bağlı Mahmuzlu (Todor İkonomovo) Köyü'nde yapılan bir düğüne baskın düzenleyen Bulgar güvenlik güçleri bazı Türkleri tutuklayınca olaylar çıkmış ve üç kişi hayatını kaybetmiş, 27 kişi de yaralanmıştır.³¹² Bu olayların ardından artık gösteriler tüm ülkeye yayılmış ve açlık grevleri başlamıştır. Cebel'de düzenlenen protestolar sonucunda 22 Mayıs'ta bölgede olağanüstü hal ilan edilmiş ve üç gün sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Bu süre zarfında Bulgar güvenlik güçleri evleri tek tek dolaşarak şüpheli gördüğü kişilere şiddet uygulamıştır.³¹³ 23 Mayıs'ta Razgrad'a bağlı Ezerçe Köyü'nde yürüyüş sırasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açması sonucu iki kişi daha hayatını kaybetmiştir. 27 Mayıs'ta ise Varna şehrine bağlı Sarı Kovanlık (Medovets) Köyü'nde yapılan yürüyüş sırasında yine iki kişi hayatını kaybetmiştir. 28 Mayıs'ta Razgrad şehrine bağlı Kalova (Dyankovo) Köyü'ndeki olaylarda bir kişi hayatını kaybetmiştir.³¹⁴

Sonuç olarak dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakan Yardımcısı İvan Ganev, 15 Haziran 1989 tarihinde yaptığı açıklamada olayların asıl sorumlularının Türk gizli

³¹⁰ Atasoy, op. cit., s. 192.

³¹¹ Şimşir, op. cit., s. 430.

³¹² Atasoy, op. cit., s. 193.

³¹³ Gülbahar Kurtuluş, *1989 Bulgaristan Türklerinin Göç Hikâyeleri*, 2. Baskı, Ankara: Karakum Yayınevi, 2019, s. 127.

³¹⁴ Atasoy, op. cit., ss. 193-194.

servislerine bağı olarak çalışan eylemciler olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan'ın olaylardaki sorumluluğu üzerine almamasına rağmen, 1984-1989 yılları arasında resmi rakamlara göre Bulgaristan'ın asimilasyon politikası neticesinde 140 kişinin hayatını kaybettiğini belirtmek gerekmektedir.³¹⁵ Ayrıca 1989 yılının Mayıs ayında yaşanan olaylardan hemen sonra Todor Jivkov yaklaşık 2500 Türk aydını ülke dışına sürdürmüştür.³¹⁶ Ancak bu durum zorunlu göç sürecini engelleyememiş ve kısa süre sonra göç dalgası başlamıştır.

3. GÖÇ SÜRECİ

Çalışmanın bu aşamasında öncelikle “göç” ve “zorunlu göç” tanımlarını yapıp 1989 yılındaki bu göçün neden zorunlu göç olarak adlandırıldığı üzerinde durulacaktır. Göç sözcüğünün tanımına bakıldığında, genel bir göç tanımının olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda sözcük, farklı disiplinler tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. En çok kullanılan tanımlardan olan BM'nin tanımına yer vermek gerekirse, ikamet ettikleri ülkeden başka bir ülkeye bir yıldan daha uzun süre kalmak niyetiyle yer değiştirmek olarak belirtilmiştir. *Zorunlu göç* ise daha net bir tanıma sahiptir. İçinde yaşadıkları ülkenin kendilerine yönelik sosyo-ekonomik ve diğer şartlar açısından baskı uygulaması ve açık ya da üstü örtülü bir biçimde zorlaması neticesinde yaşanan göç hareketi olarak tanımlamak mümkündür.³¹⁷

Tam da bu noktada görülmektedir ki 1989 yılında yaşanan göç, bir zorunlu göç hareketidir. Zira göçmenlerin göç isteğinin genel sebepleri daha ziyade asimilasyon politikasıyla alakalıdır. Bulgar hükümetinin her alandaki baskılarından kaçmak, asimilasyon politikası neticesinde benliklerini kaybetmemek adına anavatanlarına gitmek ve yaşamlarını hür bir şekilde sürdürmek istemişlerdir.³¹⁸ 1989'un Mayıs ayındaki gösterilerden çok kısa süre sonra zorunlu göç dalgası başlayacak ve aslında Türk azınlığın arzusu sonuç olarak gerçekleşecektir. 1989 Zorunlu Göçü'ne giden süreç

³¹⁵ Şimşir, op. cit., s. 431.

³¹⁶ Baskın Oran, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1, 1993, s. 130.

³¹⁷ Barış Özdal, *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi Yardımcı Ders Notları*, Bursa: Dora Yayınları, 2013, ss. 11-32.

³¹⁸ Emin Atasoy, *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2018, ss. 289-298.

anlatıldıktan sonra sıradaki kısımda göç sürecinin işleyişiyle başlanıp her açıdan süreç incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Göç Sürecinin İşleyişi

Mayıs 1989'daki olaylar Bulgaristan'ı oldukça zor duruma sokmuştur. Özellikle olayların dış basında gündem olması Bulgar hükümetini bazı kararlar almaya zorlamıştır.³¹⁹ 29 Mayıs 1989'da Todor Jivkov, Bulgar medyası aracılığıyla Türk azınlığın yurtdışına gitmelerine müsaade edeceklerini söylemiştir. Burada açıkça belirtilmek istenen, Türkiye'nin sınır kapısını kayıtsız şartsız açmasıdır. Dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal da sınır kapılarının Türkler için açılacağını belirtmiştir.³²⁰ Türkiye'nin devam eden kararlı tavrıyla dış baskıların sonucu olarak Jivkov 2 Haziran'da şu açıklamayı yapmıştır: *“Pasaportlarınızı vereceğiz, Türkiye kapılarını açsın, kalmak istemeyen çekip gitsin.”*³²¹ Bu açıklamanın üzerine 500.000 kadar Türk, pasaport almak için yetkili makamlara akın etmiştir. Bu denli bir başvuru beklemeyen dönemin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov ise isteyen herkese pasaport verileceğini belirtmiştir.³²² Esasen Bulgar karar alıcılar Türkiye'nin soydaşlarını kabul etmeyeceğini, Türklerin Bulgaristan'da kalmak zorunda olacaklarını ve böylelikle daha sert bir politika izleme imkânları olabileceğini ummuşlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin blöf yaptığını düşünüp bunu ortaya atmak istemişlerdir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göçün Başladığı Tarihten İtibaren Aylık Veriler Halinde “Sınırdan Türkiye'ye Girişin Sayısal Durumu”			
TARİH	GİRİŞ YAPANLAR		TOPLAM
	VİZELİ (KİŞİ)	VİZESİZ (KİŞİ)	
Mayıs 1989	-	1.630	1.630
Haziran 1989	22	87.599	87.621
Temmuz 1989	79	135.237	135.316

³¹⁹ Özlem, op. cit., s. 144.

³²⁰ Savaş Çağlayan, “New Perspective of Exile of Bulgarian-Turks in the Case of 1989 Migration Wave”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 20-21, 2009, s. 29.

³²¹ Şimşir, op. cit., s. 440.

³²² Kurtuluş, op. cit., s. 145.

Ağustos 1989	512	87.396	87.908
Eylül 1989	1.859	-	1.859
Ekim 1989	3.619	-	3.619
Kasım 1989	4.531	-	4.531
Aralık 1989	4.843	-	4.843
Ocak 1990	2.779	-	2.779
Şubat 1990	3.645	-	3.645
Mart 1990	4.595	-	4.595
Nisan 1990	4.360	-	4.360
Mayıs 1990	3.254	-	3.254
TOPLAM	34.098	311.862	345.960

Kaynak: Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, s. 61.

Yapılan bu açıklamaların ardından, aynı gün yani 2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye, Bulgaristan'dan gelen Türk azınlığı vizesiz olarak kabul etmeye başlamıştır. Kara ve demir yolu vasıtasıyla günde ortalama 4000 Türk ülkeye giriş yapmıştır. Vize uygulamasına geçilen 22 Ağustos 1989'a kadar bu şekilde toplamda 311.862 Türk ülkeye girmiştir. Bu süreçten 1990 Mayısına kadar da 34.098 Türk giriş yapmış ve toplamda 345.960 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye gelmiştir.³²³ İlgili rakamlar yukarıdaki tabloda detaylı biçimde verilmiştir. Türkiye'nin vize sınırı getirmesinin asıl sebebi ise Bulgarların amacının ülkedeki tüm Türkleri göndermek ve kalacak olanları da daha rahat asimile etmek olduğunun anlaşılması durumudur. Bunun üzerine vizesiz geçişler yasaklanmıştır. Kamuoyunda “Utaç Treni”³²⁴ olarak bilinen ve Türkleri Bulgaristan'dan Türkiye'ye getiren trenin girişi bu şekilde ortadan kalkmıştır. Bir yandan Türkiye'nin vize sınırı koymasının diğer sebebi, Türkiye'ye gelecek olanların mal varlıklarını ve sosyal haklarını güvence altına alacak kapsamlı bir göç anlaşması için zemin hazırlamaktır.³²⁵

³²³ Atasoy, op. cit., s. 309.

³²⁴ Şimşir, op. cit., ss. 442-443.

³²⁵ Ibid.

Türkiye'den Bulgaristan'a Geriye Dönüşün Aylar İtibarıyla Sayısal Durumu		
TARİH	Geriye Dönüş Yapanlar (Kişi)	Türkiye'de İkamet Eden (Kişi)
Mayıs 1989	-	1.630
Haziran 1989	40	89.211
Temmuz 1989	76	224.451
Ağustos 1989	3.677	308.682
Eylül 1989	26.181	284.360
Ekim 1989	21.486	266.493
Kasım 1989	16.293	254.731
Aralık 1989	27.688	231.886
Ocak 1990	8.292	226.373
Şubat 1990	6.816	223.202
Mart 1990	10.033	217.764
Nisan 1990	7.341	214.783
Mayıs 1990	5.349	212.688
TOPLAM	133.272	212.688

Kaynak: Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, s. 71.

Türkiye'ye göç eden 345.960 kişiden 133.272'sinin kısa süre sonra Bulgaristan'a geri dönmüş olduğunu belirtmek gerekmektedir ve bu durum, yukarıdaki tabloda da görülmektedir. Bunun ilk nedeni ise bu kişilerin Türkiye'de birinci derece yakın akrabalarının olmayışdır. Zira yeni göç eden bir kişi ilk etapta yakın akrabalarının yanında kalıp, iş bulduktan sonra hayatına normal bir şekilde devam edebilirdi. Bu sebeple de yakını olmayanlar bir süre sonra geri dönmeye karar vermişlerdir. Diğer bir neden ise birden Türkiye'ye göç akını olması nedeniyle Türkiye'nin de kısmen zafiyet yaşamasıdır. Bu da göçmenleri ister istemez olumsuz etkileyip geri dönüş düşüncesine sevk etmiştir. Başka bir neden ise 9 Kasım 1989 tarihinde Jivkov rejiminin yıkılmasının ardından Bulgaristan'da demokratik gelişmeler yaşanacağına dair kitlelerde oluşan inanç olmuştur. En önemli sebep ise göçmenlerin bazılarının ailelerini geride bırakmak

zorunda kalıp Türkiye'ye geldiklerinden ötürü parçalanmış aileler sorununun ortaya çıkması olmuştur. Aile hasretine dayanamayan göçmenler Bulgaristan'a geri dönmüştür. Bu gibi sebeplerle 133.272 kişi geri dönmüştür. Genel sayı olarak ise 212.688 kişi kalmıştır.³²⁶

Diğer taraftan özelliklerine bakacak olunursa, gelen göçmenlerin büyük oranda milliyetçi oldukları görülmüştür. Bunun yanında eğitim seviyesi olarak büyük çoğunluğu lise ve dengi okullardan mezundur. Yüksekokul mezunu sayısı da gayet fazladır. Ayrıca göçmenlerin anadilleri olan Türkçe bilmeleri yanında ileri seviye Bulgarca ve Rusça da konuştukları tespit edilmiştir. Bu da aslında eğitilmiş bir kitlenin göç ettiğini göstermiştir.³²⁷

Mayıs 1990 Sonu İtibarıyla Bulgaristan'dan Zorunlu Göçe Tabi Tutularak Giriş Yapan Soydaşlarımızın Bulgaristan'dan Geldikleri Bölgeler	
ŞEHİR ADI	SAYI
Razgrad	57.623
Kırcaali	55.151
Şumnu	20.543
Hasköy	21.772
Silistre	14.428
Varna	11.667
Ruşçuk	7.128
Filibe	6.829
Dobriç	4.887
Eski Cuma	9.553
Pazarcık	1.755
Burgaz	896
İslimiye (Sliven)	232

³²⁶ Özlem, op. cit., ss. 145-148.

³²⁷ Ibid., ss. 148-149.

Gabrova	141
Tırnova	48
Plevne	35
TOPLAM	212.688

Kaynak: Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, s. 81.

Göçmenlerin geldikleri bölgeler itibarıyla dağılımı yukarıdaki tabloda detaylı biçimde verilmiştir. Görüldüğü üzere Razgrad ve Kırcaali'den gelenlerin sayısı toplam sayının yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Dönenlerden sonra kalan 212.688 göçmenin 112.774'ü bu iki şehirden gelmiştir. Şumnu ve Hasköy'den de toplamda 42.315 kişi gelmiştir. Toplamda ise 16 şehirden göçmenin Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç ettiği görülmüştür.

Göçmenlerde cinsiyet oranı da birbirine oldukça yakındır. Göçmenlerin %51'inin kadın ve %49'unun erkek olduğu görülmektedir. Kadın sayısının az miktarda da olsa fazla olmasının sebebi, genç erkeklerin işgücü olmasından ötürü Bulgaristan'dan çıkışlarına izin verilmemesidir. Gelen göçmenlerin meslek gruplarına baktığımızda işçi, memur ve serbest meslek ağırlıklı olduğu görülmüştür. Türkiye'de ise daha ziyade tarım ve sanayide işçi olarak çalışmışlardır.³²⁸

Tüm bunlardan başka, aşağıdaki tabloda göçmenlerin Türkiye'de hangi illere yerleştiği ve bu göçmenlerin sayıları verilmektedir. Türkiye'nin dört bir köşesine göçmenlerin yerleştiği ancak özellikle Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bursa ve İstanbul şehirlerinin gelen göçmenlerin neredeyse yarısına ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Burada en önemli sebep ise şüphesiz iş imkânlarının fazlalığıdır. Bunun yanında önceki göçmenlerin bu şehirleri tercih edip memnun olmaları da önemli bir etken olmuştur.

³²⁸ Şimşir, op. cit., ss. 447-465.

1989 Zorunlu Göçü ile Gelen Göçmenlerin Yerleştiği İller ve Göçmen Sayıları

İL ADI	KİŞİ SAYISI	İL ADI	KİŞİ SAYISI
Adana	1.616	İstanbul	51.061
Afyon	288	İzmir	22.846
Amasya	1.221	İçel	432
Ankara	6.695	Kars	302
Antalya	315	Kayseri	1.162
Aydın	1.031	Kırklareli	13.380
Balıkesir	3.203	Kocaeli	9.524
Bilecik	2.054	Konya	1.022
Bolu	227	Kütahya	435
Burdur	66	Malatya	568
Bursa	52.997	Manisa	3.825
Çanakkale	1.555	Muğla	199
Çankırı	500	Sakarya	3.068
Çorum	504	Samsun	451
Denizli	226	Sivas	211
Edirne	3.768	Tekirdağ	15.812
Erzurum	967	Tokat	236
Erzincan	164	Uşak	384
Eskişehir	7.842	Van	264
Hatay	124	Zonguldak	1.005
Isparta	1.138		
TOPLAM		212.688	

Kaynak: Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, s. 85.

3.2. Göçmenlerin Yaşadıkları

1989 Zorunlu Göçü sırasında ve sonrasında göçmenler büyük sorunlar yaşamışlardır. Öncelikle göç sürecinin ortaya çıkışıyla beraber Bulgaristan'da Türklerin ellerindeki mallar ederinden çok ucuza alıcı bulabilmiştir. Türkler bir mal almak istediğinde ise fiyatlar otomatik olarak artmıştır. Bunun yanında göç eden ailelerin evleri Bulgarlar ve Romanlar tarafından sahiplenilmiş ve kalan mallarına da el konulmuştur. Böylelikle yıllarca çalışıp yaptıkları birikimler bir anda yok olmuştur. Bulgar devleti de evlerini satmak isteyen Türklerin evlerini sadece devlete satabileceklerini belirtmiş ve bunun sıkı denetimini yapmıştır. Devlet de evleri yok pahasına Türklerden satın almıştır. Ayrıca çıkartılan yasayla otomobil, motosiklet, bisiklet, televizyon, mücevher, altın, döviz gibi değerli malların alım satımı da geçici olarak yasaklanmıştır. Bunun altında yatan sebep Türklerin bankalardan çekecekleri paraları düzgün bir şekilde değerlendirmesini engellemektir.³²⁹ Tüm bunların sonucu olarak Türk azınlık Bulgaristan'da paralarının, mal ve mülklerinin, sosyal haklarının ve hatta aile fertlerinin de büyük kısmını bırakarak Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır.³³⁰

Diğer taraftan Bulgaristan, göçü teşvik eden çalışmalar yapmıştır. Hatta köy köy gezilerek bu konuda propaganda yapılmıştır. Birçok yerde emrivaki biçimde Türklere seyahat etme dilekçeleri dahi dağıtılıp doldurtulmuştur. Ayrıca devlet tarafından sakıncalı ve istenmeyen olarak addedilen Türklere tehdit ve şantaj yapıp göçe zorlanmışlardır. Daha kötüsü ise Türklerin yanlarında giderken kişi başı sadece 500 Leva götürmesine izin verilmiştir. Geri kalan paraları ise ya gitmeden kendileri tarafından harcanacak ya da devlete hibe edilmiş olacaktır. Bu da aileleri bir anda ekonomik olarak darboğaza sokmuştur.³³¹ Bazı Türklere daha da ileri gidilerek 24 saat içinde ülkeyi terk etmek zorunda oldukları söylenmiştir.³³² Yani Bulgaristan hiçbir

³²⁹ Atasoy, op. cit., ss. 310-311.

³³⁰ Turhan Çetin, "Bulgaristan'daki Soydaşlarımızın Türkiye'ye Göç Etme Süreçlerini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2008, s. 59.

³³¹ Atasoy, op. cit., s. 313.

³³² Milena Savova ve Mahon Borden, *The Politics of Nationalism Under Communism in Bulgaria*, (Doctoral Thesis), London: University of London The School of Slavonic and East European Studies, 2001, ss. 292-293.

anayasal haklarını Türk azınlığına vermeden, ellerine turistik pasaport verip, ikinci sınıf insan muamelesi yaparak ülkesinden çıkartmak istemiştir.³³³

Göçmenler Türkiye'ye ulaştıklarında göçmenliğe özgü zorluklar yaşamışlardır. Esasen bu durumu zorlaştıran çeşitli faktörler bulunmaktadır. İlk olarak, söz konusu göç hareketi serbest/gönüllü bir göç değil, zorunlu bir göçtür. Diğer bir deyişle yaşadıkları ülkede siyaseten baskı görmeleri ve zulme uğramaları söz konusudur. İkinci olarak, iç göç değil dış göç olurken, üçüncüsü ise, aynı zamanda Soğuk Savaş sürecinin devam ettiği düşünüldüğünde bloklar arası bir göç hareketidir. Bütün bu faktörler sürecin zorlaşmasını tetiklemiştir. Göçün uygulama sürecine bakıldığında, sınırdan giriş yapan göçmenlerin varsa akrabalarının yanlarına yönlendirildiği, akrabaları bulunmayan göçmenlerin devlet tarafından ilk olarak kendi bünyesindeki binalarda misafir edildiği görülmüştür. İlerleyen aylarda ise Türkiye kısa sürede göçmenler için ülkenin farklı bölgelerine göçmen konutları inşa etmiştir.³³⁴ 1989 Zorunlu Göçü'nün başlamasıyla beraber Türkiye tarafından Edirne'de geçici konaklama yeri olarak 500 çadır kurulmuş ardından bu çadırlar yavaş yavaş prefabrik konuta dönüştürülmüştür. Kırklareli şehrinde ise geçici misafirhanede 1575 kişi kalmıştır. İstanbul'un çeşitli bölgelerinde de yaklaşık 20.000 kişi kapasiteli çadır kentler kurulmuştur. Bu tesislerde aşevi, revir, PTT, çamaşırhane gibi birincil önem arz eden ihtiyaçların karşılanması adına Türkiye üzerine düşeni yapmıştır. Ayrıca kapasitenin yetersiz kalması üzerine bazı okul ve öğrenci yurtlarına da geçici olarak göçmenler yerleştirilmiştir. Ancak 1 Eylül 1989 tarihinde okulların açılmasıyla buralardaki göçmenler başka yerlere nakledilmiştir.³³⁵

Sosyal açıdan göçmenlerin Türkiye'de yaşadıklarına bakıldığında, kısa bir süre de olsa göçmenlerin Türkiye'de kendilerini kabul ettirme sorunu yaşadıkları görülmüştür. Ancak hem Türk halkıyla soydaş olmaları hem de çalışkan, yardımsever ve ahlaklı kişiliklere sahip olmaları sebebiyle kısa zamanda kendilerini kabul ettirmişlerdir. Göçmenleri asıl şaşırtan ise ülkede çalışan kadın sayısının azlığı ve çocuk işçi gerçeği olmuştur. Bu durumu göçmenlerin kabullenmesi zaman almıştır. Öte

³³³ Sami Kocaoğlu, *Bulgaristan Türkleri Ah!*, İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1998, s. 435.

³³⁴ Özlem, op. cit., ss. 146-147.

³³⁵ Şimşir, op. cit., ss. 448-450.

yandan göçmenlerin çocukları ilk etapta eğitim konusunda zorlansa da Türkçe seviyelerini hızlıca ilerletip eğitim sistemine adapte olmuşlardır.³³⁶

Sonuç olarak Bulgaristan göçmenleri göç süreci ve sonrasında hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de sorunlar yaşamışlardır. Bulgaristan'da yaşadıkları sorunlar daha esaslı iken Türkiye'de yaşadıkları sorunlar ise adaptasyon temelli olmuştur. Bu sebeple Türkiye'de ayağındaki sorunlar kısa sürede aşılmış ve yeni hayatlarına uyum sağlamışlardır.

3.3. 1989 Zorunlu Göçü'nün Basındaki Yansımaları

1989 Zorunlu Göçü sırasında yaşananlar elbette medyaya da yansımıştır. Dünya medyasının yanında özellikle Türk ve Bulgar medyasının duruma dair yaklaşımları aslında ülkelerin genel durumu hakkında çıkarım yapılabilmesi adına oldukça önemlidir. Zira medya hür olmakla birlikte kendi yerel dinamiklerinden etkilenmektedir.

3.3.1. Bulgar Medyası

Bulgar medyasına bakacak olursak, Bulgar yönetiminin düşünceleri temelinde şekillendiğini görmek mümkündür. Bu dönemde, Türkiye karşıtı propaganda yapılırken Türkiye ise Anti-Bulgar propaganda yapmakla suçlanmıştır. Ayrıca Bulgaristan'da Türk değil Bulgar Müslüman bulunduğu tezi de sürekli işlenmiştir. Bu durum haber manşetlerine yansımıştır. Zorunlu göçün Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı uzlaşmaz tutumundan dolayı yaşandığı iddia edilmiştir. 29 Mayıs 1989 tarihinde Jivkov'un yapmış olduğu ve Türk azınlığın Türkiye'ye gitmesine karşı çıkmayacaklarına yönelik söylemi de vatandaşlarının seyahat etme özgürlüğü nezdinde değerlendirilmiştir.³³⁷

Ayrıca çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere, Türkiye'ye göç edip geri dönen göçmen sayısı da fazladır. Bu göçmenlere yönelik olarak Bulgar basınında suçlayıcı ve psikolojik olarak baskı altına alıcı manşetler atılmıştır. Geri dönenlerin Türkiye'ye gittiklerine pişman oldukları, kendilerine orada yer olmadığı ve iyi davranılmadığı iddia edilmiş, Bulgar halkının ise geri gelen göçmenlere şüpheyle yaklaştıkları belirtilmiştir. Ayrıca Türklerin kendilerini perişan ettikleri ve

³³⁶ Kurtuluş, op. cit., ss. 163-165.

³³⁷ Nargis Özgen, *Bulgaristan'da Türklere Yönelik Politikalara Ülke Basınının Yaklaşımı: 1989 Göçü Örneği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, ss. 123-127.

Bulgaristan'da bu durumla mücadele etmeleri gerektiği açıkça dile getirilmiştir. Bir nevi bu kişiler ötekileştirilmiştir.³³⁸

Türkiye'nin sınır kapılarını kapatması ve vize uygulamasına geçmesi de sözde Bulgar vatandaşlarına yapılan bir haksızlık olarak lanse edilmiş ve Türkiye suçlanmıştır. Hatta daha ileri gidilip Türkiye'nin sınır kapılarının kapatmasına ve zorunlu göçle alakalı diğer politikalarına muhalefetten tepki olduğu yönünde yalan haberler yapılmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin gelecek olan “Bulgar Müslümanı turistler”den ülkeye girişleri için belirli miktarlarda para talep ettiği iddia edilmiştir. Tüm bunlara ilaveten, Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karıştığı ve bunu da “Bulgar Müslümanları”nı kullanarak yaptığı lanse edilmiştir. Aynı zamanda bu kişilerin Türkiye'ye göç etmesi için sürekli propaganda yapıp Bulgaristan'ın hak etmediği halde zor durumda bırakıldığı iddia edilmiştir. Türkiye'de yapılan ve Türk azınlığın uğradığı asimilasyon politikasının dünyaya aktarılması adına organize edilen yürüyüşler de Anti-Bulgar yürüyüşler olarak basında kendine yer bulmuştur. Türkiye'deki terör sorunu da yine Bulgar basınında işlenmiş ve Türkiye'nin daha kendi iç politikasında sorunlar varken Bulgaristan'ın içişlerine karışmasına anlam verilemediği şeklinde yayınlar yapılmıştır.³³⁹

Bulgar basınının bir diğer boyutu da Türkiye ile alakalı haberleri abartılı verip ironik bir üslup kullanmalarındır. Örneğin; Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yaşadıkları alay konusu edilmiştir. Aynı zamanda Türkiye içindeki olaylar olumsuz anlamda büyütülüp Türkiye'nin imajı zedelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'ye göç edip geri gelenlerin orada yaşadığı olumsuz tecrübeler basında abartılarak ve nispeten dramatize edilerek işlenmiştir. Bu sayede Bulgaristan'ın yaşamak için eşsiz bir yer olduğu vurgusu yapılmıştır. Son olarak Bulgar medyasının Türkiye karşıtı yayın yapan yabancı medya kuruluşlarından da atıf yaparak tarafsız olduklarını göstermeye çalıştıklarını söylemek gerekmektedir. Bu sayede sadece Bulgaristan değil tüm dünya Türkiye'nin haksız, Bulgaristan'ın haklı olduğunu görüyor imajı verilmek istenmiştir.³⁴⁰

Sonuç olarak Bulgar medyası, 1989 Zorunlu Göçü ve bundan da bağımsız olarak Türkiye ile alakalı tüm konularda BKP eksenli bir şekilde yayınlarını yapmıştır. Türkiye

³³⁸ Atasoy, op. cit., s. 327.

³³⁹ Özgen, op. cit., ss. 128-138.

³⁴⁰ Ibid., ss. 138-156.

her konuda kötülenmiş ve abartı, ironi gibi unsurlar kullanılırken, Bulgaristan ise her konuda yüceltilmiş ve politikası nedeniyle haklı bulunmuştur. Zorunlu göç konusunda da Bulgaristan'ın haksızlığa uğradığı ve Türkiye'nin bu durumun oluşmasının tek sorumlusu olduğu yönünde genel bir görüş belirtilmiştir.

3.3.2. Türk Medyası

1989 Zorunlu Göçü ile alakalı olarak Türk basını incelendiğinde daha ziyade Bulgaristan'daki Türk azınlığın yaşadıklarına ve siyasilerin söylemlerine eğildiği görülmüştür. Ancak sayıları az olmakla birlikte bağımsız köşe yazılarının da bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda ilk göze çarpan, zorunlu göçün başlamasıyla beraber Kapıkule Sınır Kapısı'nda yaşanan yoğunluğun ve karışıklığın manşetlere yansması olmuştur. Söz konusu durumdan Jivkov sorumlu tutulup kendisine halkın soğuk baktığı belirtilmiştir. Hatta SSCB'nin bile bu durumdan memnun olmadığı belirtilmiştir.³⁴¹ Mehmet Ali Birand'ın köşe yazısında SSCB'nin durumdan memnun olmamakla beraber olayları izlemekle yetindiği belirtilmiş, Türkiye'nin ise zorunlu göçün insani şekilde yapılabilmesi adına Bulgaristan ile aralarında arabuluculuk yapmasını teklif ettiğini ancak bu konuda olumlu dönüş alınmadığını yazmıştır. Hatta Jivkov'un Moskova'ya gittiği ancak ne konuşulduğunun sır gibi saklandığını da okuyuculara aktarılmıştır.³⁴²

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Hasan Cemal yıllardır Bulgaristan'da Türk azınlığa karşı sistematik bir yok etme politikasının sürdüğünü ve zorunlu göçün de bunun bir parçası olduğunu belirtmiştir. Yazar, dönemin konjonktüründe bloklar arası yumuşama varken Bulgaristan'ın bunun aksine davranmasına anlam veremediğini söylemiştir. Ayrıca Batılı devletlerin olaylara sessiz kalmasını da eleştirmiştir.³⁴³ Diğer bir köşe yazarı olan ve Tercüman Gazetesi'nde yazan Taha Akyol ise zorunlu göç olgusundan ötürü Todor Jivkov'u haydut olarak görmüş ve ağır eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca Jivkov'un amacının göç anlaşması yapmak olmadığını deklare edip zorunlu göç sürecinde Türk göçmenlere yapılan desteklerin artarak devam etmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁴ Milliyet Gazetesi yazarı olan Sami Kohen de zorunlu göç sürecinin

³⁴¹ Zülkef Yeşilbahçe, *Belgelerle BAL-GÖÇ ve BGF Çalışmaları*, Bursa: Hakimiyet Ofset, 2003, s. 118.

³⁴² Mehmet Ali Birand, "Düşünenlerin Düşünceleri", *Milliyet*, 27.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/27>, (19.04.2020).

³⁴³ Hasan Cemal, "Bulgaristan'daki Türkler", *Cumhuriyet*, 26.05.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/5/26/12.xhtml>, (22.04.2020).

³⁴⁴ Yılmaz, op. cit., s. 163.

Bulgaristan açısından hedefinin Türkiye'yi zor duruma sokmak olduğunu söylemiştir. Bir göç anlaşması yapılmasının elzem olduğuna dikkat çeken Kohen, SSCB ve Batı dünyasının bu konuda Türkiye'ye yeterince destek olmadığını iddia etmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin ilk yapması gereken şeyin soydaşlarını iskân etmesi ve onlara iş bulması olduğunu eklemiştir. Bu şekilde Bulgaristan'ın amacına ulaşmasının önüne geçilebileceğini deklare etmiştir.³⁴⁵ Kohen ayrıca Türk hükümetinin göçmenlere dair esaslı bir yol haritasının olmadığını belirterek bir an önce akılcı ve kalıcı politikaların üretilmesi gerektiğini öneri olarak paylaşmıştır.³⁴⁶

Göçmenlerin Bulgaristan'da yaşadıkları da Türk medyası tarafından manşetlere taşınmıştır. Örnek olarak, Mümin Müminoğlu adlı kişinin Bulgaristan'da protesto yürüyüşlerine katıldığı gerekçesiyle bir hücreye atılarak on iki polis tarafından üç gün boyunca dövüldüğünü ve ardından kendi evinin bahçesine bırakıldığını söylemiştir. İlk tedavisinin ardından sınır dışı edilen Müminoğlu, göç ettiği şehir olan Bursa'da hastaneye kaldırıp tedavisi yapılmıştır. Kendisinin tedavi masraflarını da tedavi gördüğü hastane üstlenmiştir.³⁴⁷ Bunların yanında basın, göçmenlerin barınma durumları üzerinde de durmuştur. Kendileri için kurulan çadır kentlerde yaşamlarının nasıl devam ettiği ve sorunlarının olup olmadığı Türk halkına aktarılmıştır.³⁴⁸

Zorunlu göç durumu ve devamında göçmenlerin yaşadıklarına dair gazetelerde yazı dizileri de yayınlanmıştır. Bu yazı dizilerinde süreç baştan sona ele alınmıştır. Göçmenlerin ülkeye ayak basmaları, Türkiye'deki yaşantıları ve adaptasyon süreçleriyle yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Türkiye'nin bu konudaki çabaları da yine okuyuculara aktarılmıştır. Göç etmeden önce Bulgaristan'da yaşadıklarına dair kesitler de aktarılmıştır. Bu yazı dizileri Türk halkı tarafından ilgiyle takip edilmiştir.³⁴⁹

Görüldüğü üzere Türk medyası zorunlu göç sürecinde Bulgaristan ve kişisel olarak da Todor Jivkov'u suçlu görüp bu bağlamda eleştirel bir tavır sergilemiştir. Göçmenlerin yaşadıklarından kesitler aktarılmış ve Türk halkının da haberdar olması sağlanmıştır. Ayrıca Türk siyasilerin yaklaşımları tarafsız biçimde okuyuculara

³⁴⁵ Sami Kohen, "Bulgara Karşılık", *Milliyet*, 08.06.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/06/08> , (22.04.2020).

³⁴⁶ Sami Kohen, "Göç Sorununun Öbür Yüzü", *Milliyet*, 03.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/03> , (22.04.2020).

³⁴⁷ Yeşilbahçe, op. cit., s. 120.

³⁴⁸ Ibid., s. 124.

³⁴⁹ Kocaoğlu, op. cit., ss. 385-392.

aktarılmıştır. Yani hür basın yapması gerekeni Türk basını uygulamıştır ve bu sayede de Bulgar basınından ayrılmıştır.

3.3.3. Uluslararası Basın Organları

1989 Zorunlu Göçü'ne dünya medyası da elbette kayıtsız kalmamıştır. New York Times Gazetesi II. Dünya Savaşı'nda yaşananlardan sonra tarihin en büyük göç dalgası olarak bu zorunlu göçü göstermiş ve manşetlerine taşımıştır. Göçmenlerin Bulgaristan'da asimilasyon politikasına tabi tutulduğu, etnik ve dini kimliklerini korumak adına göç ettiklerini de eklemiştir. Göç dalgasının hızla yayıldığı ve Türkiye'nin de bu konuda üzerine düşenleri yapmaya çalıştığı aktarılmıştır.³⁵⁰ Aynı zamanda Bulgaristan'ın Türk azınlığı asimile etmek için hangi yolları benimsediği de Amerikan basınında yer tutmuştur.³⁵¹ İşkence edilen ve sürgüne gönderilen bazı Türklerle röportajlar yapılmış, Bulgaristan'da neler yaşandığı bizzat olayı yaşayanlar tarafından Amerikan halkına ve uluslararası kamuoyuna aktarılmıştır.³⁵²

İngiltere medyasına bakıldığında ise Financial Times, Independent, Daily Telegraph ve BBC gibi basın kuruluşlarının konuyu gündemlerine aldığı görülmektedir. Hatta pek çok İngiliz muhabir bizzat Bulgaristan'a giderek durumu yerinden aktarmıştır. Bu da haberlerin ve durumun tarafsız olarak halkla buluşması adına oldukça önemli olmuştur. Ayrıca Bulgaristan'da bulunan muhabirler, Türk azınlıkla röportajlar yapıp onların seslerini de dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Alman medyasından çeşitli basın organları da Bulgar yönetiminin ülkesindeki Türk azınlığa dair uyguladığı kötü muameleler ve akabinde ortaya çıkan 1989 Zorunlu Göçü üzerine haberler yapmışlardır.³⁵³

Fransız medyasına bakıldığında, Le Figaro Gazetesi Türkiye'ye göç eden Türkleri manşetlerine taşımıştır. Komünizmle yönetilen Bulgaristan'ın uyguladığı asimilasyon politikasının sonucu olarak her gün artan sayıda kişinin Türkiye'ye göç

³⁵⁰ “Flow of Turks Leaving Bulgaria Swells to Hundreds of Thousands”, *NY Times*, 15.08.1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/15/world/flow-of-turks-leaving-bulgaria-swells-to-hundreds-of-thousands.html>, (19.04.2020).

³⁵¹ “Bulgaria's Persecution of Ethnic Turks”, *The Cristian Science Monitor*, 21.06.1989, <https://www.csmonitor.com/1989/0621/evan.html>, (19.04.2020).

³⁵² “Bulgaria Accused of Harshness in Forced Assimilation of Ethnic Turks”, *LA Times*, 18.06.1989, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-06-18-mn-3696-story.html>, (19.04.2020).

³⁵³ “Sofya'dan Siyasi Tuzak”, *Cumhuriyet*, 15.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/15/13.xhtml>, (19.04.2020).

ettiğini belirtmiştir. Ayrıca göçmenlerin göç sürecinde Bulgaristan'da neler yaşadıkları ve Türkiye'de nerelere yerleştikleri de aktarılmıştır.³⁵⁴ Sürekli olarak artan göçmen sayısından ötürü Türkiye'nin zor durumda kalabileceği ve gerekirse Batı'dan destek isteyebileceği de yazılmıştır. Tüm bunların yanında Türkiye'nin karşılıklı bir göç anlaşması yapılması isteğinin olduğu da aktarılmıştır.³⁵⁵ 24 Haziran 1989'da yapılan İstanbul'daki protesto gösterisi de Fransız basınında kendine yer bulmuştur. Katılımın fazla olmasına ve hem halktan hem de siyasilerden verilen mesajlara vurgu yapılmıştır.³⁵⁶ Zorunlu göç süreci devam ederken Bulgaristan'daki Türklerin kaybettikleri Türk isimlerini geri almak için ülkenin çeşitli yerlerinde protesto gösterileri düzenlediği yine okuyuculara aktarılmıştır. Türkiye'ye giden göçmenlerin bir kısmının Bulgaristan'a geri döndüğü de Fransız medyasında haber konusu olmuştur.³⁵⁷

Ancak dönemin SSCB gazetesi olan Pravda ise Bulgaristan'ın vatandaşlarını “turistik seyahat” konusunda serbest bıraktığını belirtmiştir. Başka bir Doğu Bloku ülkesi olan Vietnam basını da Jivkov'un tüm vatandaşlarını Bulgar olarak tanımlayarak ayrımcılıktan uzak bir lider olduğunu vurgulamıştır. Yine bir Doğu Bloku ülkesi olan Polonya'da da sınır kapılarının bir süre sonra kapatılmasına vurgu yapılarak Türkiye'nin Bulgar vatandaşlarını mağdur ettiği iddia edilmiştir. Sınır kapılarının kapatılması durumu Avrupa basınında da Özal ve Türkiye adına eleştiri konusu olmuştur.³⁵⁸ Sınırların kapatılması konusu ABD basınında haber olarak yer bulmuş ancak Türkiye'nin neden böyle bir yol izlediği açıkça ve tarafsız biçimde aktarılmıştır. Ayrıca

³⁵⁴ “Près de deux mille Bulgares d'origine turque ont trouvé refuge en Turquie”, *Le Monde*, 09.06.1989, https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/09/pres-de-deux-mille-bulgares-d-origine-turque-ont-trouve-refuge-en-turquie_4141999_1819218.html , (22.04.2020).

³⁵⁵ “TURQUIE : cinquante mille réfugiés de Bulgarie Ankara pourrait demander une aide aux pays amis”, *Le Monde*, 22.06.1989, https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/22/turquie-cinquante-mille-refugies-de-bulgarie-ankara-pourrait-demander-une-aide-aux-pays-amis_4137559_1819218.html , (22.04.2020).

³⁵⁶ “TURQUIE : soixante-dix mille réfugiés de Bulgarie Imposante manifestation à Istanbul contre le gouvernement de Sofia”, *Le Monde*, 27.06.1989, https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/27/turquie-soixante-dix-mille-refugies-de-bulgarie-imposante-manifestation-a-istanbul-contre-le-gouvernement-de-sofia_4139518_1819218.html , (22.04.2020).

³⁵⁷ “BULGARIE Nouvelles manifestations nationalistes contre la minorité turque”, *Le Monde*, 09.01.1990, https://www.lemonde.fr/archives/article/1990/01/09/bulgarie-nouvelles-manifestations-nationalistes-contre-la-minorite-turque_3976948_1819218.html , (22.04.2020).

³⁵⁸ Özgen, op. cit., ss. 148-152.

Türkiye'nin göç konusunda müzakereye açık olduğu ancak Bulgaristan'ın bu duruma hiç yanaşmadığı da aktarılmıştır.³⁵⁹

Bulgar medyasının önemli dayanak noktalarından biri olan Türkiye'nin Anti-Bulgar propaganda yaptığı iddiası Yunan basınında da kendine yer bulmuştur. Yine Bulgar medyasının savlarından biri olan göç ettikten sonra geri dönen göçmenlerin yaşadıkları iddia edilen olumsuzluklar ve Türkiye'ye dair doğru olmayan ithamların da kendine Avrupa basınında yer bulduğu görülmektedir. Yine Bulgar medyasında olduğu gibi dünya medyasında da özellikle Kürt Sorunu'na dikkat çekilerek Türkiye'nin kendi iç sorunları dururken Bulgaristan'ın içişlerine karışmasının absürt olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de medyaya sansür uygulandığı da o dönem için iddia edilmiştir.³⁶⁰

Sonuç olarak 1989 Zorunlu Göçü'ne dair farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu durumun en önemli sebebi Soğuk Savaş'ın yumuşasa da devam etmesidir. Tarafsız olduğu kadar taraflı haberler görmek bu anlamda pek de şaşırtıcı olmamalıdır. Her blok daha ziyade müttefikini koruma çabası içinde olmuştur. Devletlerin bu tarz politikalarının sonucu olarak medyaları da bu durumdan etkilenmiştir.

3.4. 1989 Zorunlu Göçü'ne Yönelik Tepkiler

Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen 1989 Zorunlu Göçü'ne ilişkin Türkiye'nin yanı sıra diğer devletlerden, uluslararası örgütlerden ve devlet dışı kuruluşlardan da tepkiler yükselmiştir. Bu kısımda ilk olarak uluslararası örgütlerden gelen tepkiler ele alınırken, aktörel bazda diğer devletlerden ve devlet dışı aktörlerden konuya ilişkin gelen tepkiler değerlendirmeye alınmıştır.

3.4.1. Uluslararası Tepkiler

Öncelikle 1989 Zorunlu Göçü'ne uluslararası arenada tepkiler gelmekle birlikte Türkiye'nin beklediği düzeyde olmadığı görülmüştür. ABD, İngiltere, Fransa ve KKTC dışında Bulgaristan'ın yaptıklarını net biçimde eleştiren devlet görmek pek mümkün olmamıştır.³⁶¹ 1989 yılının Haziran ayının sonlarında dönemin ABD Başkanı George Bush açıkça Bulgaristan'ı kınamış ve Türklerin göçünün düzenli bir şekilde

³⁵⁹ "Turkey Closing Borders to Refugees from Bulgaria", *NY Times*, 22.08.1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/22/world/turkey-closing-borders-to-refugees-from-bulgaria.html> , (19.04.2020).

³⁶⁰ Özgen, op. cit., ss. 148-150.

³⁶¹ Yılmaz, op. cit., s. 167.

yürütülebilmesi adına üzerine düşenleri yapması çağrısında bulunmuştur.³⁶² Hatta dönemin Bulgaristan Dış Ticaret Bakanı Konstantin Glavanakov ile Amerikan mevkidaşının yapılması planlanan görüşmesi de ABD tarafından iptal edilmiştir.³⁶³ ABD'nin resmi yayın organlarından olan Voice of America Radyosu (VOA) da Bulgaristan'ı kınamıştır. Ayrıca dönemin ABD Başkanı Bush, göç süresince Turgut Özal'ı arayarak göçmenler hakkında bilgi almıştır. 1989 yılında Türkiye'ye Ankara Büyükelçisi olarak atanan Morton Abramowitz de ilk ziyaretlerinden biri olarak Edirne'ye gidip göçmenlerin durumlarını yakından takip etmiştir. Göçmen sayısının artmasına paralel olarak zamanla ABD'nin Bulgaristan'a karşı tutumunu sertleştirdiğini de belirtmek gerekir.³⁶⁴

Diğer bir Batı Bloku devleti olan İngiltere'ye bakıldığında, Dışişleri Bakanlığı'nın açık bir dille Bulgaristan'ı zorunlu göç konusunda eleştirdiği ve Türk göçmenlere destek olduğu görülmektedir. Bulgaristan'da Mayıs 1989'da yaşanan olaylar ve ölümlerle birlikte zorla sınır dışı edilen Türkler hakkında endişe duyduklarını açıklamışlardır.³⁶⁵ Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanlığı İle Görevli Devlet Bakanı Lynda Chalker, 25 Temmuz 1989 tarihinde Kapıkule'ye giderek bizzat yerinde incelemelerde bulunup göçmenlerin yanlarında olduklarının ve Türkiye'yi de bu konuda desteklediklerinin mesajını vermiştir.³⁶⁶

Fransa'nın ise ilk etapta 1989 Zorunlu Göçü'ne tepkisiz kalmış ve bu sebeple Türk halkından tepki görmüştür. İlerleyen süreçte Fransız hükümeti Bulgaristan'ı ülke içindeki hoş olmayan hadiseleri sonlandırmaya davet etmiş ve 1989 Zorunlu Göçü'ne sebep olan durumların da ortadan kaldırılması gerektiğini eklemiştir.³⁶⁷ Bunların yanında Fransa, Avrupa Topluluğu (AT) bünyesinde de Bulgaristan'ın kınanması adına çalışmalar yürütmüştür. Dönemin Savunma Bakanı olan Jean Pierre Chevenement ise

³⁶² “Beyaz Saray Sertleşiyor”, *Milliyet*, 28.06.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/06/28>, (20.04.2020).

³⁶³ Poulton, op. cit., s. 195.

³⁶⁴ Ayşegül İnginar, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010, ss. 149-151.

³⁶⁵ *Ibid.*, s. 152.

³⁶⁶ “Chalker Koltuk Değiştirdi”, *Milliyet*, 26.07.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/26>, (20.04.2020).

³⁶⁷ “Ankara Israrlı”, *Cumhuriyet*, 29.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/29/10.xhtml>, (20.04.2020).

iki ülke arasındaki göç sorununun uluslararası mecrada çözülmesi gerektiği ve ihtiyaç duyulması halinde Fransa'nın aktif rol almaya hazır olduğunu belirtmiştir.³⁶⁸

Doğu Bloku'nun başat aktörü SSCB'ye bakıldığında aslında ilk tepki hükümetten değil 50 kişilik bir gruptan gelmiştir. Kazan Kültür Cemiyeti, Kırım Tatar Milli Hareketi ve Azerbaycan Türklerinden oluşan bir grup Moskova'da gösteri düzenlemiştir. Ayrıca Bulgar Başkonsolosluğu'na Jivkov'a iletmek üzere mektup bırakmaya kalkışsalar da mektup kabul edilmemiştir. SSCB ise duruma sessiz kalmış, Türkleri haklı bulsa da Bulgaristan'ı açıkça kınamamış ve eleştirmemiştir. Ancak daha sonra artan kamuoyu baskısıyla SSCB, Bulgaristan ile bu konuda görüşmelere başlamıştır.³⁶⁹ Dönemin SSCB Dışişleri Bakanı Çernişev, her ne kadar Bulgaristan SSCB'nin müttefiki olsa da Türkiye ile de ilişkileri geliştirmek istedikleri için bu soruna bundan sonra daha fazla önem vereceklerini belirtmiştir.³⁷⁰ Bu sebeple Çernişev, 1989 yılının Temmuz ayında dört kez Ankara ile Sofya arasında gidip gelerek diyalog kurma çabasında olduğunu göstermiştir. Kendisine göre de sorunun çözümü ancak bu yolla olabilirdi. Ayrıca Türkiye bunu hiçbir zaman kabul etmese dahi kendisi iki ülke arasında arabulucu rolü üstlendiğini iddia etmiştir.³⁷¹ Dönemin SSCB lideri Mihail Gorbaçov, telefonda Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile görüşerek kendilerinin tüm çabalarına rağmen Bulgaristan'ın zorunlu göç konusunda Türkiye ile görüşmek istemediğini ve sadece gündemsiz yani genel görüşmelere olumlu cevap verebileceğini iletmıştır.³⁷² Her ne kadar sorunun çözümü için çabalasa da sonuç olarak SSCB, açıkça Bulgaristan'ı kınamaması sebebiyle Türkiye'den ve genel olarak Batı Bloku'ndan tepki almıştır.³⁷³

Dünya'nın geri kalanına da kısaca bakmamız yerinde olacaktır. Türkiye genel olarak İslam dünyasından beklediği tepki ve desteği göremediği için hayal kırıklığına uğramıştır. Birçok Müslüman devlet duruma sessiz kalmıştır. Ancak beklenilenin aksine İsrail, zorunlu göç olayına dair daha net ve Bulgaristan'ı eleştiren açıklamalar yapmıştır.

³⁶⁸ İnginar, op. cit., s. 153.

³⁶⁹ Ibid., ss. 147-148.

³⁷⁰ "Çernişev Döndü", *Milliyet*, 06.07.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/06>, (20.04.2020).

³⁷¹ İnginar, op. cit., s. 148.

³⁷² "Sofya'dan Kesin Ret", *Cumhuriyet*, 03.08.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/8/3/15.xhtml>, (20.04.2020).

³⁷³ İnginar, op. cit., s. 149.

İsrail Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan açıklamada sorunun çözümünün umulduğu belirtilmiştir.³⁷⁴ İslam dünyasından en büyük tepkiyi veren devlet Pakistan olmuş ve yaşanan olaylardan ötürü Bulgaristan'ı açıkça kınamıştır. Suudi Arabistan ise gelişmeleri endişeyle izlediğini belirtmekle yetinmiştir. BAE, Mısır ve Tunus da hemen hemen Suudi Arabistan ile aynı yolu izlemiştir. Ürdün ise daha aktif bir politika izleyip Türkiye'nin bu konuda yaptıklarına destek verdiklerini açıklamıştır.³⁷⁵

Uluslararası örgütlerin en önemlilerinden olan NATO'dan bahsederek, 27-30 Mayıs 1989 tarihleri arasında yapılan Genel Kurul Toplantısı'na başkanlık eden Patrick Duffy tarafından yapılan açıklamada Bulgaristan'da yaşanan olaylardan ötürü endişeli olduklarını ve Bulgaristan'ı kınadıklarını belirttikleri dikkat çekmektedir.³⁷⁶ Ayrıca Haziran ayında yapılan açıklamayla Bulgaristan'ın uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediği söylenmiştir. 8 Ağustos'ta Yunanistan'ın şerh koyması dışında diğer tüm üye devletlerin ortak imzasıyla Bulgaristan'ı kınayan bir metin hazırlanmıştır.³⁷⁷

Diğer bir uluslararası topluluk olan AGİK de Haziran 1989'daki oturumunda duruma dair tepkisini ortaya koymuştur. İngiltere ve Belçika delegeleri Bulgaristan'ı insanlık dışı muamele yapmakla suçlarken Bulgaristan delegesi buna karşılık vermemiştir.³⁷⁸ Türkiye ile Bulgaristan heyeti arasında sözlü tartışmalar yaşanmış, birçok devlet de söz aldıklarında Bulgaristan'ı sert bir biçimde eleştirmiştir. Bu devletler arasında ABD, Fransa, Avusturya, İngiltere, İsveç, Norveç, Lüksemburg, Kanada ve İzlanda bulunmaktadır. Hatta oturumun sonunda Bulgaristan, insan haklarını ihlal eden devlet olarak lanse edilmiştir.³⁷⁹ Bu gerekçelere dayanarak bahsi geçen oturum sonucunda, Bulgaristan'ın uluslararası arenada imajının sarsıldığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Uluslararası Af Örgütü'nün Bulgaristan Masası Şefi olan Garreth Davis de yaşanan bu olaylardan hiç hoşnut olmadıklarını ve durumu gözler önüne serecek bir rapor hazırladıklarını belirtmiştir. Örgütün 1989 yılında ilk kez çıkan resmi dergisinde

³⁷⁴ “120 Bin Göçmen”, *Cumhuriyet*, 08.07.1989,

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/7/8/14.xhtml> , (20.04.2020).

³⁷⁵ İnginar, op. cit., ss. 154-157.

³⁷⁶ Yılmaz, op. cit., s. 167.

³⁷⁷ İnginar, op. cit., ss. 137-138.

³⁷⁸ Yılmaz, loc. cit.

³⁷⁹ İnginar, op. cit., s. 139.

de 1989 Zorunlu Göçü ve Türk azınlığın yaşadıklarına çokça yer verilmiştir.³⁸⁰ Aynı dönemde Todor Jivkov'a Bulgaristan'daki durum ve yaşanan zorunlu göçle alakalı olarak örgütün düşüncelerini anlatan bir mektup gönderilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki göçmenlerin durumunu yerinde gözlemlemek için örgüt adına Hugh Poulton Türkiye'ye gönderilmiştir. Kendisi döndüğünde örgüte raporunu teslim etmiştir. Son olarak Uluslararası Af Örgütü, yayınladığı bildiriye Bulgaristan'dan göç edenlerin yaşadıklarına yer vermeye devam etmiştir.³⁸¹

Avrupa Konseyi'nin (AK) 1989 Zorunlu Göçü'ne dair tepkisini incelersek, 7 Temmuz 1989'daki oturum sonrasında yayınlanan bildiriye Bulgaristan'ın hem Türk azınlığa dair politikalarından vazgeçmesi hem de Türkiye ile zorunlu göçün işleyişi hususunda anlaşma yapması istenmiştir.³⁸² 13-19 Temmuz 1989 tarihleri arasında ise Konsey adına görevlendirilen heyet Bulgaristan'a gitmiş ve olayları yerinde inceleyip rapor hazırlamıştır. Raporun içeriğinde asimilasyon politikasının iç yüzünden ve ülkedeki Türk düşmanlığından bahsedilmiştir. Sonuç olarak ise Bulgaristan'ın derhal iyileştirmelere gitmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.³⁸³

BM'nin yaklaşımına bakıldığında, dönemin BM Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar, Türkiye'nin baskıları neticesinde Bulgaristan'da yaşanan olaylar ve zorunlu göç süreciyle alakalı olarak endişe duyduklarını belirtmiştir. Ancak bunun dışında herhangi bir hamle yapılmaması neticesinde Türkiye tekrar girişimlere başlamış ve Cuellar'ı gayret göstermeye davet etmiştir. Bunun üzerine 26 Ağustos 1989'da Cuellar'ın gönderdiği heyet Edirne'ye giderek göçmenlerin durumlarını incelemiştir ancak daha ziyade Türkiye'deki durumları hakkında göçmenlere sorular sorulmuş yani Bulgaristan'da yaşadıklarının üzerine gidilmemiştir. Bu heyet ziyareti dışında BM aktif olarak sorunun çözümüne dair rol almamıştır.³⁸⁴

Bu bağlamda son olarak İKÖ'ye bakmak gerekmektedir. Örgüt, Dışişleri Bakanları düzeyinde acil olarak 4 Ekim 1989'da New York'ta toplanmıştır. Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikasına dair endişeli oldukları ve mevcut sorunların diyalog yoluyla çözülmesi taraftarı oldukları yönünde açıklama

³⁸⁰ Yılmaz, op. cit., ss. 167-168.

³⁸¹ İnginar, op. cit., s. 141.

³⁸² Yılmaz, op. cit., s. 168

³⁸³ İnginar, op. cit., ss. 143-144.

³⁸⁴ Ibid., ss. 144-145.

yapılmıştır.³⁸⁵ Bulgaristan'a heyet gönderen örgüt, ülkede Müslümanların haklarının kısıtlandığı yönünde rapor hazırlamıştır. Ayrıca bazı Müslüman devletlerin Bulgaristan'ı kınadığı daha önce belirtilmiştir. Doğu Bloku'na mensup Suriye gibi birtakım Müslüman devletler ise Bulgaristan'ı açıkça eleştirmekten kaçınmıştır.³⁸⁶ Bu da örgütün kendi içinde birlik olamadığını göstermektedir.

Sonuç olarak 1989 Zorunlu Göçü'ne dair uluslararası tepkileri bu şekilde özetlemek mümkündür. ABD, İngiltere, Fransa gibi devletler ve NATO, AGİK, Uluslararası Af Örgütü, BM ve İKÖ gibi kurumlar olaya aktif bir şekilde yaklaşmış, Doğu Bloku mensubu devletler tarafsız kalmaya çalışmış ve olayları dışarıdan seyretmiştir. Bu farklılıklarda ise devlet ve kurumların gücüyle mensup oldukları taraf en önemli etkenler olmuştur.

3.4.2. Türkiye'den Tepkiler

1989 Zorunlu Göçü'nün Bulgaristan ile beraber asıl aktörü olan Türkiye olaya sert biçimde tepki göstermiştir. Zira zorunlu göç başladığından beri ülkenin ana gündemi bu olay olmuştur. Bu bağlamda siyasiler, dernek ve kuruluşlarla birlikte Türk halkı tepkisini net biçimde ortaya koymuştur. Çalışmanın bu kısmında önce siyasilerin tepkileri ardından da devlet dışı aktörlerin tepkileri aktarılacaktır.

3.4.2.1. Siyasilerin Tepkileri

Türkiye'deki pek çok insan gibi siyasiler de 1989 Zorunlu Göçü'ne tepki göstermiştir. Türk halkı adına konuştuklarından aslında halkın sesi olarak da görülebilirler. Öncelikle dönemin hükümetini incelemek yerinde olacaktır. Türk hükümeti Bulgaristan'ın asimilasyon politikası başladığından beri göç olgusunu dillendirmiştir. Ancak bu göçün düzenli ve bir anlaşma çerçevesinde olmasını arzu etmiştir. Bahsi geçen hususta tüm siyasi partiler de aynı görüşü paylaşmıştır. Bu durum, ortak bir şekilde hareket edebilme adına oldukça önemlidir. Bunun yanında çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere göçmenler için tüm imkânlar seferber edilmiştir. Ancak içinde bulunduğu ekonomik durumdan ötürü Türkiye dört dörtlük bir

³⁸⁵ Şimşir, op. cit., s. 442.

³⁸⁶ Poulton, op. cit., s. 195.

yardım sağlayamamıştır. Geri dönen göçmenlerin bir kısmı bu sebeple dönmüştür. Bu durum da hükümete ulusal ve uluslararası alanda prestij kaybettirmiştir.³⁸⁷

Dönemin Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren ise her fırsatta göçmenlerin yanında olduğunu beyan etmiş Türk halkının soydaşlarına sahip çıkacağını belirtmiştir. Batı dünyasına da sık sık seslenen Evren, Türklerin Müslüman olmasından ötürü dünyanın bu sorunun çözümünde aktif rol almadığını açıkça söylemiştir. Ayrıca sık sık Edirne ve Kırklareli'ne gidip göçmenleri ziyaret etmiş, dertlerini dinleyip çözüm için gerekli adımların en hızlı şekilde atılacağını garantisini vermiştir.³⁸⁸

Dönemin Başbakanı Turgut Özal'a bakıldığında Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın üzerinde çirkin oyunlar oynandığını ve turist pasaportu verip bu insanların sınır dışı edilmesinin hiç hoş olmadığını belirtmiştir. Göç anlaşması yapılması kaydıyla Bulgaristan'dan Pomak da dâhil olmak üzere tüm Müslümanların Türkiye'ye gelebileceğini deklare etmiştir.³⁸⁹ Türkiye olarak da gelen ve gelecek olan göçmenlere tüm imkânların seferber edileceğini ve yeni imkânlar yaratılacağını söylemiştir. Bir süre sonra sınır kapılarının kapatılmasını ise kısıtlayıcı bir durum olarak görmemiş ancak gelen göçmen sayısının azalışını da kabul etmiştir.³⁹⁰ Ayrıca Özal, 16 Haziran 1989 tarihinde Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi ile görüşüp BM Mülteciler Yüksek Komiseri'nin de hazır bulunacağı ve her iki tarafın da mutabık kalacağı bir yerde en kısa zamanda toplanma önerisini kendisine iletmiştir.³⁹¹

Türkiye'deki diğer etkin siyasi figürlerden olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanı Erdal İnönü, göç sorununu ulusal bir dava olarak görmüş ve hükümete yönelik sert eleştirilerden kaçınmıştır. Ancak yaptıklarının da yeterli olmadığını belirtmiştir. Bundan sonra ya Bulgaristan'ın azınlıklarına yönelik politikalarını düzeltmesi ya da derhal tüm Türklerin anavatanlarına göç etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İnönü, Bulgaristan'ın her türlü siyasi ve hukuki

³⁸⁷ Yılmaz, op. cit., ss. 160-161.

³⁸⁸ İnginar, op. cit., s. 135.

³⁸⁹ Kocaoğlu, op. cit., s. 377.

³⁹⁰ Ibid., ss. 377-380.

³⁹¹ İnginar, op. cit., ss. 135-136.

manevrayla sıkıştırılması gerektiğini ve göçün düzene girmesi adına kapsamlı bir göç anlaşması yapılması gerektiğini eklemiştir.³⁹²

Dönemin Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Süleyman Demirel ise duruma daha sert yaklaşmış ve hükümetin yaptıklarının yetersiz olduğunu hatta Türk azınlığın yaşadıklarına genel olarak uzaktan bakmakla yetindiğini söylemiştir. Özal'ın “*Yetmiş milyon olalım onlara gösteririz.*” sözünü eleştirmiştir. DYP Genel Kurulu'nda alınan kararlar Bulgaristan, Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikasından ötürü kınanmıştır.³⁹³ Ayrıca Demirel, zorunlu göç durumuyla alakalı olarak şu açıklamayı da yapmıştır: “*Bilhassa 1984'ten beri Bulgaristan'da soydaşlarımıza uygulanan zulüm acı bir noktaya gelmiştir. Dinleri değiştirilmeye zorlanan, isimleri değiştirilmeye zorlanan Bulgaristan'daki Müslüman Türkler şimdi de göçe zorlanıyorlar. Göçe zorlanmak için de bir süredir kalabalıkların kurşunlanması ve oradaki masum savunmasız insanların, devlet tarafından öldürülmesi olayları ile karşı karşıyayız... Türkiye'nin sinesi Bulgarların zulmüne mani olan bütün soydaşlarımıza açık olmalıdır. Yani Türkiye, Bulgaristan'daki soydaşlarını bir an evvel bu mezalimden kurtarmak gibi bir görevle de karşı karşıyadır. Bu bizim için bir vicdan görevidir, aynı zamanda şeref görevidir.*”³⁹⁴ Bu açıklamasıyla Demirel, sorunu ulusal bir dava olarak gördüğünü göstermiş ve bu bağlamda SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile aynı tarafta olduğunu kanıtlamıştır.

Dönemin Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Bülent Ecevit ise daha ziyade Batı dünyasının yaşanan bu insani dram karşısında sessiz kalmasını eleştirmiştir. Bunun yanında göç etmek isteyen her Türk için sınırların kayıtsız şartsız açık olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Ecevit, “Göçmenler ve Yurtdışındaki Türkler Bakanlığı” kurulmasının gerekli olduğu üzerinde durmuştur. Ecevit daha da ileriye gidip Bulgaristan'daki Türkiye Büyükelçisi'nin geri çağrılmasını teklif etmiştir. Diğer siyasi liderler gibi kapsamlı bir göç anlaşmasının yapılmasını da elzem görmüştür.³⁹⁵ Ecevit ile alakalı olarak farklı bir durum ise kendisi ve partisinin yıllar önceden hükümeti yaşanacaklar hakkında uyardığı ancak dikkate alınmadıklarını iddia etmesi olmuştur.

³⁹² Ibid., s. 134.

³⁹³ Yılmaz, op. cit., ss. 161-162.

³⁹⁴ İnginar, op. cit., s. 134.

³⁹⁵ “Liderlerden Sofya'ya Tepki”, *Cumhuriyet*, 11.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/11/10.xhtml> , (21.04.2020).

Her ne kadar zorunlu göç konusunda Batı'ya yüklense de Ecevit, hükümetin yaptıklarının yetersiz olduğunu belirtmekten geri durmamıştır.³⁹⁶

Dönemin Refah Partisi (RP) lideri Necmettin Erbakan ise Hollanda'da düzenlenen ve katılmış olduğu Avrupa Müslüman Meseleleri Konferansı'nda Bulgaristan'daki Türk azınlığın gördükleri baskı neticesinde kendilerine rahat biçimde Müslüman diyemediklerini belirtmiştir. Ayrıca Bulgarların 500 yıl boyunca Osmanlı idaresinde yaşarken asimilasyon benzeri politikalara maruz kalmadığını, eğer kalsaydı şu an dünyada sadece Bulgar değil tek bir Hristiyan dahi kalmamış olacağını iddia etmiştir.³⁹⁷ Ayrıca yapılan parti toplantılarında Erbakan, yaşanan olumsuz olaylardan ötürü Bulgaristan'ı kınamış ve kendileri iktidara geldikleri takdirde salt Bulgaristan değil, tüm dünyada soydaşlarımıza yönelik uygulanan kötü muamelelerin ortadan kaldırılacağını beyan etmiştir.³⁹⁸

Siyasilerin görüşleri Türk medyasında da kendine yer bulmuş ve dönemin önemli siyasi figürlerinin 1989 Zorunlu Göçü'ne dair yaklaşımlarıyla beraber tepkileri de aktarılmıştır.³⁹⁹ Bunun yanında o dönem için ülkenin en önemli siyasi figürü olan Turgut Özal'ın görüşlerinin yanında kendisine dair olumlu ve olumsuz olarak tüm eleştiriler de okuyuculara iletilmiştir. Özal'ın Bulgaristan'ı göç konusunda eleştiren ve Türkiye olarak yaptıklarını anlattığı konuşmaları medyada geniş yer bulmuştur. Bulgaristan'ın insani ve hukuksal kuralları hiçe saydığını belirtmiş, Türk göçmenlerin asla yalnız bırakılmayacağını ve Türk devleti olarak kendilerine gereken her türlü desteğin verileceğini aktarmıştır.⁴⁰⁰ Ancak yukarıda belirtildiği gibi Özal'a dair olumsuz eleştiriler de medyada kendisine yer bulmuştur. Öncelikle ne kadar göçmen gelirse gelsin Türkiye'nin tüm göçmenleri alacağını belirten Özal'ın göçmen rakamı 300.000'i bulunca sınır kapılarını kapatma kararı alması eleştirilip bu bağlamda Türkiye'nin verdiği sözü tutmadığı açıkça söylenmiştir. Hatta Özal'ın "*Jivkov'un blöfünü gördüm, açtım kapıyı, hadi göndersinler bakalım.*" şeklinde kurmuş olduğu cümleden sadece birkaç ay sonra sınır kapılarını kapatması hem eleştiri hem de mizah konusu

³⁹⁶ Yılmaz, op. cit., s. 162.

³⁹⁷ İnginar, op. cit., s. 135.

³⁹⁸ "Liderlerden Sofya'ya Tepki", *Cumhuriyet*, 11.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/11/10.xhtml>, (21.04.2020).

³⁹⁹ Yeşilbahçe, op. cit., s. 113.

⁴⁰⁰ Kocaoğlu, op. cit., ss. 377-380.

edilmiştir.⁴⁰¹ Türkiye'nin pes ettiği ve Jivkov'un bu harbi kazandığı söylenmiştir. Hâlbuki kapılar açık kalmaya devam etseydi Jivkov'un ve Bulgaristan'ın günden güne zararının artacağı, bu durumdan Türkiye'nin karlı çıkacağı anlatılmıştır.⁴⁰² Cumhuriyet gazetesi yazarı Ali Sirmen de Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlere verilen bazı sözlerin tutulmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu kadar kısa sürede gelen göçmenlere tüm hizmetlerin sağlıklı bir şekilde verilmesinin de güç olduğu kanaatini paylaşmıştır. Hatta bazı yazarlar, Özal'ın Türkiye'ye göçmenleri kabul etmesinin, sıradaki seçimler için oy kazanma aracı olarak görüldüğünü iddia etmiştir.⁴⁰³ Kısacası Türk medyası her ne kadar Türk göçmenlerin yaşadıklarına ve Türk siyasi kişiliklerin Bulgaristan'ı kınayan açıklamalarına yer verse de kendilerinde ve yöneticilerinde gördükleri yanlışları da belirterek hür medyanın yapması gerekeni yapmış ve olaylara mümkün olduğunca tarafsız biçimde yaklaşmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak muhalefet partilerinin liderleri belirli oranlarda hükümeti eleştirirler de temelde aynı düşünceyi savunmuşlardır. Görüş karışıklığına dair eleştirilerden ziyade yapılanların yeterli olmadığına dair eleştiriler söz konusu olduğundan tüm siyasilerin 1989 Zorunlu Göçü konusunda birlikte hareket ettiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

3.4.2.2. Devlet Dışı Aktörlerin Tepkileri

Devlet dışı aktörler bağlamında öncelikle Türk halkının zorunlu göçe yaklaşımından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle soydaşları olmaları ve bir kısmının da akrabaları olması sebebiyle Türk halkı gelen göçmenlere oldukça sıcak ve misafirperver davranmıştır.⁴⁰⁴ Çok az sayıda insan ise gelen göçmenlerin durumlarından istifade ederek onlardan faydalanmaya çalışmıştır.⁴⁰⁵ Ancak bu tür davranışlar, Türk halkının içinde oransal olarak çok düşüktür ve her ülkede bu şekilde insanlar yaşamaktadır. Zira 1989 Zorunlu Göçü süresince ve sonrasında Türkiye'nin soydaşlarına sahip çıktığını söylemek mümkündür.

⁴⁰¹ “Karar Kaygı Verici”, *Milliyet*, 22.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/22>, (19.04.2020).

⁴⁰² Kocaoğlu, op. cit., ss. 366-368.

⁴⁰³ Özgen, op. cit., s. 151.

⁴⁰⁴ Yılmaz, op. cit., s. 164.

⁴⁰⁵ “İçimizdeki Şeytanlar”, *Milliyet*, 07.07.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/07>, (21.04.2020).

Türk halkının 1989 Zorunlu Göçü'ne asıl tepkisini protestolar vasıtasıyla gösterdiği görülmüştür. Bu gösteriler, Türkiye'nin her yerinde ve her kesimden insanın katılımıyla yapılmış ve organize edilmesinde ise en büyük pay şüphesiz derneklere düşmüştür.⁴⁰⁶ Bu gösterilere bakıldığında 28 Mayıs tarihinde, daha resmi olarak zorunlu göç başlamadan önce, ilk ciddi gösterinin yapılmıştır. İstanbul'daki Bulgaristan Konsoloslugu'nun önünde kınama amacıyla miting yapılmış ve üzerinde “Bulgaristan'da insan hakları” yazan siyah bir çelenk ve tabut binanın önüne bırakılmıştır. Açılan çeşitli pankartlarla da Türk azınlığın yanında bulunduğu mesajı verilmiştir.⁴⁰⁷

13 Haziran 1989'da hem Konya'da hem de KKTC'de gösteriler düzenlenmiştir. Konya'daki gösteriyi Türk Ocakları Derneği Konya şubesi organize ederken, KKTC'de yapılan gösteriye dönemin Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın katılması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi Kıbrıs Türklerinin de geçmişte acılar çektiğini ancak Türkiye'nin destekleriyle acılarından kurtulduklarını belirterek aslında Bulgaristan'daki Türk azınlık için de aynı durumun yaşanmasını temenni ettiğini vurgulamak istemiştir.⁴⁰⁸ 17 Haziran 1989 tarihinde Sakarya'da düzenlenen gösteride çeşitli sloganlar atılarak ve pankartlar açılarak Bulgaristan protesto edilmiştir. Bu gösteriyi önemli kılan ise dönemin DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in de katılması ve birtakım açıklamalar yapması olmuştur. Yaşanan olayların arkasında SSCB'nin olduğunu ve durumun Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na (BMGK) taşınması gerektiğini söylemiştir. Aynı gün İstanbul'da Göçmenlere Yardım Derneği tarafından düzenlenen bir gösteri yapılmış ve özellikle uluslararası kuruluşların sessiz kalması eleştirilmiştir.⁴⁰⁹ 21 Haziran 1989 tarihindeyse Çorum'da yapılan gösteriye 3.000 kişi katılım göstermiştir. Şehrin meydanında başlayan yürüyüşün sonunda Bulgaristan'ı kınama bildirisi okunmuştur. Çorum gibi nüfus olarak mütevazı bir şehirde geniş kapsamlı sayılabilecek bir gösterinin hayata geçirilmesi de önemlidir.⁴¹⁰

24 Haziran 1989 tarihinde Taksim Meydanı'nda yapılan gösteri ise oldukça geniş çaplı olmuş ve fazlasıyla dikkat çekmiştir. ANAP, DYP ve SHP gibi ülkenin muhalefet

⁴⁰⁶ Şimşir, op. cit., s. 441.

⁴⁰⁷ İnginar, op. cit., s. 132.

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ “Demirel Adapazarı'nda”, *Cumhuriyet*, 18.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/18/1.xhtml> , (21.04.2020).

⁴¹⁰ İnginar, loc. cit.

kanadını oluşturan partilerin ve toplamda yaklaşık 62.000 kişinin gösteriye katılması dikkati çeken ana unsurlar olmuştur. Gösteride Bulgaristan, parti liderleri tarafından çok ağır şekilde eleştirilmiş ve yaşananlar da “soykırım” olarak lanse edilip dünyanın sessiz kalmaması gerektiği belirtilmiştir. Katılım gösteren halk ise attıkları sloganlarla tepkilerini ortaya koymuştur. “Katil Jivkov”, “Bulgarizasyona son”, “Sizi insanlığa davet ediyoruz” gibi pankartlarla bu durum desteklenmiştir.⁴¹¹

Ülke içindeki bu gösterilerin yanında yurtdışındaki Türkler de çeşitli ülkelerde gösteriler yapmışlardır. İngiltere'de yaşayan Türkler 8 Haziran 1989 tarihinde Bulgaristan Büyükelçiliği'ne siyah çelenk bırakmış ve Kıbrıs Türk Derneği yetkilileri ve temsilcileri büyükelçiliğe Todor Jivkov'a iletmek üzere mektup bırakmışlardır. ABD'deki Türkler ise 10 Haziran 1989'da Beyaz Saray'ın önünde toplanarak kınama metni okumuşlardır. Gösterinin ardından dönemin ABD Temsilciler Meclisi Üyesi olan Stephan Solarz'ın aynı ay içinde Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı kültürel soykırım yaptığına dair karar tasarısını meclise sunacağını belirtmesi gösterinin başarılı olduğunu göstermiştir.⁴¹²

Bu konuda Türkiye'deki Balkan kökenli derneklerin tepkilerini de incelemek gerekmektedir. Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Başkanı olan Mehmet Saray, zorunlu göç sürecinin başlamasının ardından soydaşlarımızın yaşadıkları baskılardan kurtulabilmeleri için tüm Türkiye'nin kenetlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği (BTTDD) Genel Başkanı Tahsin Salihoğlu ise daha farklı açıdan duruma yaklaşmıştır. 1989 yılının Nisan ayında Todor Jivkov ile dönemin Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu'nun gizli görüşmesinin altında yatanların irdelenmesi gerektiğini belirtip görüşmenin Türk azınlığın yaşadıklarıyla ilgili olup olmadığı konusunda tereddütlerinin olduğunu söylemiştir.⁴¹³ Balkan kökenli dernekler içinde en önemlilerinden biri olan BAL-GÖÇ'ün yaklaşımları ise çalışmanın son kısmında inceleneceği için bu noktada bahsedilmemiştir.

Diğer bir topluluk olan İnsan Hakları Derneği (İHD) ise Bulgaristan'da Türk azınlığın yaşadıklarına ve zorunlu göçe dair bir rapor hazırlamış, bu raporu insan

⁴¹¹ “Sofya'ya Ulusal Tepki”, *Cumhuriyet*, 25.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/25/12.xhtml> , (22.04.2020).

⁴¹² İnginar, op. cit., ss. 133-134.

⁴¹³ “Bulgaristan'a Karşı Gösteri”, *Cumhuriyet*, 29.05.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/5/29/8.xhtml> , (22.04.2020).

haklarıyla alakalı tüm uluslararası kuruluşlara iletmiştir. O dönem derneğin genel sekreteri olan Akın Birdal rapor hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “*Sınır dışı etme olayı sırasında çok sayıda aile parçalanmıştır. 1970 yılından itibaren doğan erkek çocuklarının hiçbirine pasaport verilmediği belirtilmektedir. Bunun sonucu olarak ailelerin çoğu çocuklarından ayrı kalmıştır. Baskıların ağırlıkla 1984 yılından sonra, isim değiştirme uygulamaları ile başladığı ifade edilmektedir. Görüşülen kişilerin hemen hepsi güvenlik güçlerinin, açlık grevi, protesto gösterileri karşısında ve polis merkezleri ile cezaevlerinde kötü muamelede bulduklarını açıkça ifade etmektedirler. İşkence ve kötü muamele uygulamasında yaygın olarak kaba dayak atıldığı, deri kırbaç ve uzayan coplar kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak yapılan görüşmelerde elektrik verme ve falaka gibi teknik yöntemler uygulandığına rastlanmamıştır. Sınır dışı edilen Türklerin büyük bir bölümüne Türkiye’ye en kısa zamanda göç etmeleri için dilekçe imzalatıldığı ve bu kişilerin 4 ile 24 saat arasında ülkeyi terk etmelerinin istendiği vurgulanmıştır.*”⁴¹⁴

ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu (ADT) da dünya genelindeki üniversitelere seslenmiş ve Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı izlediği asimilasyon politikasına ve zorunlu göç durumuna sessiz kalınmamasını belirtmiştir. Türk Yazarlar Birliği (TYB) ise Bulgaristan Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi düzenlemiş ve Bulgaristan'ı kınayan bir bildiri okumuştur. 20 Haziran 1989 tarihinde Sofya'da yapılması planlanan 5. Dünya Mimarlar Bienali'ne Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı'nın izin vermemesi nedeniyle Türkiye Mimarlar Odası katılamamıştır. Bunun üzerine öncelikle Bulgaristan'da Türk azınlığa karşı uygulanan asimilasyon politikası ve devamında zorunlu göç olgusu için Bulgaristan kınanmıştır. Ardından da “*Mimarlık insana ilişkin bir meslek olma özelliği taşıdığından bu tip baskı ve yok etme politikaları göz ardı edilmemeli.*” şeklinde bir mesaj yayınlamıştır.⁴¹⁵

Sonuç olarak siyasiler gibi devlet dışı aktörlerin de yaşanan 1989 Zorunlu Göçü'ne tepkileri yer yer farklılık göstermekle beraber temelde aynı olmuştur. Bulgaristan kınanmış ve uluslararası camianın da kayıtsız kalmaması adına çalışmalar yürütülmüştür. Halk, dernek ve topluluklar bu konuya yönelik önemli çaba göstermiştir.

⁴¹⁴ İnginar, op. cit., s. 136.

⁴¹⁵ Ibid., ss. 136-137.

Türkiye bu konuda bütün kurum ve kuruluşlarıyla büyük ölçüde ortak hareket etmiş ve soydaşlarının sahipsiz olmadığını göstermeye çalışmıştır.

4. GÖÇ SONRASINDA YAŞANANLAR

1989 Zorunlu Göçü sonrasında yaşanan olayların en önemlisi Todor Jivkov'un devrilmesi olmuştur. Jivkov yönetiminin devrilmesiyle göç sonrası durum daha da farklı bir noktaya evrilmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen konudan söz edip ardından çalışmanın sıradaki kısımlarında ortaya çıkan duruma dair yaklaşımlar ve taraflara etkilerini değerlendirmek gerekmektedir.

1989 Zorunlu Göçü'nün başlamasının ardından ve Soğuk Savaş'ın son yıllarıyla beraber Bulgaristan'da Jivkov karşıtı muhalefet giderek güçlenmiş ve Jivkov üzerindeki baskı artmıştır. Bunun üzerine Jivkov, 10 Kasım 1989 tarihinde sağlık sorunlarını gerekçe göstererek görevinden istifa etmiştir. Kendisinin istifasıyla da ülkede demokratikleşme adımları atılmaya başlanmıştır. 3 Nisan 1990 tarihinde anayasada değişiklikler yapılmış, 10 Haziran 1990'da Büyük Halk Meclisi çalışmalarına başlamıştır. 15 Kasım 1990 tarihinde ülkenin adı Bulgaristan Cumhuriyeti olarak revize edilmiş ve 12 Temmuz 1991'de yeni anayasa yürürlüğe girmiştir.⁴¹⁶ Ancak Jivkov sağlık sorunları sebebiyle istifa ettiğini söylese de kendisinin parti içi darbeyle indirildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. BKP Genel Sekreteri olan Petır Mladenov önderliğindeki grup, Jivkov'un liderliğini artık istemediklerini belirtip görevinden ayrılmasını talep etmişlerdir. Jivkov da baskılar artınca daha fazla dayanamayıp istifasını sunmuştur.⁴¹⁷

Jivkov rejimi için sonun başlangıcı hiç şüphesiz 1989 Zorunlu Göçü olmuştur. Bu göç dalgası, Jivkov'un izlediği asimilasyon politikasının başarısız olduğunu göstermiştir. Türk azınlığın ve Türkiye'nin muhtemel tepkisini önceden tahmin edemeyişi, uluslararası tepkilere rağmen asimilasyon politikasında ısrarcı olması Jivkov'un otoritesini zayıflatmıştır. Ardından 1989 yılının Mayıs ayında isteyen

⁴¹⁶ Mehmet Uğur Ekinci, *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: SETA Yayınları, 2018, s. 13.

⁴¹⁷ Birgül Demirtaş Coşkun, "Turkish-Bulgarian Relations in the Post Cold War Era: The Exemplary Relationship in the Balkans", *The Turkish Yearbook of International Relations*, No: 32, 2001, s. 29.

herkesin Türkiye'ye gidebileceğini söylemesi de hem Jivkov'un hem de Bulgaristan'ın imajını oldukça zedelemiştir.⁴¹⁸

Jivkov için bir diğer kırılma noktası da Mihail Gorbaçov'un SSCB lideri olmasıyla birlikte Jivkov'a olan SSCB desteğinin gitgide azalmaya ve iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumaya başlaması olmuştur. Her ne kadar SSCB'nin yeni politikalarını ülkesinde uygulamaya çalışsa da iki ülke arasındaki ilişkiler eskisi gibi cereyan etmemiştir. Jivkov, 1985-1989 yılları arasında iktidarını koruyabilmek adına birtakım yenilikçi politikalar uygulasa da değişen bir şey olmamıştır. Zira Gorbaçov için Jivkov, yeniliklere ayak uyduramayan ve eski kafalı, tipik statükocu komünist liderlerden biriydi. Bu sebeple yapılması gereken Jivkov'un iktidarının sona ermesiydi. Ayrıca iki lider arasında bazı konularda sürtüşmeler mevcuttu ve giderek sürtüşmelerin dozajı artmıştır. Bu da Jivkov'un iktidarının sonuna doğru geldiğine işaret etmekteydi.⁴¹⁹ Aslında Gorbaçov'a kadar SSCB ile arası en iyi olan Doğu Bloku ülkelerinin başında Bulgaristan gelmiştir. Her daim bağlılığını belli etmiş ve SSCB'nin sözünden çıkmamış olan Bulgaristan, Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde SSCB'nin 16. cumhuriyeti olmak için görüşme dahi yapmıştır.⁴²⁰

Ülke içinde Jivkov'a olan muhalefetin de bir yandan gitgide arttığı görülmektedir. Azınlık olan Türklerin dahi gösteri yapabildiği ortamda “ülkenin asıl sahiplerinin” rahatlıkla gösteri yapabileceği düşüncesiyle Bulgarlar sokaklara inmeye başlamıştır. 3 Kasım 1989 tarihinde Sofya'da yapılan miting bardağı taşıran son damla olmuş ve bir hafta sonra Jivkov “saray darbesi” ile görevinden ayrılmıştır.⁴²¹ 35 yıllık Jivkov iktidarının ardından 17 Kasım 1989 tarihinde Jivkov'un yerine kendisine muhalefet eden grubun önderi olan Petır Mladenov ülkenin yeni lideri olmuş ve bu durum Bulgar halkını hiç şaşırtmamıştır.⁴²²

⁴¹⁸ Özlem, op. cit., ss. 145-150.

⁴¹⁹ Atasoy, op. cit., ss. 337-339.

⁴²⁰ Özlem, op. cit., ss. 150-151.

⁴²¹ Ibid., ss. 151-152.

⁴²² Atasoy, op. cit., s. 340.

4.1. Jivkov Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Duruma Dair Tarafların İlk Yaklaşımları

1989 Zorunlu Göçü sürecinde hem Soğuk Savaş bitmiş hem de Bulgaristan'da Todor Jivkov iktidarı sona ermiştir. Bu da aslında zorunlu göç sürecinin sonunda dış etkenlerin iki ülkeyi etkileyeceğini göstermiştir. Ortaya çıkan bu nispeten karışık duruma iki devlet elbette farklı şekillerde yaklaşmışlardır. Çalışmanın bu kısmında iki devletin bu duruma dair ilk yaklaşımları ele alınacaktır. Bu da mevcut durumun taraflara etkileriyle ikili ilişkilerin gelişim seyri anlatılmadan önce konunun anlaşılması adına oldukça önemlidir.

4.1.1. Bulgaristan'ın Yaklaşımı

17 Kasım 1989 itibarıyla Bulgaristan'ın başına geçen Petır Mladenov ilk iş olarak Türklere yönelik asimilasyon politikasını durdurmuştur. Ülkede insan haklarının iyileştirilmesine dair adımlar atılmaya başlanmış ve yakın zamanda demokratik seçimlerin yapılacağı duyurulmuştur.⁴²³ Asimilasyon politikasının durdurulmasına yönelik olarak Türk isimlerinin geri verilmesi, dinlerini özgürce yaşayabilmeleri ve ana dillerinde eğitim alma hakkı gibi adımlar atılmasına karar verilmiştir. Resmi olarak da 29 Aralık 1989'da asimilasyon politikası durdurulmuştur.⁴²⁴ Bununla bağlantılı olarak Türklerin hem kültürel hem de siyasal hayata adapte edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda asimilasyon karşıtı protestolara öncülük ettikleri gerekçesiyle tutuklanan Ahmed Doğan ve daha birçok kişi 14 Kasım 1989'dan itibaren serbest bırakılmaya başlanmıştır. Kendileri ve Türk azınlığın durumunun düzeltilmesi adına yapılacak reformlar hakkında görüş alışverişi yapılmıştır.⁴²⁵

Siyasal açıdan da Bulgaristan'ın değişim içinde olduğu görülmektedir. 1939 yılından bu yana ilk demokratik seçimler yapılmıştır. 1990 yılının Haziran ayında yapılan seçimlerde, BKP'nin ardılı olan Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) mecliste 211 sandalye kazanmıştır. Komünizm karşıtı olan Demokratik Güçler Birliği (DGB) ise 144 sandalye sahibi olmuştur. Üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) de 23 sandalye kazanarak Türkleri mecliste temsil etme

⁴²³ James Warhola ve Orlina Boteva, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers*, Vol: 31, No: 3, 2003, s. 265.

⁴²⁴ Demirtaş Coşkun, op. cit., ss. 29-30.

⁴²⁵ Özlem, op. cit., s. 179.

hakkı kazanmıştır.⁴²⁶ HÖH'ün meclise girmesi Türk azınlık için oldukça kritik ve önemli bir durum olmuştur. Bu durum yeni Bulgaristan'ın, Türk azınlığın kültürel ve siyasal hayata entegre edilmesi düşüncesini hayata geçirme konusunda adımları atacağına göstergesi olması açısından önemlidir.⁴²⁷ Her ne kadar demokratik seçimler yapılsa da halen devletin başında eski komünistlerin olması halkta tepkiye yol açmıştır. Tarafsız olan Dimitar Popov tarafından bir koalisyon hükümeti kurulması bir nebze olsun ortalığı yatıştırmıştır. Ancak sertlik yanlısı bazı sözlerinin basına yansımaları sonucu Devlet Başkanı Mladenov istifa etmiş ve 1990 yılının Ağustos ayında yapılan seçimleri muhalefet partisi DGB'nin lideri Jelyu Jeleu kazanmıştır. Kendisinin aynı zamanda Bulgaristan'daki ilk muhalif hareketin lideri olması, yeni devlet başkanı olmasını daha da anlamlı kılmıştır. Bu da aslında Bulgaristan'ın 1989 Zorunlu Göçü sonrası ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber demokratikleşme çabası içinde olduğunu göstermiş ve Batı dünyasında takdir kazanmıştır.⁴²⁸

Asimilasyon politikasının bir numaralı sorumlusu olarak gösterilen ve Bulgaristan'ın eski lideri olan Todor Jivkov, 18 Ocak 1990'da tutuklanmıştır. Jivkov, etnik düşmanlık ve nefret duygularını kışkırtmak gibi suçlardan yargılansa da soruşturma ağır ilerlemiştir. Konu hakkında meclis tarafından oluşturulan komisyon ise Jivkov'un suç ortağı olarak Milko Balev'i görmüştür. Zira kendisi Jivkov'un en yakın yardımcısıydı. Ancak Balev suçun sadece kendilerine ait olmadığını belirtip asimilasyon politikası fikrinin Georgi Atanasov, Dimitar Stoyanov, Penço Kubadinski, Petır Mladenov, Stoyan Mihailov, Çudomir Leksandrov ve Yordan Yotov'dan çıktığını öne sürmüştür. Yapılan yargılamalar sonucunda resmi olarak kimse hüküm giymemiştir. Ancak toplumda bu kişilerin suçlu damgası yediği aşikardır.⁴²⁹ Bulgaristan'ın izlediği asimilasyon politikasına dair 29 Temmuz 1997'de dönemin Cumhurbaşkanı Petır Stoyanov özür dilemiştir.⁴³⁰ 6 Kasım 1998 tarihindeyse dönemin Başbakanı İvan Kostov Bursa'da mevkidaşı Mesut Yılmaz'ın davetlisi olarak katıldığı etkinlikte özür

⁴²⁶ Habibe Şentürk, *The 1989 Migration From Bulgaria to Turkey: Nationalism and Identity Among the Migrants*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 63.

⁴²⁷ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s. 282.

⁴²⁸ Özlem, op. cit., ss. 181-182.

⁴²⁹ Poulton, op. cit., ss. 200-201.

⁴³⁰ Özlem, op. cit., s. 205.

dilemiştir.⁴³¹ Son olarak ise dönemin Başbakanı Sergey Stanişev 2 Nisan 2006'da HÖH'ün Sofya'daki kongresinde ülkesindeki Türk azınlıktan yapılanlar adına özür dilemiştir.⁴³²

Öte yandan ülkede yapılan sembolik iyileştirmelerle Türk azınlığa birtakım hakların geri verilmesi kararı alınmıştır. Bunların yavaş yavaş hayata geçtiği de görülmüştür. 5 Mart 1990 tarihinde kabul edilen yasayla eski adlarını almak isteyen Türk ve Pomakların başvuruları kabul edildiği takdirde bu işlemi tamamlayacakları aktarılmıştır. Bunun yanında Bulgar hükümeti, eski kimliklerin de geri verileceğini açıklamıştır. Ayrıca isim değiştirme kampanyası sürecinde zarar görenlere tazminat ödeneceği de belirtilmiştir. İsim değişikliği sürecinden sonra camiler de açılmış ve dini özgürlük hakkı tanınmıştır. Nisan ayında ise Bulgarca ve Türkçe olarak basılan ilk gazete olan “Müslüman” yayın hayatına başlamıştır. Üç saatlik radyo-televizyon yayınının planlandığı da yine hükümet tarafından açıklanmıştır. Gelecek eğitim öğretim döneminden itibaren ise bütün ilkokullarda Türkçe dersinin olacağını bizzat Milli Eğitim Bakanı Matev Mateyev açıklamıştır.⁴³³

Son olarak da siyasi açıdan duruma tekrar bakıldığında Bulgaristan'ın yaşanan tüm gelişmeler ışığında Türkiye ve Batı ile yakınlaşma çabası içinde olduğu görülmüştür. Öncelikle Batı özelinde bakıldığında, 1990 yılının Ağustos ayında Bulgaristan Milli Savunma Bakanı Dobri Jurov, NATO'ya katılma konusunda istekli olduklarını belirtmiştir. 1991 yılında ise dönemin NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner Bulgaristan'ı ziyaret etmiş ve NATO için Bulgaristan'ın önemli bir ortak olabileceğini söylemiştir.⁴³⁴ Bulgaristan'ın NATO'ya üyelik süreci ise 2004 yılında tamamlanmıştır. AB üyelik süreci ise daha zor biçimde ilerlemiş ve bu konuda 1997 yılında Petır Stoyanov'un cumhurbaşkanı seçilmesine kadar kayda değer bir ilerleme olmamıştır. Nihayetinde 2007 yılında Bulgaristan AB'ye tam üye olmuştur.⁴³⁵ Bulgaristan, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ilişkili olarak komşusu Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme ve iyi bir seviyeye çekme çabası içine girmiştir. Burada

⁴³¹ “Alkışlanacak Özür”, *Hürriyet*, 07.11.1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457> , (24.04.2020).

⁴³² “Bulgaristan'da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı”, *TUIÇ Akademi*, 31.08.2012, <http://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/> , (07.07.2020).

⁴³³ *Ibid.*, ss. 203-207.

⁴³⁴ Demirtaş Coşkun, *op. cit.*, ss. 30-31.

⁴³⁵ Özlem, *op. cit.*, ss. 172-178.

Bulgaristan'ın Türkiye ile yüksek ekonomik ilişki potansiyelini de göz ardı etmediğini elbette görmekteyiz. Ancak temelde bu durum, Bulgaristan'ın Batı'ya kendini kabul ettirme ve kendine orada bir yer bulma çabasıyla alakalı olmuştur. Diğer bir komşusu Yunanistan ile de aynı şekilde yakınlaşma çabası içerisine girmesi bu sebeptir.⁴³⁶

Sonuç olarak, 1990'lı yıllarda Bulgaristan'ın dış politikadaki esaslarını bu anlatılanlardan çıkarmak mümkündür: Çok yönlülük, bölgesel çatışmalardan uzak durmak, Avrupa entegrasyonu, pragmatizm ve rasyonellik, ideolojiden uzak bir dış politika izlemek.⁴³⁷ 1989 Zorunlu Göçü sonrası ve Soğuk Savaş'ın bitişinin keşiştiği bu süreçte geleceğe dair Bulgaristan'ın ilk yaklaşımları farklı açılardan bu şekilde özetlenebilir.

4.1.2. Türkiye'nin Yaklaşımı

1989 Zorunlu Göçü sonrasında değişen uluslararası konjonktürün etkisiyle birlikte Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı izlediği politikalar da dâhil olmak üzere, genel olarak izlediği politikalarda demokratikleşme çabasının hissedilmesi neticesinde Türkiye, komşusunu daha yakından takip etmeye başlamıştır. Türk azınlığa dair yumuşamaları Türkiye kendi başarısı olarak görmüştür. Türkiye, Jivkov'un devrilmesiyle beraber Bulgaristan'da başlayan yeni sürece temkinli yaklaşmıştır. Bunun en önemli sebebi Sofya'da devam eden Türk azınlık karşıtı gösteriler olmuştur. Bu da Türk hükümetini nispeten düşündürmüştür.⁴³⁸

9 Ocak 1990'da Kuveyt'te görüşen iki devletin dışişleri bakanlarının toplantısının ardından konuşan Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, toplantının gayet olumlu ve dostane bir havada geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca toplantı sonrasında Bulgaristan'daki Türk azınlığı merkeze koyan birtakım açıklamalar yapmış, Türkiye için soydaşlarının fazlasıyla değerli olduğunu ima etmiştir.⁴³⁹ Aslında Türk hükümeti adına konuşan Yılmaz, Bulgaristan ile ilişkilerin seyrini yine Türk azınlığın Bulgaristan'daki durumunun belirleyeceğini alenen belirtmiştir. Bu bağlamda Bulgaristan'ın attığı olumlu adımlar Türkiye tarafından takdirle karşılanmıştır. Kuveyt'teki toplantıda Bulgar

⁴³⁶ Demirtaş Coşkun, op. cit., ss. 31-32.

⁴³⁷ Yordanka Bibina, "Son Dönem Bulgar-Türk İlişkileri", *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, der. Yeliz Okay, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013, s. 147.

⁴³⁸ Özlem, op. cit., s. 155.

⁴³⁹ "Bulgaristan'dan İkinci Yeşil Işık", *Milliyet*, 10.01.1990, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/10>, (24.04.2020).

heyetinin Türkiye ile ilişkileri ilerletmek bağlamındaki önerileri, Türk heyetini hem şaşırtmış hem de memnun etmiştir. Bunun yanında Jelyu Jelev'in 1990 yılının Ağustos ayında cumhurbaşkanı olmasıyla beraber Türk azınlığa dair olumlu mesajlar vermesi Türkiye'yi oldukça sevindirmiştir. Ayrıca Jelev, Bulgaristan'daki Türk azınlık tarafından sevilen bir liderdir. Hem Bulgaristan'ın aldığı olumlu kararlar hem de Jelev'in göreve gelmesiyle beraber Türkiye, Bulgaristan ile ikili ilişkileri geliştirme isteğini daha da arttırmıştır.⁴⁴⁰

1991 yılının Ağustos ayında dönemin Türkiye Başbakanı olan Mesut Yılmaz mevkidaşı Dimitir Popov'a bir mektup yazmıştır. Mektupta HÖH'ün Bulgar siyasi hayatında varlığının devamı için siyasi bir parti haline gelmesine izin verilmesini istemiştir.⁴⁴¹ Bu da aslında Türk azınlığın parlamentoda temsilinin devamlılığı açısından önemli bir durumdur. Buradan da halen ikili ilişkilerin lokomotifinin Türk azınlık olduğunu anlamak mümkündür. Bunun doğruluğunu karşılıklı yapılan ziyaretlerde verilen demeçlerden de anlamak mümkündür. Mart 1992'de dönemin Bulgaristan Savunma Bakanı Dimitir Ludjev'in Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmede Demirel'in söylemlerinde de bunu görüyoruz. Demirel, Sofya'nın Türk azınlığa yönelik attığı adımlardan memnun olduklarını ve bu durumun Ankara-Sofya diyalogunu olumlu anlamda etkilediğini belirtmiştir.⁴⁴²

Ayrıca Bulgaristan'ın kendini Batı'ya doğru döndürme çabaları Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bununla bağlantılı olarak diğer konularda da zamanla ilişkiler geliştirilmiştir. Konuya dair detaylı bilgiler çalışmanın sonraki kısımlarında verilecektir. Bulgaristan'ın Türkiye için özellikle Balkan politikası kapsamında oldukça önemli bir role sahip olduğu kesinlikle söylenebilir. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması, ekonomik pazar potansiyeli, sınırlarında çok sayıda Türk bulundurması gibi sebepler bu durumun ortaya çıkmasında oldukça önemli olmuştur.⁴⁴³

Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber Türkiye, Bulgaristan dâhil olmak üzere tüm Balkanlar'a ilgi göstermeye başlamıştır. Bunun ise altı temel sebebi vardır:

⁴⁴⁰ Özlem, op. cit., ss. 155-158.

⁴⁴¹ "Hak ve Özgürlükler'e Parti Kurma İzni Verin", *Milliyet*, 22.08.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/08/22>, (24.04.2020).

⁴⁴² Özlem, op. cit., ss. 158-159.

⁴⁴³ *Ibid.*, ss. 167-168.

- Türkiye'nin de bir Balkan ülkesi oluşu ve bulunduğu coğrafi bölgeye olan doğal ilgisi.

- Bölgedeki yaklaşık 500 yıllık tarihi Osmanlı mirası ve Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin ardılı olması.

- İki milyondan fazla Türk kökenli insanın bölgede bulunması ve onların sorunlarıyla yakından alakadar olma arzusu.

- Özellikle 19. yüzyıldan bu yana göç almasından ötürü Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık beşte birinin Balkan kökenli olması.

- Bölgede yaşanabilecek krizlere müdahil olabilmek adına kendisini her daim bölgede hazır tutmak ve sözünün geçebileceği bir pozisyonda olmak istemesi.

- Bulgaristan'ın Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması.⁴⁴⁴

Sonuç olarak, Türkiye'nin hem 1989 Zorunlu Göçü'nün yaşanmasının ardından hem de Soğuk Savaş'ın sona ermesine paralel olarak ilk yaklaşımlarını bu şekilde özetlemek mümkündür. Ayrıca bu iki olayın ardı ardına yaşanması, Bulgaristan'ın olduğu gibi Türkiye'nin de iki olaya dair yaklaşımının kesişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda ikisi arasında bağlantı olduğu aşikârdır ve bahsi geçen durum da yaklaşımlara yansımıştır. Ayrıca Türkiye adına Bulgaristan ve genel olarak Balkanlar politikasının aynı şekilde kesiştiğini görmekteyiz ve bu durum da gayet doğaldır.

4.2. 1989 Zorunlu Göçü'nün Taraflara Etkileri

1989 Zorunlu Göçü her iki devlete de farklı şekillerde etki etmiştir. Bu etkilerle birlikte devletlerin geleceklerine dair bazı perspektifler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda zorunlu göç olgusu adeta mihenk taşı olmuştur. Çalışmanın bu kısmında öncelikle Bulgaristan, ardından da Türkiye açısından 1989 Zorunlu Göçü'nün etkileri üzerinde durulmuştur.

4.2.1. Bulgaristan'a Etkileri

1989 Zorunlu Göçü sonrasında *nüfus* açısından Bulgaristan'ın ağır kayıplar verdiğini söylemek yerinde olacaktır. 1989-1992 arasında yaklaşık 345.000 Türk

⁴⁴⁴ Demirtaş Coşkun, op. cit., ss. 33-34.

kökenli kişi Bulgaristan'dan ayrılmıştır. Bu ayrılıklar bilindiği üzere etnik ve siyasal temelli olmuştur.⁴⁴⁵ Demokratik dönemde ilk nüfus sayımı 1992'de yapılmış ve bu göçlere rağmen ülke nüfusunun halen yaklaşık yüzde 10'unu Türklerin oluşturduğu görülmüştür. Kırcaali ve Razgrad şehirlerinde en yüksek nüfusa sahip etnik grup Türkler olmaya devam etmiştir.⁴⁴⁶ Bunlardan başka, Bulgaristan'da demografik bir krizin de sosyalizm sonrası dönemde yaşanmaya başladığını belirtmek gerekmektedir. Bunun en önemli sebepleri ise ülkenin yoksulluk ve ekonomik bunalım içinde olmasından ötürü ailelerin çocuk sahibi olmaktan kaçınmaları ve diğer yandan da eğitim seviyesi yüksek olan Bulgar vatandaşlarının “Demir Perde”nin kalkmasıyla birlikte Batı'ya doğru göç etmesi olmuştur.⁴⁴⁷

Ekonomik açıdan bakıldığında, Türk azınlığın göç etmesiyle birçok tarım alanı ekilmeden kalmış, fabrikalar, inşaat sahaları ve daha birçok alanda iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Bulgaristan hükümeti ise bu açığı kapatmak adına Rusya başta olmak üzere yurtdışından iş gücü ithal etmiştir. Amaç hem Türklerin bıraktığı yerlere yabancıları yerleştirmek hem de iş gücü açığını kapatmak olmuştur. Ancak işler Bulgar hükümetinin planladığı gibi gitmemiş ve gelen işçiler kısa sürede memleketlerine geri dönmüşlerdir.⁴⁴⁸

Zorunlu göçün gerçekleştiği sıralarda Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın büyük kısmının kırsal kesimde yaşadığı tespit edilmiştir. 1986 yılında yapılan istatistiksel çalışmalarda Bulgar işgücünün sadece yüzde 18'inin tarım alanında çalıştığı saptanmıştır. Buradan da Bulgar tarımında Türklerin önemli bir pozisyonda olduğu anlaşılmaktadır. Göç için Türklerin işlerini bırakmasıyla mahsuller tarlalarda kalmış, üretim seviyesi düşmüştür. Bu durumu kurtarabilmek adına da Bulgar hükümeti tarımda sivil seferberlik ilan etmiştir. Gönüllü olan herkes tarım arazilerinde geçici olarak çalışmıştır.⁴⁴⁹ Sanayi alanında da büyük sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerle birlikte toprak ve cam sanayisine dayalı fabrikalarda sorunlar

⁴⁴⁵ Atasoy, op. cit., ss. 313-314.

⁴⁴⁶ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat, 2018, ss. 92-93.

⁴⁴⁷ Emin Atasoy, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, ss. 52-53.

⁴⁴⁸ Emin Atasoy, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”, *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 21, 2010, s. 12.

⁴⁴⁹ Nazif Kuyucuklu, “Bulgaristan'dan 1989 Göçünün Nedenleri Oluşumu ve Olası Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3-4-5, 1993, ss. 277-279.

daha da fazla olmuştur. Hizmet sektöründe ise aksamalar diğer alanlara nazaran daha az olmuştur. Daha ziyade sağlık sektöründe hemşire ve ebe gibi ara elemanların çoğunluğu Türk olduğundan bu kısımda aksamalar olmuştur.⁴⁵⁰

Sosyal açıdan bakıldığında, Bulgarlar ile Türkler arasında sorunların başladığını görmek mümkündür. Bu durumu yaşanan birkaç örnekle aşağıdaki şekilde açıklamak yerinde olacaktır:

- Bankalardan birikimlerinin tamamını çekmeye çalışan Türkler bunu hak olarak görürken, Bulgarlar ise bunu ülke ekonomisinin baltalanması olarak yorumlamıştır.

- Mağazalarda Türklerin kendilerini garantiye almak adına fazlaca alışveriş yapması stokları azaltmış hatta yer yer bitirmiştir. Bu da Bulgarların tepkisine yol açmıştır.

- Yaşanan göç sonrasında fabrikalarda vuku bulan sorunlardan ötürü Bulgarlar, Türklerin kendilerine ve Bulgaristan'a ihanet ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple özellikle Bulgar işçi kesimi Türklere kin besler bir noktaya gelirken, fabrikalarda iki etnik kesim arasında zaman zaman kavgalar çıkmıştır.

- Tarımda sivil seferberlik sonrasında bu tarlalarda gönüllü olarak çalışan kesim de Türklerin ihanetine uğradıklarını belirtip kin beslemeye başlamıştır.⁴⁵¹

Belirtilen sonuçların dışında Bulgaristan'ın Türk azınlık gerçeğini kabullenmesi de 1989 Zorunlu Göçü'nün etkilerinden biri olmuştur. Yıllarca topraklarında Türk olmadığını iddia eden Bulgar siyasi kadrosu artık “Müslüman Bulgarlar” kavramından ziyade “Türk azınlık” kavramını kullanmaya başlamıştır. Bulgarlar dışında dünyada hiç kimsenin inanmadığı ve çok uzun zamandır süregelen “Bulgaristan'da Türk yoktur” tezi de bu şekilde çürümüştür.⁴⁵²

Sonuç olarak 1989 Zorunlu Göçü Bulgaristan'ı demografik, ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz bağlamda etkilemiştir. Hatta göze çarpan tek olumlu etkisi demografik anlamda Bulgar oranının artıp azınlık oranının azalması olmuştur. Bulgaristan hem nitelikli iş gücünü kaybetmiş hem de bu açığı kapatması zaman almıştır. Ayrıca

⁴⁵⁰ Ibid., ss. 279-280.

⁴⁵¹ Emin Atasoy, *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, ss. 316-317.

⁴⁵² Ibid., ss. 321-322.

uluslararası arenada da Bulgaristan itibar kaybetmiştir. Buradan yola çıkarak zorunlu göçün en büyük kaybedeninin Bulgaristan olduğunu iddia etmek yersiz olmayacaktır. Her ne kadar geleceğe dönük olarak olumlu adımlar atsa da Bulgaristan bu açılardan ağır kayıplara uğramıştır. Doğal olarak da telafisi adına çabalanmış ve daha erken ulaşılabilecek noktalara görece daha geç ulaşılmıştır.

4.2.2. Türkiye'ye Etkileri

Öncelikle her ne kadar bir göç sürecinin yaşanabileceği Türkiye açısından tahmin edilebilir olsa ve hatta Bulgaristan'a bu konuda tekliflerde bulunulsa da sürecin gelişimi şaşırtıcı olmuştur. Bu durum Türkiye'nin nispeten hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuş ve Türkiye'nin ilk etapta göçmenlere dair politikalarından da hazırlıksız olduğu anlaşılmıştır. Öncelikle *iskân* konusuna bakıldığında göçmenlerin geçici olarak barındırılması sürecinin doğru yürütülemediği görülmektedir. Geçici barındırma süresi normalden fazla olmuş, artan göçmen sayısı ile beraber ilk olarak barınma amacıyla kullanılan okullarda kapasite dolduğundan çadır kentlerin oluşturulması gerekmiştir. Ancak okulların başlaması ve Türkiye'nin de ekonomik anlamda zora girmesiyle göçmenler akrabalarına yollanmıştır.⁴⁵³ Barınmayla alakalı olarak da Bursa, İzmir, İstanbul, Tekirdağ gibi göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği şehirlerde ev ve arsa fiyatlarının hızla yükseldiği ve kiralık ev bulunamaz olduğu görülmüştür.⁴⁵⁴

Türkiye'nin zor durumda kaldığı konulardan biri de göçmenlerin evrak işlemlerinin hızlı halledilememesi olmuştur. Aslında bu durum hem göçün ani oluşu ve bir anda yaşanan göçmen akınıyla hem de Türkiye'nin tedbir almayışı ve devamında üzerine düşeni tam olarak yapamayışıyla alakalıdır. Göçmenlerin işlemlerinin İstanbul üzerinden yürütülmesi ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı diğer şehirlerde bu işlemlerin yürütülmesi adına geçici de olsa birimlerin açılmaması, göçmenleri hem maddi hem de manevi açıdan oldukça zorlamış ve Türkiye'ye karşı ufak da olsa kırgınlık yaşamalarına yol açmıştır.⁴⁵⁵

İş gücü açısından duruma bakıldığında ilk zamanlarda fabrikalarda ve dükkânlarda göçmen işçiler ve mevcut işçiler arasında sürtüşmeler yaşandığını görmek

⁴⁵³ Kuyucuklu, op. cit., s. 281.

⁴⁵⁴ Atasoy, op. cit., s. 317.

⁴⁵⁵ Kuyucuklu, op. cit., s. 283.

mümkündür.⁴⁵⁶ Bunun altında yatan sebepse göçmenlerin mecburen daha düşük ücrete çalışmayı kabul etmesinin iş gücü piyasasındaki ücret dengesini bozması ve buna diğer işçilerin tepki vermesi olmuştur. Bu nedenle mevcut Türk işçilerin bir kısmı işlerini kaybetmiş ve yerlerine daha düşük ücrete daha verimli çalışan göçmen işçiler alınmıştır. Tam bu noktada, zorunlu göçün başlangıcından 1990 yılının Şubat ayına kadar iş için devletin ilgili mercilerine başvuran göçmen sayısının 104.000 olduğu ve 81.000'ine iş bulunduğu, kalan 23.000 kişinin ise işsiz olduğunun tespit edildiği belirtilmelidir. Öncelikle Türkiye'nin iş gücü açığı olan alanlarda göçmenlere iş imkânı sağlanmıştır. Kalan göçmenlerden ise kalifiye olanlar iş bulmuş, kalifiye olmayanlar işsiz kalmıştır. Ayrıca iş gücü bağlamında bir diğer husus da yükseköğrenim görmüş olan göçmenlerdir. Kendilerinden Türkiye'nin faydalanması ve ülkenin geleceği adına adımlar atılması gerekirken bu bağlamda da geç kalındığı görülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse, yaklaşık 3.000 dolayında göçmen öğretmen aylarca atama beklemiştir. Ancak bu durum Türkiye şartları düşünüldüğünde pek de yadırganmamalıdır. Zira benzer pozisyondaki Türk öğretmen adayları daha uzun süreler boyunca beklemektedir.⁴⁵⁷

Sosyal açıdan bakıldığında gelen göçmenlerin sadece Türk olmadığını ve Pomak kökenli Müslümanların da göç edenler arasında olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türkler gibi Pomaklar da Bulgaristan tarafından asimilasyon politikasının hedefi olmuştur. Bu sebeple Pomakların göç etmesi de doğal karşılanmaktadır. Müslüman bir ülke olarak Türkiye bu topluluğa da kapılarını açmıştır. Ancak Türkiye'nin vize rejimine geçmesinin ardından Pomaklara pek vize verilmediği görülmüştür. Yani gelen Pomaklar daha ziyade vize rejiminden önce gelenlerdir. Ayrıca göçmen Türkler ve Pomaklar arasında hiçbir sorun yaşanmadığı gibi yeni yaşamlarına uyum süreçlerinde birbirlerine çeşitli şekillerde destek de olmuşlardır.⁴⁵⁸ Bu noktada göçmenlerin uyumu konusuna gelindiğinde, geldikleri ülkede evlerini, topraklarını, hayvanlarını, mal ve birikimlerini bırakan göçmenler için Türkiye'de sıfırdan bir hayata başlamanın hiç kolay olmadığını söylemek gerekmektedir. Bu sebeple de daha önce çalışmada bahsedildiği üzere yaklaşık 130.000 kişi Bulgaristan'a geri dönmüştür. Ancak Türkiye'de kalanlar üstün bir

⁴⁵⁶ Atasoy, loc. cit.

⁴⁵⁷ Kuyucuklu, op. cit., ss. 283-287.

⁴⁵⁸ Atasoy, op. cit., ss. 317-319.

çaba örneği gösterip kısa sürede yeni hayatlarına uyum sağlamışlardır.⁴⁵⁹ Bu uyum sürecinde yaşadıkları ve Türkiye'nin bu sürece katkıları çalışmanın son kısmında detaylı biçimde anlatılacağından şu noktada devamı getirilmeyecektir.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise Türkiye'nin göçmenlere önemli miktarda kaynak aktardığı, halkın da yardımlarda bulunduğu görülmüştür. Özellikle açılan yardım kampanyaları sayesinde göçmenler için büyük rakamlar toplanmıştır. Ancak genel olarak bu durum Türkiye'nin ekonomisini o dönem için olumsuz etkilemiştir.⁴⁶⁰ Bunun yanında ilerleyen yıllarda göçmenlerin ülkeye her anlamda katkılarıyla beraber ekonomik kaynak sağladıklarını da yadsımamak gerekmektedir.

Genel olarak bahsedilen bu etkilerin olumsuz olduğu görülmektedir. Ancak göçmenlerin Türkiye'ye olumlu etkileri de olmuştur. Bunların bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Her ne kadar iş gücü konusunda sorunlar yaşansa da Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük oranda nitelikli olmaları uzun vadede artı olarak geri dönmüştür.

- Kadınların çalışma hayatında olması gerektiği gerçeğini göç ettikten sonra Türkiye'de göstermişlerdir.

- Çalışkan olmalarından ötürü kısa vadede kendi evlerini inşa edip birikim sahibi olmuşlar ve belirli bir refah seviyesine ulaşmışlardır. Bu sayede de Türkiye'ye yük değil destek olmuşlardır.

- Çocuklarının eğitimlerine verdikleri önemin neticesinde eğitilmiş nesiller yetiştirip Türkiye'ye katkı sağlamışlardır.

- Türkiye'de dernekleşme konusunda öncü sayılabilecek konumları olmuştur.⁴⁶¹

Sonuç olarak 1989 Zorunlu Göçü'nün devletler bazında kazananı Türkiye olmuştur. Bulgaristan gibi Türkiye de ilk etapta olumsuz etkilere maruz kalsa da kısa süre sonra göçmenler Türkiye'ye kazanç olarak geri dönmüştür. Bu sayede Türkiye,

⁴⁵⁹ Kuyucuklu, op. cit., ss. 287-288.

⁴⁶⁰ Ibid., s. 284.

⁴⁶¹ "Kazanan Türkiye", *Milliyet*, 29.10.2019,

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/kazanan-turkiye-6067062> , (25.04.2020).

ölçülmesi mümkün olmasa da önemli kazanımlar elde etmiştir. Göçmenler sayesinde edinilen bu kazanımlar gitgide artmaktadır.

4.3. 1989 Göçmenlerinin Türkiye'deki Yaşamları

Çalışmanın bu kısmında 1989 Zorunlu Göçü sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin Türkiye'deki yaşantıları üzerine bilgi verilecektir. Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıkları sorunlar ve Türk hükümetinin bu sorunlara dair yaklaşımı ve çözümleri öncelikle ele alınacaktır. Ardından göçmenlerin Türkiye'deki örgütlenme çabaları üzerinde durulacaktır.

1989 yılında yaşanan zorunlu göç dalgası neticesinde Türkiye'ye gelen göçmenler ister istemez sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümü noktasında ise Türkiye elinden gelen gayreti göstermiştir. Öncelikle *iskân* konusundan bakıldığında, çalışmanın önceki kısımlarında da anlatıldığı üzere göçmenler ilk olarak akrabalarının yanına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Akrabası olmayanlar ise devlet tarafından geçici olarak iskân edilmiştir.⁴⁶² Geçici iskân yerleri olarak Edirne, Kırklareli ve İstanbul'da çadır kentler kurulmuş ve buralarda aşevi, revir, PTT, çamaşırhane gibi öncelikli ihtiyaçların karşılanabileceği birimler de oluşturulmuştur. Çadır kentlerin yetersiz kalmaya başlamasıyla beraber MEB'e bağlı okul ve yurtlara da eğitim-öğretim döneminin açıldığı tarih olan 1 Eylül 1989'a kadar göçmenler yerleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren ise göçmenler, kamplara, kalıcı iskân yerlerine ve kiralık evlere doğru yönlendirilmiştir.⁴⁶³

Başlayan bu yeni süreçte de Türkiye, göçmenler için "kira yardımı" adı altında aylık 300.000 TL'ye varan yardımda bulunmuştur. Bu sayede bir nebze olsun göçmenlerin ekonomik yükü hafifletilmiştir. Ayrıca göçmenler için toplu konut yapılmasına karar verilmiş ve bu çalışma için harcanan 500 Milyon USD'nin yarısı Avrupa İskân Fonu tarafından karşılanmıştır. Toplam 39.700 konut yapmayı hedefleyen Toplu Konut İdaresi (TOKİ), sadece 23.495 konut inşa edebilmiştir. Göçmen Konutları da denen bu konutlar için 44.452 göçmen başvurmuş, 23.495 kişiye konut, 3.975 kişiye arsa verilmiştir. Geriye kalan yaklaşık 17.000 vatandaş ise eli boş ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu kişilerin başvuru ön koşulu olarak yatırmış oldukları peşinatların iadesi

⁴⁶² Özlem, op. cit., ss. 146-147.

⁴⁶³ Şimşir, op. cit., ss. 448-449.

sorun teşkil etmiştir. Ancak yıllar sonra yapılan kanun değişikliğiyle birlikte kişilerin mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin konut ve arsa ödemeleri ise bir miktar peşinat ve ardından 10 yıllık taksitlendirmeler şeklinde olmuştur.⁴⁶⁴

Devletin konut imkânı yanında kendi evlerini yapmak isteyen göçmenlere de kolaylıklar sağlanmıştır. “Kendi Evini Kendin Yap” Projesi kapsamında ilgili kişilere nakit ve malzeme yardımında bulunulmuştur. Bu kampanyayla bağlantılı olarak devlet arazilerinde 200 metrekarelik parseller oluşturulup, sadece maliyet bedeliyle kura çekilerek başvuranlara verilmiştir. Ayrıca göçmenlere 5 Milyon TL değerinde konut kredisi sağlanmıştır.⁴⁶⁵

Tekrar Göçmen Konutları'na dönecek olursak, Türkiye genelinde 18 ilde inşa edilen toplu konutların en yoğun olduğu şehir Bursa olmuştur. Bursa'yı İstanbul, Ankara ve İzmir gibi Türkiye'nin üç büyük şehri takip etmiştir.⁴⁶⁶ Aşağıdaki tabloda bu durum detaylı olarak görülmektedir.

Türkiye Genelinde İnşa Edilen Göçmen Konutları	
İLLER	KONUT SAYISI
Bursa	7285
İstanbul	5318
İzmir	2060
Ankara	1566
Tekirdağ	1510
Eskişehir	1344
Sakarya	1030
Kocaeli	1000
Yalova	503

⁴⁶⁴ Maral, op. cit., ss. 65-66.

⁴⁶⁵ Şimşir, op. cit., ss. 451-453.

⁴⁶⁶ Turhan Çetin, “Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Nüfusun Dağılımını Etkileyen Coğrafi ve Kültürel Faktörler”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 2010, ss. 73-74.

Balıkesir	500
Edirne	440
Manisa	340
Kırklareli	312
Bilecik	116
Kütahya	87
Adana	50
Erzurum	40
Çanakkale	21
TOPLAM	23.495

Kaynak: Göçmen Konutları Koordinatörlüğü

Tabloda görüldüğü üzere, 1989 yılında gelen göçmenlerin hemen hemen üçte ikisi Marmara Bölgesi'ne, yarısından fazlası ise İstanbul ve Bursa'ya yerleşmiştir. Bu durumun temel sebebi ise göçmenlerin akraba ve arkadaşlarının bu illerde ikamet ediyor olmasıdır. Bir diğer sebep de bu bölgede yaşayan göçmenlerin yeni gelen göçmenlere birçok konuda yardımcı olmasıdır.⁴⁶⁷

İskânla alakalı sorunları ve çözüm çabalarını bu şekilde aktarmak mümkündür. *İstihdam* ile alakalı olarak inceleme yaptığımızda öncelikle göçmenlerin mesleklerinden bahsetmek gerekir. 1989 yılında gelen göçmenlerin yaklaşık olarak üçte biri sanayi ve tarım işçisi ile birlikte memurlardan oluşmaktaydı. Diğer üçte birlik kısmı ise öğrenci ve emeklilerdir. İş ihtiyacıyla ilgili makamlara başvuran göçmenlere kapasite ölçüsünde yardımcı olunmuştur. Ayrıca meslek sahibi olmayan göçmenler için meslek edindirme kursları açılmıştır. Kursların ardından kendi işlerini kurmak isteyenlere Halkbank'tan kredi imkânı sağlanmıştır.⁴⁶⁸

İş konusunda Türk iş adamlarının göçmenlere pozitif ayrımcılık yaptığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin; Türkiye Gıda Sanayi İşverenler Sendikası (TÜGİS) Yönetim Kurulu aldığı kararla, kurula üye olan işyerlerinin açık olan eleman kadrolarını

⁴⁶⁷ Ibid., s. 74.

⁴⁶⁸ Maral, op. cit., ss. 66-67.

göçmenlerle dolduracağı açıklanmıştır. Ankara'da ise şehrin en büyük esnafının bir arada bulunduğu “Siteler Mobilya” esnafı göçmenlerin istihdam edilmesi yönünde karar almıştır. Ayrıca dönemin Ankara Mobilyacılar Derneği Başkanı Rıza Ercan, işletme açmak isteyen göçmenlere yardımcı olacaklarını belirtmiştir. Bursa'da faaliyet gösteren BİSAŞ İplik Firması da 1989 yılının Haziran ayında Kapıkule'ye gidip 500 adet kalifiye göçmen seçip Bursa'ya götürüp işbaşı yaptırmıştır. Ayrıca bu göçmenler için fabrika bahçesinde çadır kent kuran işletme, çalışmaya başlamalarından üç ay sonra göçmenleri sendikal haklara da dâhil etmiştir.⁴⁶⁹

Göçmenlerin aldıkları ücretler vasıflarına göre değişkenlik göstermiştir. En önemli nokta ise Türk işçilerle göçmen işçilerin aynı şartlar altında aldıkları ücretin de aynı olmasıdır. Hatta birçok işveren göçmenlere yiyecek, giyecek ve göçmen çocuklarına kreş konusunda destek vermiştir.⁴⁷⁰ Tüm bunlara rağmen Bulgaristan'da ortalama kazançlarına kıyasla Türkiye'de daha az kazanan göçmenler ilk etapta zorlanmış hatta bazı göçmenler bu sebeple çalışmak dahi istememiştir.⁴⁷¹ Görülen bu ekonomik realiteden ötürü de göçmenlerin bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüştür. Yaşanan geri dönüşlerin önemli bir bölümü bu sebeple olmuştur.⁴⁷²

Göçmenler firmalarda istihdam edilirken bir yandan da doktor, ebe ve hemşire gibi sağlık personeli alımı için Devlet Personel Başkanlığı 05.10.1989 tarihli yazısıyla göçmenlere bu alanda 1435 kişilik kadro ayırmıştır. Her ne kadar kadro isteği Haziran ayında yapılmış olsa da dört ay sonunda süreç tamamlanabilmiştir. Sürecin sonunda sağlık konusunda eğitilmiş olan 1435 göçmen işbaşı yapmıştır.⁴⁷³ Bunun yanında bazı göçmenler ise Bulgaristan'da yaygın olan teknik eğitimden ve belirli bir alanda ustalaşmış olmalarından ötürü Türkiye'de usta öğretici olarak değerlendirilmiştir. Elektrik-elektronik, tesviye, metal, dikiş-nakış, halıcılık, arıcılık vb. alanlarda halk eğitim merkezleri gibi yerlerde göçmenler tarafından halka eğitim verilmiştir. 1990 yılının Mayıs ayına kadarki süreçte 3722 göçmen bu bağlamda öğretmen olarak istihdam edilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ İnginar, op. cit., ss. 175-176.

⁴⁷⁰ Maral, op. cit., ss. 67-68.

⁴⁷¹ Kurtuluş, op. cit., s. 160.

⁴⁷² İnginar, op. cit., ss. 176-177.

⁴⁷³ Ibid., s. 176.

⁴⁷⁴ Murat Pınar, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 ve 1989'da Türkiye'ye Göçleri ve İki Göçmen Grubunun Kültürel Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bursa Örneği*, s. 144.

Görüldüğü üzere göçmenlerin istihdamı hem devlet hem de özel sektör eliyle yürütülmüş ve kendilerine pozitif ayrımcılık yapılarak uğradıkları zararlar azaltılmaya çalışılmıştır. İskân ve istihdam dışında göçmenlere *eğitim* konusunda da Türkiye yardımcı olmuştur. Öncelikle gelen göçmenlerin eğitim oranına bakıldığında, Türkiye standardının üzerinde olduğu görülmüştür. Yani göçmenlerin eğitim seviyesi Türkiye'nin de eğitim seviyesini yükseltmiştir.⁴⁷⁵ Göçmenlerin geçici olarak iskân edildikleri yerlerden olan Edirne'de 22 Haziran 1989 tarihinde çadır kentte “çadır okul” hizmete girmiştir. Bu seyyar okulda çadır kentte yaşayan 7-15 yaş arası çocukların eğitimi MEB tarafından görevlendirilen öğretmenlerce yürütülmüştür. Ayrıca bu okulu ziyaret eden dönemin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Ali Coşkun ve İstanbul Ticaret Odası (İTO) Başkanı Yalım Erez, göçmen çocuklarının eğitiminde kullanılması adına 100 Milyon TL tutarında bağış yapacaklarını belirtmiş ve bu bağlamda bağış kampanyası başlatmışlardır.⁴⁷⁶

Üniversite çağına olan göçmen çocukları da Türkiye tarafından unutulmamış ve 24 Eylül 1989'da bu çocuklara özel bir üniversiteye giriş sınavı düzenlenmiştir. Sınava başvuran 937 öğrenciden 910'u üniversiteye yerleşmiştir. Bulgaristan'da üniversite eğitimine başlamış olan öğrencilere ise yatay geçiş hakkı tanınmıştır. Ayrıca talep eden öğrenciler gittikleri şehirde KYK yurtlarına yerleştirilmişlerdir.⁴⁷⁷

Tüm bunların yanında parasız yatılı okullarda 15.000 kişilik kontenjan göçmen çocuklarına ayrılmıştır. Ayrıca diploma denklik konusunda da çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda Bulgaristan'da orta dereceli okul mezunu olduklarını belgeleyen göçmenlerin diplomaları, endüstri meslek lisesi diplomasıyla denk sayılmıştır. MEB tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda Bulgaristan'da öğretmenlik yapan göçmenlere de mesleklerinin icrasına devam edebilmeleri adına yardımcı olunmuştur. Öncelikle uyum programları oluşturulmuş ardından görev yerlerine atanmışlardır.⁴⁷⁸

Eğitim hususunda son olarak da yardımlara bakıldığında ilk, orta ve lise öğrenim çağına olan çocuklar devlet okullarına yerleştirildikten sonra ihtiyacı olanlara giyecek ve kırtasiye desteği yapılmıştır. Bu destek, devlet ve özel sektör firmaları tarafından

⁴⁷⁵ Ibid., s. 146.

⁴⁷⁶ İnginar, op. cit., s. 173.

⁴⁷⁷ Pınar, op. cit., s. 147.

⁴⁷⁸ İnginar, op. cit., s. 174.

karşılanmıştır.⁴⁷⁹ Türkiye'nin köklü eğitim kurumlarından olan Darüşşafaka da aile fertlerinden en az biri vefat etmiş ve maddi olanakları yetersiz olan 25 göçmen çocuğunu sınıvsız olarak bünyesine almıştır.⁴⁸⁰

Türkiye'ye gelen göçmenlere yapılan *ekonomik yardımlardan* da bahsetmek gerekmektedir. Bulgaristan'daki ekonomik birikimlerinin büyük kısmını yanlarında getiremeyen göçmenler mali olarak zor günler yaşamışlardır. Türkiye'nin kendilerine yaptığı iskân, istihdam ve eğitim konusundaki yardımların yanı sıra ekonomik anlamda da göçmenler destek görmüşlerdir. Türkiye, BM Dünya Gıda Programı ile yapmış olduğu anlaşma neticesinde yaklaşık olarak 3 Milyon USD tutarında temel tüketim maddesinin göçmenlere ulaştırılmasını sağlamıştır. Bunun dışında İslam Kalkınma Bankası (İKB) 5 Milyon USD, ABD de 10 Milyon USD yardım yapmıştır. Kredi olarak yapılan yardımlar ise Avrupa İskân Fonu'ndan 250 Milyon USD ve İKB'den de 10 Milyon USD tutarında olmuştur.⁴⁸¹

Türkiye sınırları içinden göçmenlere yapılan ekonomik yardımlara bakıldığında, öncelikle Fakir Fukara Fonu'ndan göçmenlere aktarım yapılmış ve bu aktarımın meblağı zamanla kişi başı 20.000 TL'den 50.000 TL'ye kadar çıkarılmıştır. Sadece Edirne'de köylülerden 50 Milyon TL tutarında buğday yardımı yapılmış ve bu yardımlar göçmenlere ekmek üretiminde kullanılmıştır. Filiz Makarna firması da göçmenlere on ton makarna yardımı yapmıştır. Edirne'de geçici olarak iskân edilmiş göçmenlere Sümerbank 50 Milyon TL tutarında giyecek yardımında bulunmuştur. Kızılay vasıtasıyla göçmenlerin ihtiyaçları için toplanan meblağ ise yaklaşık 600 Milyon TL olmuştur.⁴⁸² Ziraat Bankası'nda açılan yardım hesaplarından 4,5 Milyar TL toplanıp göçmenler için kullanılmıştır. Et Balık Kurumu da 1,5 Milyar TL'lik yüklü bir yardımda bulunmuştur. Edirne'den Türkiye'ye giriş yapan ve yurtdışında çalışan Türk işçiler de sınır kapılarında 2 Milyar TL'ye yakın bir meblağı bağış olarak bırakmışlardır.⁴⁸³ Aynı şekilde gurbetçilerden de ülkeye girişlerinde yaklaşık 2 Milyar TL bağış toplanmıştır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Pınar, loc. cit.

⁴⁸⁰ İnginar, op. cit., s. 175.

⁴⁸¹ Pınar, op. cit., s. 148.

⁴⁸² İnginar, op. cit., ss. 158-159.

⁴⁸³ Maral, op. cit., s. 63.

⁴⁸⁴ İnginar, op. cit., s. 162.

Tüm bu yardımların yanında çeşitli vasıtalarla farklı bağış kampanyaları yürütülmüştür. Bunlardan en dikkat çekenini ise Devlet Bakanlığı öncülüğünde düzenlenen Devlet-Millet İş Birliği Kampanyası olmuştur. Bu kampanyayla yaklaşık 1 Milyar TL toplanmış hatta dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren de 1 Milyon TL bağışta bulunmuştur. Düzenlenen konserler vasıtasıyla da yine önemli miktarda bağışlar toplanmıştır. 1989 yılının Kurban Bayramı'nda ise Kızılay tarafından organize edilen etkinlikle yaklaşık 23 Milyar TL değerindeki kurban ve bu kurbanların derileri göçmenler için toplanmıştır.⁴⁸⁵

Sonuç olarak 1989 yılında zorunlu bir şekilde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin Türkiye'de ilk dönemde temel olarak yaşadıkları sorunları ve Türkiye'nin yaptığı hamleleri bu şekilde belirtmek mümkündür. Türk devletinin yaptıklarının yanında Türk halkı da soydaşlarına eldeki imkânları ölçüsünde destek olmaya çalışmıştır. Göçmen kitlesi de kendisine yapılan bu yardımları unutmamıştır. Kısa vadede zor durumda kalsalar da orta ve uzun vadede kendilerini toparlamış ve yaşadıkları ülkeye önemli katkılar sağlamışlardır. Çevrelerindeki insanlarla da uyumlu şekilde geçinmişler, yabancı olmadıkları bu ülkede rahat ve düzgün bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Türk devleti ve halkı da göçmenlerden yana sorun yaşamamış aksine olumlu şeyler görmüştür.

4.4. 1989 Göçmenlerinin İki Ülke Arasındaki Yeri

1989 Zorunlu Göçü sırasında Türkiye'ye gelen göçmenler iki ülke arasındaki ilişkilerde kilit bir öneme sahip olmuştur. Bir anlamda iki ülke arasında köprü görevi gören bu göçmenler hem Türkiye hem de Bulgaristan için iç ve dış politikalarının belirlenmesinde önemli unsurlardır. Çalışmanın bu kısmında ikili ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, çifte vatandaşlığı bulunan göçmenlerin yaşadıkları durumlar (seçimler, vatandaşlık ve sosyal güvenlik hakları) ve Türkiye'deki örgütlenmeleri gibi konular üzerinde durulmuştur.

⁴⁸⁵ Ibid., ss. 160-161.

4.4.1. 1990-1991 İkili İlişkileri Normalleştirme Çabaları ve 1992 Dostluk Anlaşması

Jivkov Rejimi'nin 9 Kasım 1989 tarihinde devrilmesiyle beraber ikili ilişkilerde normalleşmeye yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. 9 Ocak 1990'da Kuveyt'te yapılan Dışişleri Bakanları düzeyindeki toplantı bunun ilk örneği olmuştur. Toplantıda genel olarak Bulgaristan Türklerinin akıbeti masaya yatırılmıştır. Toplantı sonrası konuşan dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı Boyko Dimitrov, her iki tarafı da bu konuda memnun edecek gelişmeler için zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Türkiye adına konuşan dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ise toplantıyı pozitif gördüğünü belirtmiş ve toplantı sonrası söylediği diğer sözlerle ikili ilişkilerin ilerlemesinin ön koşulunun Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumunun iyileştirilmesi olduğunu ima etmiştir.⁴⁸⁶ Bunların yanında ilk defa iki devletin aynı dili konuşarak müzakere ettiğini belirtmiş ve ikili ilişkilerin gelişiminin Bulgaristan'ın elinde olduğunu söylemiştir. Genel olarak toplantı sonrasında ikili ilişkilerin gelişimine dair Bulgaristan tarafından gelen öneriler Türkiye'yi hem şaşırtmış hem de memnun etmiştir. Zira bu önerilerin içinde askeri alanda işbirliği de mevcuttur.⁴⁸⁷

Haziran 1990'da Bulgaristan'da yapılan seçimlerde üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu HÖH'ün parlamento'ya girmesi Türkiye'yi memnun etmiştir. Bunun yanında aynı yılın Ağustos ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Jelyu Jeleu'nun kazanması da Türkiye ve Bulgaristan'daki Türk azınlık adına oldukça pozitif bir gelişme olmuştur. Zira Jeleu hem Jivkov Rejimi'ne hem de izlenen asimilasyon politikasına muhalif bir siyasi figürdür. Türklere pozitif bakmakta ve bu sebeple de ülkesindeki Türkler tarafından da sempatiyle karşılanmaktadır. Kendisinin Bulgaristan yönetiminin en üst kademesinde olması ikili ilişkilerin geleceği adına olumlu sinyaller vermiştir.⁴⁸⁸ Seçimlerden bir ay sonra dönemin Bulgaristan Başbakanı Andrey Lukanov'un Türkiye'ye gelmesi de ilişkilerin geliştirilmek istendiğinin başka bir göstergesidir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Özlem, op. cit., ss. 155-156.

⁴⁸⁷ Demirtaş Coşkun, op. cit., s. 35.

⁴⁸⁸ Özlem, op. cit., ss. 156-157.

⁴⁸⁹ Bıçaklı, op. cit., s. 251.

1991 yılına bakıldığında 28 Mayıs'ta Türkiye'ye ziyarete gelen dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı Victor Vilkov, Türkiye ile her alanda iş birliği düşüncesi içinde olduklarını belirtmiştir. Bu beyan, Bulgaristan tarafının niyetini belli etmesi açısından önemlidir. Bunun yanında, 6 Ağustos 1991'de Cumhuriyet Gazetesi'ne konuşan dönemin Bulgaristan Ankara Büyükelçisi Petır Vodenski, Jivkov sonrası dönem göz önüne alındığında Bulgaristan'ın azınlıklar konusunda ilerlemelerinin olduğunu ve çıkarılan yeni anayasayla birlikte tüm Bulgaristan vatandaşlarının haklarının garanti altına alındığını belirtmiştir.⁴⁹⁰ Aynı yılın Ekim ayında Bulgaristan'da yapılan seçimleri DGB'nin kazanması ve HÖH'ün mecliste kalmaya devam etmesi, ikili ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine katkı sağlamıştır.⁴⁹¹ Ayrıca 4 Aralık 1991'de Bulgaristan'ın yeni Dışişleri Bakanı Stoyan Ganev Türkiye'yi ziyaret edip ülkedeki toplumsal birliği sağlayıp tüm azınlıklar arasında uzlaşma ortamı yaratma çabasında olduklarını belirtmiştir.⁴⁹²

1992 yılının Mart ayında ise Bulgaristan Savunma Bakanı Dimitır Ludjev Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Aynı ay içerisinde dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin de Bulgaristan'a ziyarette bulunmuştur.⁴⁹³ Esasen bu ziyaret, 10 yıl sonra bu düzeydeki ilk ziyaret olması açısından önemlidir. Yine aynı ay içerisinde dönemin Türkiye Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret de 100 yılı aşkın bir süre sonra bu düzeyde ilk ziyarettir. Ayrıca bu ziyaret sırasında “Askeri ve Teknik İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır.⁴⁹⁴

6 Mayıs 1992'de imzalanan “Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması” ise ikili ilişkilerin gelişimi için atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. İki devletin Başbakanları olan Süleyman Demirel ve Filip Dimitrov tarafından Ankara'da imzalanan anlaşma, iki devlet arasındaki ilişkilerin karşılıklı güven ve iş birliği esaslarına dayalı olarak geliştirileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde aralarındaki sorunların çözümü hususunda bu esaslardan yararlanılacağı anlaşma metninde

⁴⁹⁰ Özlem, op. cit., ss. 157-158.

⁴⁹¹ Bıçaklı, loc. cit.

⁴⁹² Özlem, op. cit., s. 159.

⁴⁹³ Ibid.

⁴⁹⁴ Demirtaş Coşkun, op. cit., s. 37.

yazılıdır.⁴⁹⁵ Bu anlaşmanın ardından Türkiye sınırdaki askeri güçlerinin bir kısmını geri çekmiş, iki devlet güvenlik, terörizm, kaçakçılık ve uyuşturucuyla mücadele gibi konularda ortak hareket etmeye başlamıştır. Öte yandan Türkiye, Bulgaristan'ın NATO üyeliğine de destek vermiştir.⁴⁹⁶

Sonuç olarak 9 Ocak 1990'daki Kuveyt Görüşmeleri'nden 6 Mayıs 1992'de imzalanan “Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması”na kadar uzanan süreçle beraber ikili ilişkilerde normalleşmeye yönelik kayda değer mesafe kaydedilmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumunun iyileşmesine paralel olarak hareket ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Bu durum da göçmenlerin iki ülke arasındaki pozisyonunun ne denli önemli olduğunun kanıtlarından biri olmuştur.

4.4.2. Bulgar Siyasilerin Özür Dilemeleri ve 2012 Yılındaki Kınama

Kararı

Bulgar siyasilerinin özür meselesi de ikili ilişkilerde 1989 göçmenlerinin yerini görmek açısından önemli bir parametredir. 1984-1989 arası dönemde Bulgaristan'da yürütülen asimilasyon politikasına bağlı olarak Türk azınlığın baskı görüp göç etmek zorunda kalmasından ötürü Jivkov sonrası göreve gelen bazı siyasiler göçmenlerden özür dilemiştir. Bu siyasilerden ilki, dönemin Bulgaristan Cumhurbaşkanı Petar Stoyanov'dur. DGB'nin 1997 yılında genel seçimleri kazanması ve Cumhurbaşkanı Stoyanov'un da DGB kökenli olmasıyla Bulgaristan karar alma mekanizmasında bütüncül bir yapı ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen yapı, Türkiye ile ilişkilerin daha da ilerletilmesinden yanadır. Bu sayede ikili ilişkiler hızlı bir şekilde yükselişe geçmiştir. 1997 yılının Temmuz ayında Stoyanov Türkiye'yi ziyaret etmiş, TBMM'deki konuşmasında Jivkov döneminde Türk azınlığa dair yapılan politikalardan ötürü üzgün olduğunu belirtip özür dilemiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ TBMM, Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/417), 23.06.1992,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c066/tbmm19066007ss0379.pdf> , (20.06.2020).

⁴⁹⁶ Özlem, op. cit., ss. 159-162.

⁴⁹⁷ Ibid., s. 205.

Dönemin Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov ise mevkidaşı Mesut Yılmaz'ın davetiyle 1998 yılında Bursa'da katıldığı ve Bursalı göçmenlere seslendiği etkinlik sırasında 1989 yılında yaşananlardan ötürü göçmenlerden özür dilemiştir. Ayrıca Todor Jivkov'u da “Milli Suçlu” ilan etmiştir. “10 yıldır çekilen acıları çok iyi biliyorum. Sizi temin ederim ki, o gün olanlar bir daha tekrar etmeyecek. Sizi evlerinizden, ocaklarınızdan ayıranlar bir daha tekrar yönetime gelemeyecek. Bulgaristan'ı vatandaşlarına düşman ülkeden, anne şefkatine dönüştürmeye çalışıyoruz. Onlar Bulgar halkına da işkence çektirdiler.” sözleriyle Kostov hem göçmenlerden hem de Mesut Yılmaz'dan alkış almıştır.⁴⁹⁸

1989 Zorunlu Göçü öncesi ve sırasında yaşananlardan ötürü özür dileyen son siyasi ise dönemin Bulgaristan Başbakanı Sergey Stanişev olmuştur. 2 Nisan 2006'da HÖH'ün Sofya'daki Kongresi'ne katılan Stanişev, kongredeki konuşmasında ülkesindeki Türk azınlıktan daha önce kendilerine dair yapılan asimilasyon politikası ve göçe zorlamadan ötürü özür dilemiştir.⁴⁹⁹

Bu üç siyasinin özrü dışında 2012 yılında Bulgaristan Ulusal Meclisi'nin çıkartmış olduğu kararla özür meselesi daha da pozitif bir noktaya ulaşmıştır. Eski Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov'un “Mavi Koalisyon” adlı meclisteki grubu tarafından hazırlanıp meclis gündemine getirilen karar tasarısı 11 Ocak 2012'de oylanmıştır. 3 çekimser oya karşılık 112 olumlu oyla tasarı kabul edilmiştir. Bu tasarıyla, 1984-1989 yılları arasını kapsayan süreçte dönemin lideri Todor Jivkov tarafından ulusal politika haline getirilip uygulanan Bulgaristan'daki Türk azınlığa dair asimilasyon politikası kınanmıştır.⁵⁰⁰ Kararın içeriğine bakıldığında, asimilasyon politikası kapsamında işlenen suçlarda zaman aşımı olmayacağı ve tüm suçluların cezalandırılması gerektiği ve böyle olmadıkça tüm Bulgaristan halkının suçlu görülmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu politikanın “etnik temizlik” olduğu da deklare

⁴⁹⁸ “Alkışlanacak Özür”, *Hürriyet*, 07.11.1998,

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457> , (21.06.2020).

⁴⁹⁹ “Bulgaristan'da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı”, *TUİÇ Akademi*, 31.08.2012,

<http://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/> , (07.07.2020).

⁵⁰⁰ Muzaffer Kutlay, “Bulgaristan Meclisi'nden Tarihi Karar: Asimilasyon Süreci Kınandı”, *TUİÇ Akademi*, 12.01.2012,

<http://www.tuicakademi.org/bulgaristan-meclisinden-tarihi-karar-asimilasyon-sureci-kinandi/> , (21.06.2020).

edilmiştir.⁵⁰¹ Bu karar, Bulgaristan'da Türk azınlığa yönelik olarak yürütülmüş olan asimilasyon politikasını resmi olarak kabul eden ilk belge olması açısından önem teşkil etmektedir. Ancak bu kararın oylandığı sırada BSP ve ATAKA milletvekilleri protesto amacıyla mecliste bulunmamışlardır. Bu durum aslında her ne kadar karar pozitif olsa da ülkenin her kesiminin asimilasyon politikasını kabul etmediğini göstermektedir.⁵⁰² Ayrıca kararın onaylanmasının ardından konuşan ATAKA yetkilileri, kararla aynı gün meclise getirilen Sözde Ermeni Soykırımı iddialarına dair taslağın kabul edilmeyip Türklere dair olan taslağın kabul edilmesini çifte standart olarak nitelendirmiştir.⁵⁰³ Sonuç olarak Bulgar siyasilerinin özürleri ve 2012 yılında çıkarılan karar ikili ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda 1989 göçmenlerinin ikili ilişkilerdeki önemi bir kez daha görülmüştür.

4.4.3. 1989 Göçü'nün Ortaya Çıkardığı Bir STK Olarak BAL-GÖÇ ve Diğer Dernek Yapılanmaları

1989 Zorunlu Göçü'nün ve daha öncesindeki Bulgaristan'ın asimilasyon politikasının etkileriyle birlikte Türkiye'de Bulgaristan göçmenlerinin kurmuş olduğu dernekler hızla artışa geçmiştir. Bulgaristan'daki Türklerin kurmuş olduğu derneklerin sayısı ne kadar azsa, Türkiye'de Bulgaristan göçmenlerinin kurduğu derneklerin sayısı da bir o kadar fazla olmuştur. Bulgaristan'da dernek sayısının azlığı büyük oranda komünist yönetimin baskıcı tutumu ve devamındaki asimilasyon politikasından ötürüdür. Bunun yanında belirtmek gerekir ki Türkiye'de kurulan ve Balkan coğrafyasına yönelik faaliyet gösteren derneklerin yarıdan fazlası Bulgaristan göçmenlerine dairdir. Ayrıca bu derneklerin büyük kısmı kendi içlerinde federasyon yapılarına sahiptir ve üst yapı olarak da Balkan Rumeli Türkleri Konfederasyonu'nu (BRTK) meydana getirmişlerdir. Türkiye'nin birçok şehrinde örgütlenmiş bir yapısı bulunan konfederasyonun bünyesinde yüzün üzerinde dernek bulunmaktadır. Her ne

⁵⁰¹ Birgül Demirtaş Coşkun, "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, 2012, ss. 169-170.

⁵⁰² "Bulgar Meclisinde İlk: Asimilasyon Politikası Kınandı", *Dünya Meclisi*, 11.01.2012, <https://www.dunyabulteni.net/avrupa/bulgar-meclisinde-ilk-asimilasyon-kinandi-h192209.html>, (21.06.2020).

⁵⁰³ "Bulgaristan 22 Yıl Sonra Asimilasyonu Kabul Etti", *NTV*, 12.01.2012, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bulgaristan-22-yil-sonra-asimilasyonu-kabul-etti.hvs6N2P8iES-Ic-RjHr1JA>, (21.06.2020).

kadar dernek sayısının fazla olması iyi gibi gözükse de bu durumun kendi içinde dezavantajları mevcuttur.⁵⁰⁴

Bu derneklerin yeterince başarılı olamamasının temel sebepleri ise şunlardır:

- Tam bir kurumsallaşma olmayışından ötürü uluslararası kurumlardan hibe ve proje desteğinin alınamaması.

- Derneklerin ana gelir kaynağının aidat ve bağış olması neticesinde ortaya çıkan ekonomik imkânsızlıklar.

- Dernek yönetimlerinin faaliyetlerde bulunmak yerine daha ziyade siyasi beklentilere kanalize olması.

- Derneklerdeki vasıflı insan sayısının az olması.

- Dernekler arasındaki rekabetin sonucunda doğan bölünmüşlük durumu ve bunun neticesinde güçlerin dağılık gözükmesi.

- Göçmenlerin entegrasyon sürecine odaklanıp nereden göç ettiklerini unutmaları durumu.

- Derneğin tabanını oluşturan kişilerin ekonomik kaygılar peşinde koşması sonucunda dernek faaliyetlerine yeterince zaman ayırmamaları. Yine aynı tabanın yüksek beklentileriyle derneğin kısıtlı ekonomik gelirlerinin uyuşmaması neticesinde taban kesimin derneğe güveninin zamanla azalışa geçmesi.

- Komünist dönemden kalma bir alışkanlık olan “Her şeyi devletten bekleme” mantığının göçmenlerde bulunması.⁵⁰⁵

Bursa, İstanbul ve İzmir şehirleri, 1950-1988 yılları arasında Bulgaristan göçmenlerinin en çok tercih ettiği üç şehir olmuştur. Bahsi geçen zaman aralığında yapılan göçlerin neredeyse yarısı bu üç şehre doğru olmuştur.⁵⁰⁶ Bu sebeple de Türkiye’de Bulgaristan göçmenlerinin dernekleşme çalışmalarının ana merkezleri de bu üç şehir olmuştur. Özellikle 1968 Göç Anlaşması’nın ardından gelen göçmenler, 1950-

⁵⁰⁴ Özlem, op. cit., ss. 298-300.

⁵⁰⁵ Ibid., ss. 300-301.

⁵⁰⁶ Lilia Petkova, “The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Migration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations 1947-2000”, *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, Vol: 1, No: 4, 2002, s. 44.

1951 göçmenleriyle beraber dernekleşme sürecini başlatmıştır. Bu anlamda göze çarpan ilk örgütlenme, Bursa'da 1985 yılında BAL-GÖÇ'ün kurulması olmuştur. Bunun yanında Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'deki derneklerinin ortaya çıkışında iki temel neden vardır. İlk neden; Bulgaristan'da komünist dönemde yapılan asimilasyon politikasını kınamak ve uluslararası arenada duyurmaktır. BAL-GÖÇ de bu nedenle kurulan bir dernektir. Ayrıca bu tip dernekler, Türk-Bulgar ilişkilerinde önemli rol oynamaktadır. Diğer neden ise geldikleri bölgenin kültürünü yaşatma çabasıdır. Burada örnek olarak, Bulgaristan Türkleri Kültür ve Hizmet Derneği (BULTÜRK), Eğridere'liler Kültür ve Dayanışma Derneği verilebilir. Bu tip derneklerin ise Türk-Bulgar ilişkilerini etkileme özellikleri bulunmamaktadır.⁵⁰⁷

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'deki Bulgaristan göçmenleriyle alakalı dernekler Bursa, İstanbul ve İzmir ağırlıklı olmak üzere Kocaeli, Eskişehir ve Yalova gibi şehirlerde de yoğun olarak kurulmuştur. Ancak Bursa'nın bu dernekler özelinde ayrı bir yeri olduğu aşikârdır. Hem en çok Bulgaristan göçmenine sahip şehir olması hem de bu göçmenlerin en etkin olduğu şehir oluşu Bursa'yı bu bağlamda özel kılmıştır.⁵⁰⁸ Çalışmanın devamında ise BAL-GÖÇ üzerinde durulmuştur. Dernek, Bulgaristan göçmenlerinin örgütlenme sürecini, çalışmalarını ve geleceğini anlamamız açısından değerli örneklerden biridir.

BAL-GÖÇ, 17 Ocak 1985'te kurulmuştur. Bulgaristan'ın izlemiş olduğu asimilasyon politikasına tepki göstermek ve dünyaya duyurmak amacıyla kurulan dernek, kendini “profesyonel bir dava örgütü” olarak tanımlamıştır. On binlerce üyesi ve birçok şubesi olan bu derneğin kurucusu Mümin Gençoğlu'dur.⁵⁰⁹ Kendisi de 1950-1951 Bulgaristan göçmeni olan Gençoğlu'nun liderliğinde dernek kısa sürede Ankara'nın da dikkatini çekmiştir. Bursa'da ve İstanbul'da düzenlediği yürüyüşler derneğin adının duyulmasındaki en önemli etken olmuştur.⁵¹⁰ Bunun yanında derneğin kurucu üyeleri, dönemin Bursa Valisi Zekai Gümüşdiş, TBMM Başkanı Necmettin

⁵⁰⁷ Özlem, op. cit., ss. 301-302.

⁵⁰⁸ Ibid., s. 302.

⁵⁰⁹ Berrak Çeçen, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Göçmen Derneklerinin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, ss. 89-90.

⁵¹⁰ Özlem, op. cit., s. 303.

Karaduman ve Başbakan Turgut Özal'ı ziyaret ederek dernek ve planladıkları faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.⁵¹¹

BAL-GÖÇ'ün özellikle dayanışma, örgütlenme ve yaşanan sorunların duyurulması noktasında göçmenlerin yanında olduğunu belirtmek gerekir. Bu süreçlerde dernek, elinde bulunan geniş örgütlenme kapasitesini etkin bir siyasal güç olarak da kullanmakta ancak bunu yaparken devletlerin içişlerine kesinlikle karışmamakta ve egemenliklerine saygılı davranmaktadır. Sadece amaçları doğrultusunda çalışmaya devam etmektedir.⁵¹² Bu bağlamda dernek, yaptıklarıyla fark yaratmıştır. Derneğin Türk-Bulgar ilişkilerinde de azımsanmayacak bir pozisyonu bulunmaktadır. Bulgaristan'ın izlediği asimilasyon politikasına yönelik olarak uluslararası arenada ses getiren faaliyetleri, 1989 Zorunlu Göçü'nde Türkiye'ye gelen göçmenlerin Bursa'ya yerleşmesinde ve sorunlarının çözülmesinde etkin rolü, siyasi partilerle olan bağlantıları gibi olgular da bu durumun kanıtlarından bazılarıdır.⁵¹³

Derneğin bu derece etkin rollere sahip olmasının en önemli sebebi, birçok farklı meslek ve çevreye sahip üyeleri bir arada bulundurması olmuştur. Derneğin yurtdışı bağlantıları sayesinde göçmenlerin yurtdışında yaşamakta olduğu sorunların çözümüne katkı sağlanmaktadır. Genel olarak dernek yetkililerinin eğitilmiş ve ilgili olmaları da derneğe olan güveni yükseltmiştir. Bu sayede derneğe danışmak amacıyla gelen göçmenlerin sayısı da gün geçtikçe artmıştır.⁵¹⁴ Derneğin amacının ulusal bir dava olarak Türk halkı tarafından algılanması da beğeniye arttıran en önemli sebeplerden biri olmuştur. Buna karşılık Bulgaristan'daki milliyetçi kesim tarafından derneğe dair olumsuz bir algı bulunmaktadır. Ancak bunu tüm Bulgar halkına mal etmek doğru değildir.⁵¹⁵

Dernek, göçmenlerin sadece genel değil mevcut problemleriyle de ilgilenmektedir. Örneğin, çifte vatandaşlığı olmayan göçmenlerin Bulgaristan vizesi alırken uzun bir süreç sonunda vizelerini alabilmesi sorunuyla dernek yakından alakadar olmaktadır. Hatta genellikle yabancıların vize sürecinin Türk kökenlilere göre daha kısa

⁵¹¹ Ali Öztürk, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye, Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıratım*, 2. Baskı, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2008, ss. 310-312.

⁵¹² Çeçen, op. cit., ss. 90-91.

⁵¹³ Özlem, op. cit., s. 304.

⁵¹⁴ Çeçen, op. cit., s. 92.

⁵¹⁵ Özlem, op. cit., ss. 303-305.

sürdüğüne dair gelen şikâyetler de dernek tarafından dikkate alınmış, vize sürecinin kısaltılması ya da tamamen kaldırılması adına çalışmalar yürütülmüştür. Bulgaristan'daki Türkler açısından bakıldığında, Bulgaristan'ın AB'ye üye olmasıyla beraber Türk azınlığın refahının artmasıyla derneğin temel amaçlarından biri ortadan kalkmıştır. Soydaşlara yardımın yerini soydaşların haklarının aranması almıştır. Bu noktada amaç, Bulgaristan'daki Türk azınlığın Bulgarlarla aynı haklara sahip olması ve asimile olmadan yaşamlarına özgürce devam etmeleri olmuştur.⁵¹⁶

Ayrıca BAL-GÖÇ, 11.08.1987 gün ve 87/12003 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla “kamu yararına çalışan dernekler” statüsüne alınmıştır. Yine aynı yıl Bursa BAL-GÖÇ, İzmir BAL-GÖÇ ve İzmit BAL-GÖÇ bir araya gelip üst bir federasyon çatısı oluşturmuşlardır. Bu federasyonun adı ise Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu (BGF) olmuştur. Bu federasyonun da başkanlığına Mümin Gençoğlu seçilmiştir. BAL-GÖÇ ve BGF birlik beraberlik içinde aynı amaç için bugüne kadar mücadele etmiştir.⁵¹⁷ Ayrıca BGF de uluslararası arenada sesini duyurmuş ve önemli çalışmalar yürütmüştür. 23 Temmuz 2004'te BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından BGF'ye, Türkiye'deki STK'lar adına özel danışmanlık statüsü verilmiştir. Aynı zamanda BGF, Belçika merkezli Uluslararası Dernekler Birliği'nin üyelerinden biridir.⁵¹⁸

Sonuç olarak Bulgaristan göçmenlerinin örgütlenmeleri 1968 sonrası başlamış, 1980'lerde artışa geçmiş ve 1985 yılında BAL-GÖÇ'ün kurulmasıyla da doruğa ulaşmıştır. Göçmenlerin sorunlarına esaslı şekilde eğilen bu dernek, bünyesindeki üye çeşitliliğinden ve çevresinin genişliğinden ötürü başarılı olmuştur. Artık Türkiye'de Bulgaristan göçmenleri denilince akla BAL-GÖÇ de gelmektedir. Bu da derneğin başarısına dair bir örnektir. Ayrıca kurumsal yapısı ve daha önce sayılan diğer pozitif özellikleri sayesinde Türkiye'deki dernekleşme sürecine dair önemli bir rol model teşkil etmektedir. Türkiye şartlarında, Bulgaristan göçmenleri ve BAL-GÖÇ en efektif biçimde örgütlenmiş topluluk ve derneklerden biridir.

⁵¹⁶ Çeçen, op. cit., ss. 92-93.

⁵¹⁷ Öztürk, op. cit., ss. 316-318.

⁵¹⁸ Özlem, op. cit., s. 305.

4.4.4. 1989 Göçmenlerinin Sosyal Güvenlik Hakları

1989 göçmenlerinin zorunlu göç sonrasında en çok sıkıntı çektiği konulardan biri de sosyal güvenlik haklarıdır. Türkiye bu konuda Bulgaristan ile ortak çalışma gayesinde olsa da Bulgaristan pek yanaşmamıştır. Göçmenlerin Bulgaristan'da çalıştıkları günlerin Türkiye'ye aktarılması hususunda bir antlaşma imzalanmaya çalışılsa da Bulgaristan'ın olumsuz tavrı neticesinde bu konuda başarısız olunmuştur. Zira ekonomik anlamda Bulgaristan bu anlaşmadan zararlı çıkacağını düşünmüştür. Öte yandan göçmenler Türkiye'deki iş hayatlarına hızlıca adapte olmuşlar ancak sigorta prim günleri sıfırdan başladığı için emekli olmaları adına sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle göçmenler sorunlarını önce ilgili göçmen derneklerine, dernekler de kamu kuruluşlarına iletmişlerdir. Ancak belirtildiği üzere, Türkiye Bulgaristan'la anlaşamadığı için iç hukukunda bu sorunu çözmeye yönelik adımlar atmaya karar vermiştir.⁵¹⁹

Bu konuyla alakalı olarak 3201 sayılı Kanun, 8 Mayıs 1985 tarihinde kabul edilerek 22 Mayıs 1985'te yürürlüğe girmiştir. 17 Nisan 2008 tarihinde ise 5754 Sayılı Kanun kabul edilmiş ve 8 Mayıs 2008'de yürürlüğe girmiştir. 5754 sayılı Kanun, önceki Kanun'da bazı değişiklikler yaparak resmi adımların atılmaya başlanmasını sağlamıştır. 5754 Sayılı Kanun'un 6 numaralı geçici maddesi şu şekildedir: “*Sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmamış ülkelerden 1/1/1989 tarihinden bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar zorunlu göçe tabi tutulan, Türk vatandaşı olup Türkiye’de ikamet eden ve 1/7/1976 tarihli ve 2022 sayılı Kanun dahil olmak üzere sosyal güvenlik kuruluşlarından gelir veya aylık almamak koşulu ile yurt dışında geçen ve belgelendirilen çalışma süreleri bu Kanuna göre borçlandırılmak suretiyle yaşlılık aylığı bağlanmasında sosyal güvenlikleri bakımından değerlendirilir.*”⁵²⁰ Bu geçici maddeyle beraber 1989 Zorunlu Göçü sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin Bulgaristan'daki çalışma günlerini belgelemesi şartıyla borçlanma yoluyla saydırabileceği hükme bağlanmıştır. Ancak maddede geçen “zorunlu göçe tabi tutulan” ibaresi neticesinde 1989 Zorunlu Göçü kapsamı dışında sonradan göç eden kişilerin maddenin uygulama alanının dışında bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da

⁵¹⁹ Ibid., ss. 325-326.

⁵²⁰ T.C. Resmi Gazete, 5754 Sayılı Kanun, 08.05.2008, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080508-1.htm>, (21.06.2020).

Ek bilgi için bkz: SGK, “Bulgaristan Hizmet Borçlanması”, (ty) http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/yurtdisi_islemler/bulgaristan_hizmet_borclanmasi, (21.06.2020).

1989 sonrasında gelen göçmenlerin tepkisini çekse de henüz resmi bir adım atılmamıştır. Bu tarihten sonra gelen göçmenlerin sadece Türkiye'deki çalışma günleriyle emekli olmaları da mevcut konuda karar çıktığı takdirde büyük sorun ve belirsizlikler ortaya çıkarabilecektir.⁵²¹

4.4.5. 1989 Göçmenlerinin Vatandaşlık Durumları İle Buna Bağlı Olarak Bulgaristan'da Oy Kullanmaları ve Seçimlere Etkileri

1312 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu uyarınca⁵²² 1989 Zorunlu Göçü ile Türkiye'ye gelen göçmenler Türk vatandaşlığı alıp Bulgar vatandaşlıklarını da koruduklarından ötürü çifte vatandaş olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Ancak bu zorunlu göç dalgası sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük kısmı Türk vatandaşlığı alamamış ve Bulgar vatandaşı olarak kalmışlardır.⁵²³ Her iki açıdan bakıldığında da Türkiye'ye gelmiş olan göçmenler ve Bulgaristan'daki Türk azınlık, oy kullanmak suretiyle Bulgaristan siyasi hayatına tesir etme konusunda önemli bir konumdadır. Burada temel etken Bulgaristan nüfusunun az oluşu ve buna mukabil bahsi geçen Türklerin sayısının azımsanmayacak ölçüde olmasıdır.

Genel Seçimlere Göre HÖH'ün Oy Oranı ve Milletvekili Sayısı		
SEÇİM YILI	OY ORANI %	MİLLETVEKİLİ SAYISI
1990	5,75	23
1991	7,6	24
1994	5,4	15
1997	7,6	19
2001	7,5	21
2005	13,0	34
2009	14,5	37

⁵²¹ Özlem, op. cit., ss. 236-327.

⁵²² TBMM, 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 04.06.1928, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601312.pdf, (21.06.2020).

⁵²³ Didem Danış ve Ayşe Parla, “Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 114, 2009, s. 142.

2013	11,0	36
2014	15,0	38
2017	9,0	26

Kaynak: Mehmet Uğur Ekinci, *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: SETA Yayınları, 2018, ss. 82-88.

Tam bu noktada Bulgaristan'daki Türk azınlığın ve Türkiye'de yaşayan çifte vatandaşların Bulgaristan'da yapılan seçimlerde etkisinin büyüklüğünü irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda HÖH'ün oy oranlarını incelemek yerinde olacaktır. HÖH'ün Bulgaristan seçimlerinde aldığı oy oranlarına bakıldığında ülkedeki Türk azınlığın ve Türkiye'de yaşayan çifte vatandaşların seçimlerde ne denli etkili olduğu görülmüştür. Bu yüzden de parti belirli bir oy oranının altına düşmemiştir. Elbette HÖH tüm oylarını Türklerden almamakta ancak oylarının büyük kısmını Türklerden almaktadır. Bulgaristan Hükümeti de bu durumun farkındadır. 2017 yılındaki Bulgaristan genel seçimlerinde oy kullanacak kişiler için birçok engel çıkarılmıştır. Bu engellerle oy kullanacak Türklerin sayısının azaltılması ve bu sayede meclisteki Türk varlığının azaltılması hedeflenmiş gözükmektedir. Çıkarılan bu engellerden bazıları şunlardır:

- 2016 yılında alınan kararla AB ülkeleri ve konsolosluklar dışında oy sandığı açılabilmesi için söz konusu kentlerin nüfusunun bir milyondan fazla olması şartı getirilmiştir. Bu şekilde Türkiye'de açılacak sandıkların sadece büyükşehirlere yığılması sağlanıp bazı vatandaşların mağdur olması hedeflenmiştir.⁵²⁴

- Kurulacak olan sandık sayısı 140'tan 35'e düşürülmüş ve AB üye ülkeleri dışında oy kullanacak kişilerin sandık başında Kiril alfabesiyle dilekçe doldurmak zorunda bırakılmıştır. Bu şekilde de sandık başlarında izdihamların oluşması amaçlanmıştır.⁵²⁵

⁵²⁴ “Bulgaristan Türklerinin Oy Hakkına Kısıtlama”, *DW*, 28.04.2016, <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-oy-hakk%C4%B1na-k%C4%B1s%C4%B1tlama/a-19223586> , (21.06.2020).

⁵²⁵ “Bulgaristan'ın Engelli Seçim Uygulamaları”, *Milliyet*, 27.03.2017, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/sakarya/bulgaristanin-engelli-secim-uygulamalari-11936399> , (21.06.2020).

- Bulgaristan'dan gelen seçim memurların iş yavaşlatmaları da daha az kişinin oy kullanmasına sebep olmuştur.⁵²⁶

- Oy kullanmak için Bulgaristan'a gitmeyi tercih edenler sınır kapılarında saatlerce bekletilmiş ve kötü muamele görmüşlerdir. Bulgaristan'a saatler sonrasında girişlerinin ardından milliyetçi Bulgarların eylemleriyle karşılaşan Türkler, kendilerini arbedenin ortasında bulmuşlardır. Bu engeli de aşan araçlar ve otobüslere Bulgar polisi çeşitli sebeplerle cezalar kesilmiş, bazılarının yolculuklarına devam etmesine dahi izin verilmemiştir. Bu şekilde de oy kullanacak kişi sayısı azaltılmaya çalışılmıştır.⁵²⁷

Yukarıda bahsedilen şekillerde Bulgaristan, Türklerin oy kullanmalarını engellemek, en azından oy kullanacak kişilerin sayısını azaltmak yoluna gitmiştir. Bu konuda da başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye özelinde 100.000'den fazla insanın oy kullanma hakkı varken sadece 33.000 kişi oy kullanabilmiştir. Oran açısından bakıldığında rakam oldukça düşük kalmıştır.⁵²⁸ Bu tür anti demokratik yöntemlere başvurulmasından da anlıyoruz ki Türkler, Bulgaristan siyasetinde azımsanmayacak bir etkiye sahiptir. Bahsi geçen etkinin devam etmesi de oldukça muhtemel gözükmektedir.

4.5. Bulgaristan'da Kalan Türk Azınlığın Durumu ve Sorunları

1989 Zorunlu Göçü sonrası yüz binlerce kişi Türkiye'ye göç etse de bu sayının oldukça fazlası halen Bulgaristan'da Türk azınlık olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu azınlık grubu, zorunlu göç sonrası ve akabinde demokratik rejime geçilmesiyle ülkede eski durumlarına kıyasla daha iyi bir pozisyona gelmiştir. Ancak yine de üzerinde durulması gereken ciddi sorunlar vardır. Çalışmanın bu kısmında öncelikle Türk azınlığın siyasallaşması üzerinde durulmuş ardından Türk azınlığın günümüz sorunlarından bahsedilip çalışma sonlandırılmıştır.

Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasallaşması HÖH ile birlikte olmuştur. BTMKH'nin siyasi partiye dönüştürülmesiyle ortaya çıkan HÖH, 4 Ocak 1990'da Kırcaali şehrinde kurulmuş ve üye sayısını hızlıca artırmıştır. Bu durumda elbette

⁵²⁶ “Bulgaristan Türk Seçmenlere El Koydu”, *Yeni Şafak*, 27.03.2017,

<https://www.yenisafak.com/dunya/bulgaristan-turk-secmenlere-engel-koydu-2634641>, (21.06.2020).

⁵²⁷ Kader Özlem, “Bulgaristan'ın Belirsiz Seçimi ve Yaralanan Demokrasi”, *Al Jazeera Türk*, 31.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bulgaristanin-belirsiz-secimi-ve-yaralanan-demokrasi>, (21.06.2020).

⁵²⁸ Ibid.

BTMKH geçmişi oldukça önemlidir. 26-27 Mart 1990 tarihinde Sofya'da Kuruluş Konferansı düzenlenmiş ve partinin temelleri oluşturulmuştur. Ahmed Doğan önderliğinde parti, 26 Nisan 1990'da ulusal mevzuata uygun bir biçimde Bulgaristan siyasi hayatına giriş yapmıştır.⁵²⁹

1990 yılının Haziran ayında yapılan Bulgaristan'ın ilk demokratik seçimlerinde BSP mecliste 211, DGB ise 144 milletvekili sahibi olmuştur. HÖH ise 23 milletvekili kazanarak Türkleri mecliste temsil etme hakkı kazanmıştır.⁵³⁰ Bu şekilde parti, girdiği ilk seçimde barajı aşmış meclise girdiğinden ötürü hedefine ulaşmıştır. Bir yıl sonra yapılan 1991 seçimlerinde 24 milletvekili çıkararak HÖH'ün siyasi hayatına istikrarlı biçimde devam ettiği görülmüştür. 1994 yılında yapılan seçimlerde ise milletvekili sayısı 15'e düşmüştür.⁵³¹ 1996 yılındaysa bir grup BSP milletvekili HÖH'ün kapatılması isteğiyle Bulgaristan Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ancak bu başvurudan herhangi bir kapatma kararı çıkmamıştır.⁵³² Bir yıl sonra yapılan 1997 seçimlerinde 19, 2001 seçimlerinde ise 21 milletvekili çıkararak HÖH tekrar yükselişe geçmiştir.⁵³³ Aynı zamanda 2001 seçimlerinde Natsionalna Duijene na Simeon Vtoro (II. Simeon Ulusal Hareketi) yani NDSV ile koalisyon ortağı olan parti ilk kez Bulgaristan yönetiminde bu derece etkin bir pozisyona ulaşmıştır. 2005 yılında yapılan seçimlerde de bu pozisyonunu koruyan ve yükselişine devam eden HÖH, 34 milletvekili çıkarıp 3 de bakanlık elde etmiştir.⁵³⁴

2007 yılında Bulgaristan'da ilk defa yapılan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde seçmen katılım oranının düşüklüğünden de faydalanarak parti %20 oranında oy almış ve AP'de temsil edilmek üzere 4 milletvekili çıkarmıştır. Ancak 2009 seçimlerinde oy oranını arttırıp 37 milletvekili çıkarsa da Grazhdani za Evropeysko Razvitie na Bulgariya (Bulgaristan'ın Avrupalı Kalkınması için Vatandaşlar) yani GERB'in iktidarı ele geçirmesiyle muhalefete düşmüştür. 2013 yılında yapılan seçimlerde ise HÖH'ün oy oranı düşmüş ve 36 milletvekili çıkarmıştır. Tüm bunların yanında BSP ile koalisyon kurup tekrar ülke yönetiminde söz sahibi olması parti için

⁵²⁹ Özlem, op. cit., ss. 255-257.

⁵³⁰ Şentürk, loc. cit.

⁵³¹ İkinci, op. cit., ss. 82-83.

⁵³² Özlem, op. cit., ss. 359-360.

⁵³³ İkinci, op. cit., ss. 83-84.

⁵³⁴ İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: III, 2.* Baskı, der. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 695.

oldukça pozitifdir. 2014 yılında yapılan AP seçimlerinde HÖH yine 4 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Ancak aynı yıl yapılan erken seçimlerde tarihinin en yüksek oyunu alıp 38 milletvekili çıkarsa da parti, GERB'in tekrar iktidara geçmesiyle muhalefete düşmüştür.⁵³⁵

Seçimler bu şekilde ilerlerken HÖH'ün hem Türkiye ile arası açılmış hem de kendi içinde sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2011 yılındaki Bulgaristan ziyaretinin Sofya ayağında Bulgaristan Müslümanları Başmüftüsü Mustafa Hacı Aliş ve HÖH Milletvekili Ramadan Atalay ile görüştüğünü ancak partinin genel başkanı Ahmed Doğan ile görüşmediğini belirtmek gerekmektedir. Bu da bize Türkiye'nin HÖH'e yönelik politikasında değişim sürecinin başladığına dair bir veri olmuştur. Bunun kanıtı olarak 2011 yılının Aralık ayında Abdullah Gül'ün ve Türkiye'nin ev sahipliğinde yapılan, Balkan ülkelerindeki soydaşlarımızın temsilcilerinin katıldığı zirveye Bulgaristan'dan HÖH adına Ahmed Doğan yerine Kasım Dal ve Korman Ismailov'un davet edilmesi de gösterilebilir.⁵³⁶ Bu noktada bir diğer veri de 19 Ocak 2013'da HÖH'ün olağan kurultayında Ahmed Doğan'a Oktay Hasanov Enimehmedov adlı 25 yaşındaki saldırgan tarafından suikast girişiminde bulunulması sonrasında ortaya çıkmıştır.⁵³⁷ Suikast girişiminin hemen ardından kurultayda konuşan Ahmed Doğan, Boyko Borisov'un HÖH'ü Bulgar siyasi sahnesinden silmek için dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan yardım istediğini ve Erdoğan'ın da bunu kabul ettiğini belirtmiş hatta Erdoğan'ı “Yabancı Başbakan” olarak tanımlamıştır. Bu durum da Türkiye ve HÖH arasında ilişkilerin bozuk olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Aynı kurultayda seçimi Ahmed Doğan'ın değil eski yardımcısı Lütfi Mestan'ın kazandığını da eklemek gerekmektedir. 2013 yılının Mayıs ayında Bulgaristan'da yapılan seçimlerde HÖH, tekrar koalisyon ortağı olarak hükümette yer almasının ardından Türkiye'de iktidarda olan AKP yerine daha ziyade muhalefet partileriyle ilişki içinde olmuştur.⁵³⁸

HÖH ile Türkiye'deki iktidar arasında bozulan ilişkiler, Genel Başkan Lütfi Mestan'ın 2014 yılında Bulgaristan'da yapılacak olan erken seçimler öncesi dönemin

⁵³⁵ Ekinci, op. cit., ss. 85-86.

⁵³⁶ Özlem, op. cit., ss. 379-380.

⁵³⁷ “Türk Vekile Suikast Girişimi”, *DW*, 19.01.2013,

<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-vekile-suikast-giri%C5%9Fimi/a-16534912>, (23.06.2020).

⁵³⁸ Özlem, op. cit., ss. 382-383.

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etmesiyle bir nebze olsun düzelmiştir.⁵³⁹ Ancak 2015 yılında yaşanan bir kriz HÖH ile Türkiye'nin arasını hiç olmadığı kadar açmıştır. 24 Kasım 2015'te bir Rus jetinin Suriye sınırında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından düşürülmesi olayında HÖH Genel Başkanı Lütfi Mestan hızlı bir şekilde Türkiye'yi savunan açıklamalar yapmıştır. Daha Bulgaristan ve NATO'dan herhangi bir açıklama gelmemişken Mestan'ın direkt olarak Rusya'ya karşısına alması partinin Onursal Başkanı Ahmed Doğan tarafından hoş karşılanmamış ve Mestan'ı genel başkanlıktan uzaklaştırmıştır.⁵⁴⁰ Lütfi Mestan partiden uzaklaştırılmasının ardından kısa bir süre Sofya Büyükelçiliği'ne sığınmıştır. Her yıl asimilasyon politikası döneminde ölen Türkler için Kırcaali şehrinde düzenlenen anma törenine Mestan, Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Süleyman Gökçe, Filibe Başkonsolosu Alper Aktaş ve Burgas Başkonsolosu Niyazi Evren ile beraber katılmak durumunda kalmıştır. Durumla hemen alakadar olan dönemin Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu Bulgar mevkidaşı Boyko Borisov'u aramış ve sorunla ilgilenilmesini rica etmiştir.⁵⁴¹ Bu sıkıntılı sürecin ardından Mestan ve beraberindeki beş milletvekili yeni bir parti kurma çalışmalarına girişmişlerdir. Mestan liderliğindeki yeni hareketin Ankara tarafından bizzat yönetildiği iddiasıyla HÖH, Bulgaristan içişlerine karışma sebebiyle araştırma komisyonu kurulmasına dair 2016 yılının Şubat ayında meclise önerge sunmuştur. Buna karşılık Türkiye de Ahmed Doğan'a Türkiye'ye giriş yasağı koymuştur. Mestan'ın görevden uzaklaştırılmasının ardından 24 Nisan 2016'da yapılan kurultayda Doğan'a en yakın isimlerden biri olan Mustafa Karadayı genel başkan seçilmiştir.⁵⁴² Mestan ve beraberindeki beş milletvekili de parti kurma çalışmalarını tamamlamış ve 17 Nisan 2016'da DOST Partisi'ni kurmuştur. Her ne kadar Türkçe olduğu için ilk etapta parti adı kabul edilmese de Davutoğlu'nun araya girip Borisov ile konuşması neticesinde 29 Temmuz 2016 tarihinde resmen tescil edilmiştir.⁵⁴³

⁵³⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi Lideri Mestan Çankaya Köşkü'nde", 12.09.2014, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1346/bulgaristan-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-lideri-mestan-cankaya-koskunda>, (23.06.2020).

⁵⁴⁰ Ekinci, op. cit., ss. 86-87.

⁵⁴¹ "Bulgaristan'da Rus Uçağı Krizi", *Milliyet*, 28.12.2015, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bulgaristan-da-rus-ucagi-krizi-2170345>, (23.06.2020).

⁵⁴² Ekinci, loc. cit.

⁵⁴³ Özlem, op. cit., ss. 388-389.

2017 yılında Bulgaristan'da yapılan seçimlere Türkler ilk defa tek bir çatı altında değil bölünmüş olarak girmiştir. Bu da oyların bölünmesine sebep olmuştur. Neticesinde HÖH'ün oy oranı kayda değer seviyede düşmüştür. 2001 seçimlerinden beri ilk defa parti, %10'un altında kalmış ve 26 milletvekili çıkarabilmiştir. DOST Partisi ise %4 olan seçim barajının altında kalıp %2,9 oy almıştır.⁵⁴⁴ Buna rağmen Türkiye'de oy kullanan soydaşlar arasında en çok oyu DOST Partisi'nin aldığı görülmüştür. Bu sebeple Türk azınlığın oylarının DOST'a doğru kayma eğiliminde olduğu aşıkardır. Türkiye'nin de desteğinin artık HÖH'ten DOST'a doğru kaydığını söylemek gerekmektedir. Ancak 2018 yılı ve devamında parti çalışmalarının düşük yoğunluklu olmasıyla beraber 26 Mayıs 2019 tarihinde düzenlenen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oylarının azalması durumunu göz önüne aldığımızda henüz Türk azınlık için ciddi bir alternatif olmaktan uzak görünmüştür.⁵⁴⁵

Sonuç olarak Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasallaşma süreci bu şekilde özetlenebilir. Çalışmanın sıradaki ve son kısmında Bulgaristan'daki Türk azınlığın güncel sorunları üzerinde durulmuştur. Bu sorunlardan kısaca bahsedilip çalışma sonlandırılmıştır. *Hukuki statü* sorunu bu bağlamda temel problemlerden biridir ve diğer problemlerin de ortaya çıkışıyla doğrudan bağlantılıdır. Her ne kadar Türkiye ile yapılan ve şu an çoğunluğu yürürlükten kaldırılmış olan hukuki metinler ve Bulgaristan'ın AB İlerleme Raporları'nda geçse de Bulgaristan Anayasası'nda “Türk azınlık” ifadesinin geçmiyor olması bu sorunun temel kaynağı olmuştur. Bunun yerine Anayasa'nın 36/2. maddesinde “*Anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar*” ibaresi geçmektedir ve bu ibare muğlaktır. Ayrıca yine aynı maddede bu kişilerin anadillerinde eğitim hakkı olabileceği ancak bunun yasalarla belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere Bulgaristan, tüm azınlıklarını olduğu gibi Türk azınlığını da iç hukuk özelinde reddetmiştir. Bu durumu çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu partiler de yeterince gündeme getirememiştir.⁵⁴⁶ Ancak Lütfi Mestan önderliğindeki DOST Partisi, Türk ve Müslümanlara “ulusal azınlık statüsü” verilmesi için 2019 yılında imza kampanyası

⁵⁴⁴ “HÖH Geriledi, DOST Barajı Geçemedi”, *Al Jazeera Türk*, 31.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/hoh-geriledi-dost-baraji-gecemedi> , (23.06.2020).

⁵⁴⁵ Özlem, op. cit., ss. 390-392.

⁵⁴⁶ Ibid., ss. 311-313.

başlatmıştır. 7 Milyon civarında nüfusu olan Bulgaristan'da 1,5 Milyon kadar Türk ve Müslümanın yaşadığı da bu bağlamda belirtilmiştir.⁵⁴⁷

Anadilde eğitim alamama Bulgaristan'daki Türk azınlığın bir diğer güncel sorunudur. Bulgaristan'ın komünizm geçmişinde Türk azınlık okulları tamamen kapatılmış ve Türkçe eğitime de son verilmiştir. Bu durum 1989 yılından sonra yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.⁵⁴⁸ 1991 yılında çıkarılan Anayasa'da, az önce bahsedildiği üzere, anadilde eğitim hakkının yasalarla belirleneceği belirtilse de Bulgaristan Hükümeti uzun süre bu durumdan kaçmaya çalışmıştır. Ancak artan tepkiler neticesinde adımlar atılmaya başlanmış ve Türkçe eğitimin kısmi olarak (haftada 4 saat) başlatılması kararı alınmıştır. Ancak Türk öğretmen yetersizliğinden ötürü tüm öğrenciler bu haktan yararlanamamıştır. Bu durumu düzeltmek adına Bulgaristan'ın farklı şehirlerinde öğretmen yetiştirmek üzere okullar açılmıştır.⁵⁴⁹ 1999 yılında çıkarılan Milli Eğitim Kanunu ile Türkçe mecburi seçmeli ders kapsamına alınmış, Türkçe dersi alan öğrencinin başka bir yabancı dil dersi alamayacağı belirtilmiş ve bunun sonucu olarak Türkçe yabancı dil statüsüne sokulmuştur. Uygulamanın bu bağlamda işlevsel olmadığı da görülmüştür. Ayrıca bu uygulama daha ziyade Bulgaristan'ın 1999 yılındaki İlerleme Raporu'nun bir sonucudur. 2009 yılının Nisan ayında yapılan düzenlemeyle de Türk, Roman ve Ermeni öğrencilerin 4. sınıftan 8. sınıfa kadar anadillerinde seçmeli olarak eğitim alabilmeleri sağlanmıştır.⁵⁵⁰ Bu konuda bir diğer sorun da Türkçe ders kitaplarının basılmamasıdır. En son 1993 yılında Türkçe ders kitabı basılmış ve diğer basım için 2019 yılının Temmuz ayına kadar beklenmesi gerekmiştir.⁵⁵¹

Bu konuda Bulgar yetkilileri, Türk çocuklarının Türkçeyi zaten bildiğini ve okullarda ders olarak Türkçe yerine Batı dilleri öğrenmek istediklerini iddia etmiştir. 2017 yılında ise Türkçe dersinin statüsü “zorunlu seçmeli” yerine “serbest seçmeli” olarak değiştirilmiş ve diğer faydalı seçmeli derslerle aynı gruba sokulmuş, bunun

⁵⁴⁷ “Türk ve Müslümanların Azınlık Sayılması İçin Kampanya Başlatıldı”, *Hürriyet*, 27.04.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/turk-ve-muslumanlarin-azinlik-sayilmasi-icin-kampanya-baslatildi-41196104>, (23.06.2020).

⁵⁴⁸ Özlem, op. cit., ss. 313-314.

⁵⁴⁹ Meşkure Yılmaz Börklü, “Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 10, 1999, s. 73.

⁵⁵⁰ Özlem, op. cit., s.314.

⁵⁵¹ Hüseyin Alptekin, vd., “Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri”, SETA Raporu, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2020, s. 26.

sonucu olarak da derse ilgi daha da azalmaya başlamıştır. 1993 yılında 114.000 öğrencinin aldığı dersi, 2018 yılında yaklaşık 5.000 öğrenci almıştır. Sonuç olarak anadilde eğitim sorunu, Türk azınlığın en temel sorunudur ve sorunun çözümüne dair iyimser bir tablonun varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir.⁵⁵²

Türkçe yayın sorunu bu bağlamda bir diğer problemlidir. Her ne kadar bu konuda Bulgaristan'da demokratik yönetime geçilmesiyle yasaklar kalksa da diğer azınlıkların olduğu halde Türk azınlığın ulusal düzeyde yayın hayatı olan bir gazetesi yoktur. 1990'lı yıllarda yayınlanan “Hak ve Özgürlük”, “Işık”, “Güven” ve “Filiz” isimli yayın organları bir süre sonra çeşitli sebeplerle kapanmıştır. Ancak yerel düzeyde basın ve yayın çalışmaları mevcuttur. Kırcaali merkezli “Kırcaali Haber” isimli gazete buna örnek olarak verilebilir. Süreli yayın olarak ise “Müslümanlar”, “Mozaik” ve “Alev” gibi dergiler örnek gösterilebilir. Ayrıca Türklere ait bir radyo ve televizyon kanalı da bulunmamaktadır.⁵⁵³ Sadece Bulgaristan Ulusal Kanalı olan BNT'de Türkçe haber yayını kısıtlı olarak yapılmaktadır. Bunun yanında Bulgaristan Ulusal Radyosu olan BNR'de Türklerin yoğun yaşadığı şehirler için sabah, öğle ve akşam birer saat olmak üzere toplamda üç saat Türkçe yayın yapılmaktadır.⁵⁵⁴ Ancak Bulgaristan tarafından yapılan tüm bu düzenlemelerin yeterli olmadığı ve ilerletilmeye muhtaç olduğu görülmektedir.

Ekonomik sorunlar da Türk azınlık için bir diğer önemli noktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yatırım yapılmayışı, AB'nin aktardığı fonların daha ziyade Bulgarlar için kullanılıyor oluşu, bölgedeki Türkleri genel olarak yoksul ve yüksel işsizlik oranına sahip bir grup haline getirmiştir. Ayrıca ülkedeki Türklerin bu durumu AB İlerleme Raporları'nda da Bulgaristan adına eleştiri konusu olmuştur. Türklerin ülkede geçim kaynağı ise daha ziyade tarım ve hayvancılık olarak belirtilmiştir. Bu durum da Türk azınlığın Bulgaristan'a sosyo-ekonomik entegrasyonunu engelleyici niteliktedir. Ekonomik sorunlardan ötürü Türkler Bulgaristan'daki büyükşehirlerle göç etmiştir. Son çare olarak da AB üyesi ülkelere doğru ekonomik kaynaklı göçler Türkler tarafından oldukça cazip hale gelmiştir.⁵⁵⁵

⁵⁵² Özlem, op. cit., ss. 315-317.

⁵⁵³ Ibid., ss. 317-320.

⁵⁵⁴ Alptekin, vd., op. cit., ss. 38-39.

⁵⁵⁵ Özlem, op. cit., ss. 323-324.

Memuriyet sorunu da bir diğerk problemlili alandır. Türkler her ne kadar siyasi hayatta temsil edilse de kamu personeli olma konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu durum AB İlerleme Raporları'nda da kendine yer bulup Bulgaristan adına eleştiri konusu olmuştur. Ancak Bulgaristan bu konuda şu ana kadar sembolik adımlar atmanın ötesine geçmemiştir. Türkler bürokratik ve stratejik pozisyonlar yerine, Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yerel yönetimlerde görev alabilmektedir. Bu kısır döngüyü sona erdiren ise 2017 yılında Razgrad Valisi olarak Günay Hüsme'nin atanması olmuştur.⁵⁵⁶ Yine de Bulgaristan'da bu konuda bazı ilerlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Son olarak *dini sorunlar* hususuna değinmek gerekmektedir. Her ne kadar Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü bulunsa ve komünist dönemde ellerinden alınan hakların bir kısmı geri verilse de⁵⁵⁷ bu alanda halen sorunlar bulunmaktadır. Din dersi adına öğretmen yetersizliği, Müslümanlara dair misyonerlik çalışmaları ve vakıf malları gibi konular ön plandaki problemler olmuştur. 2000 yılından itibaren isteyen ailelerin çocuklarını Müslüman okullarına gönderme seçeneği yasallaşmıştır. Ancak bu noktada da öğretmen eksiki öne çıkmıştır. Zira öğretmen olan Türkler iş bulma sorunu çektiklerinden ötürü bu meslekten uzaklaşmışlardır.⁵⁵⁸ Bir diğerk problem de misyonerlik faaliyetleridir. Genel olarak Hristiyanlar ağırlıklı olsa da uç görüşlere sahip Müslüman grupları da Türklere yönelik misyonerlik faaliyetleri içinde bulunmuşlardır. Ancak Türklerin genel İslam anlayışı dışına çıkma istekleri olmaması bu çalışmaların başarısız olmasını sağlamıştır. Son olarak da vakıf malları probleminden bahsetmek gerekirse, komünizm dönemi ve öncesinde Osmanlı Devleti döneminden kalan tarihi eser ve vakıflara ait mallar büyük oranda tahrip edilmiş ve kamulaştırılmıştır. Demokratik yönetime geçilmesiyle birlikte bu konuda Bulgaristan adımlar atmaya başlasa da süreç çok yavaş içimde ilerlemektedir. Bu noktada da ilerlenecek çok fazla aşama bulunmaktadır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Ibid., ss. 324-325.

⁵⁵⁷ Alptekin, vd., op. cit., s. 48.

⁵⁵⁸ Özlem, op. cit., s. 321.

⁵⁵⁹ Ibid., ss. 321-323.

SONUÇ

Türkiye ile Bulgaristan, birbirlerine komşu ve Balkan coğrafyası adına önem arz eden iki devlettir. Bu iki devletin ilişkilerinin iyi olması bölgenin geleceği adına da oldukça kritiktir. Balkan coğrafyasında Soğuk Savaş sonrası çıkan çatışmaların etnik temelli olduğu düşünüldüğünde bu iki devlet arasındaki Türk azınlık bağının önemi daha net biçimde anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze farklı boyutlarda birbirleriyle etkileşim içinde olan bu iki devlet, günümüzde de iyi sayılabilecek seviyede ikili ilişkilere sahiptir. İlişkilerin Soğuk Savaş sürecinde bozulmasına neden olan etkenler, günümüzde de ilişkilerin makul seviyede seyretmesini olanaklı kılmıştır. Bulgaristan'daki Türk azınlık her daim ikili ilişkilerin önemli bir değişkeni olmuştur. Çalışmanın genelinde de bu durum net bir biçimde görülmüştür.

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgular göstermektedir ki 1989 Zorunlu Göçü öncesinde Bulgaristan hükümetinin izlediği ve 1984 yılının sonundan itibaren başlayan asimilasyon politikası neticesinde Türk azınlık oldukça zor durumda kalmıştır. Homojen bir Bulgar devleti yaratmak adına Türk azınlığın, Türk ve Müslüman kimliği yok edilerek yerine Bulgar ve Hristiyan kimliği oluşturulmak istenmiştir. Bahsi geçen süreci BKP il örgütlerinin ve Bulgar polis kuvvetlerinin yürütmesi istenmiştir. Sürecin hemen öncesinde, Türk azınlığın kanaat önderleri ve direnç gösterme potansiyeli olan kişiler yalan bir seferberlik kampanyasıyla askere alınmışlardır. Kırsal kesimde yaşayan Türklerin av tüfeklerine dahi el konulmuştur. Bu şekilde asimilasyon politikasının daha rahat ilerlemesi adına zemin hazırlanmıştır. Ülkenin güneyinden başlamak suretiyle hızlı bir biçimde tüm ülkeye yayılan bu politikaya Türkler mukavemet göstermiş ve Bulgar polis kuvvetlerinin sert karşılık vermesiyle çıkan çatışmalarda can kayıpları yaşanmıştır. Birçok kişi de Belene Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Ayrıca bu politikanın uygulanma şekli her yerde aynı olmamıştır. Kırsal kesim ve şehir merkezleri arasında farklılık olduğu gibi politika, askerlik yapanlarla diğer Türkler arasında da farklı şekilde uygulanmıştır. Aynı olan durumsa zorla isimlerin değiştirilmesi olmuştur.

Asimilasyon politikası elbette sadece isim değiştirmekle sınırlı kalmamıştır. Bulgarca dışında hiçbir dilin kamuya açık alanlarda konuşulmasına izin verilmemiştir. Türkçe yayın yapan dergi, gazete ve radyolar kapatılmıştır. Evlerdeki Bulgarca dışındaki dillerde yazılmış kitaplar toplatılmış ve tüm yerleşim yerlerinin isimleri

Bulgarcaya çevrilmiştir. Bunların yanında Bulgaristan'daki Türk İslam eserleri ve özellikle de camiler tahrip edilmiştir. Sünnet ve cenaze işlemlerinin İslami usulde yapılması yasaklanmıştır. Komünist ideolojiyi aşılama adına tüm çocuklara kreşe gitme zorunluluğu getirilmiştir. Türk azınlığın Türkiye'yle iletişimi kısıtlanmış ve ülkede olup bitenlerin aktarılması engellenmek istenmiştir. Bulgaristan propagandası yapıp Türkiye ve İslam dini kötülenmiştir. Ayrıca ülkedeki Türk azınlığın Osmanlı Devleti döneminde Türkleştirilen Bulgarlar olduğu fikri empoze edilip beyinleri yıkanmaya çalışılmıştır. Giyim hususunda da Bulgaristan baskıcı bir yaklaşım izlemiş ve tüm geleneksel kıyafetleri yasaklayıp sadece Batı tarzı giyimi yasal ilan etmiştir.

Görüldüğü üzere, Bulgaristan'daki Türk azınlık 1984 yılının sonlarından itibaren baskı altına alınmış ve asimile edilmeye çalışılmıştır. Yukarıda bahsedilen gelişmelerin hepsinin bir araya gelmesiyle anavatanları olan Türkiye'ye göç etmeyi ciddi biçimde düşünmeye başlamışlardır. Zira Bulgaristan'da kalmaya devam ettikleri takdirde Türklük ve Müslümanlık kimliklerini kaybedeceklerini düşünmüşlerdir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan bir diğeri de 1989 Zorunlu Göçü sırasında Türklerin özellikle Bulgaristan'dan çıkana kadar birtakım sorunlarla karşılaşmaları olmuştur. Bulgaristan'ın isteyen herkesin yurtdışına gitmekte özgür olduğunu açıklamasıyla birlikte Türkler pasaport alabilmek adına ilgili Bulgar makamlarına yoğun biçimde başvuru yapmıştır. Bununla birlikte göç hazırlığı yapan Türkler mal alım satımı hususunda bazı sorunlar yaşamıştır. Mallarını normal fiyatının çok altında satabilirken, bir mal almak istediklerinde otomatikman yükselen fiyatlarla karşılaşmışlardır. Çıkartılan yasalarla değerli malların alımı geçici olarak yasaklanmış ve Bulgaristan'dan ayrılırken her kişinin yanında en fazla 500 Leva götürebileceği belirtilmiştir. Türklerin maddi birikimlerini düzgün biçimde kullanmasının önüne geçmek ve göçmenler Türkiye'deki yeni yaşamlarında ekonomik olarak darboğaza sokulmak istenmiştir. Evlerini satmak isteyen Türkler içinse sadece Bulgar devletinin evleri satın alabileceği iletilmiştir. Aksi durumda büyük cezalarla karşılaşılacağı belirtilmiştir. Bulgaristan dediği gibi yapıp evleri satın alsa da bunu değerinin çok altında fiyatlarla yapmıştır. Göç ederken Türklerin geride bıraktıkları tüm mallarına da Bulgarlar ve Romanlar tarafından el konulmuştur. Bu şekilde de birikimleri bir anda yok olmuştur.

Bulgaristan'dan ayrılırken çeşitli zorluklarla karşılaşan göçmenler, Türkiye'ye ulaştıklarında da bazı sorunlar yaşamışlar ancak kısa sürede bu sorunları aşmışlardır. Öncelikle Türkiye'de akrabaları olan göçmenler, akrabalarının yanına gönderilmiştir. Akrabaları olmayanlar ise devlet tarafından çeşitli binalarda bir süre misafir edilmiştir. Daha sonra çadır kentler kurulmuş, zamanla da ülkenin farklı yerlerinde göçmen konutları inşa edilip uygun fiyatlar ve ödeme koşullarıyla göçmenlerin bir kısmı ev sahibi yapılmıştır. Ayrıca yapılan arsa yardımlarıyla da göçmenlerin kendi evlerini yapması teşvik edilmiştir. Bunların yanında göçmenlere istihdam olanakları da sağlanmıştır. Türkiye'deki birçok işletme, imkânları ölçüsünde göçmen işçi alımı yapmıştır. Öğretmen ve sağlık personeli olan göçmenlere de atamalar yapıp göreve başlamaları sağlanmıştır. Göçmen çocuklarının eğitimi konusundaysa hem devlet hem de özel kurum ve kişiler ellerinden geleni yapmıştır. Bu bağlamda öğrencilere zaman zaman pozitif ayrımcılık bile uygulanmıştır. Ekonomik anlamda ise hem Türkiye hem de diğer ülke ve kuruluşlardan göçmenlere yardımlar yapılmıştır. Tüm bu yardımlar sayesinde göçmenler, kısa sürede sorunlarının üstesinden gelmiş ve yeni hayatlarına pozitif olarak devam etmişlerdir.

Ayrıca Türk halkı da soydaşlarına eldeki imkânları ölçüsünde destek olmaya çalışmıştır. Göçmenler bu yardımları unutmamış ve hem Türkiye'ye hem de Türk halkına minnettar kalıp kendilerine yapılan yardımların karşılığını olumlu anlamda vermiştir. Önce kendi ayakları üzerinde durmaya başlayan göçmenler daha sonra Türkiye'ye büyük katkılar sağlamıştır. Kısacası göç süreci ve hemen sonrasında yaşadıkları olumsuzlukları aşarak olumlu yönde ilerlemeye başlamışlardır.

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer bulgu da 1989 Zorunlu Göçü sürecinde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin kötü olduğu ancak Bulgaristan'daki rejim değişikliğiyle beraber demokratik yapılanma neticesinde ilişkilerin gün geçtikçe daha iyiye gitmesidir. Sembolik de olsa Türk azınlığa haklar verilmiş, asimile edilme tehdidi ortadan kalkmıştır. 1992 yılında imzalanan Dostluk Anlaşması ile yeni dönemde ikili ilişkilerin temeli oluşturulmuştur. Bu anlaşma sonrasında münasebetler pozitif şekilde sürekli olarak ivme kazanmıştır. Ayrıca 1997'de dönemin Bulgaristan Cumhurbaşkanı Petır Stoyanov'un ve 1998 yılında dönemin Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov'un 1984 yılının sonunda başlanan asimilasyon politikası ve 1989 Zorunlu Göçü için Türk göçmenlerden özür dilemesi ilişkilerde

önemli bir ilerleme olmuştur. 2006 yılında dönemin Bulgaristan Başbakanı Sergey Stanişev de aynı şekilde özür dilemiş ve 2012 yılında Bulgaristan Ulusal Meclisi'nin çıkartmış olduğu tasarıyla asimilasyon politikası kınanmıştır. Bu gelişmeler de aynı şekilde ilişkiler adına önemli noktalar olmuştur.

Bunların yanında Türkiye'de yaşayan ve çifte vatandaş olan göçmen kökenli kişiler, Bulgaristan'da yapılan yerel ve genel olmak üzere tüm seçimlerde etkin rol oynamıştır. Bulgaristan nüfusunun az oluşu ve Türk kökenli Bulgar vatandaşlarının sayısının görece fazla oluşu bahsi geçen durumu tetiklemiştir. Bu sebeple de Bulgaristan'da Türkleri temsil eden partilerden en önemlisi olan HÖH sürekli mecliste olmuş ve devlet yönetiminde zaman zaman etkin rol almıştır. Ancak Bulgaristan'ın verdiği sembolik haklara rağmen ülkedeki Türk azınlığın sorunları devam etmektedir. Hukuki statü konusundaki sorunlar, anadilde eğitim alamama sorunu, Türkçe yayın sorunu, ekonomik ve dini sorunlarla memuriyet sorunu bu bağlamdaki en temel problemlerdir.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gelişimi temel olarak Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumuyla oldukça yakından ilgilidir ve iki durumun birbirinden bağımsız düşünülmesi pek mümkün değildir. Çalışma boyunca verilen bilgiler ışığında, Türkiye'nin ikili ilişkilere bakış açısının Türk azınlıkla bağlantılı olduğu görülmüştür. Bulgaristan da bu sebeple ülkesindeki Türk azınlığa komünist döneme kıyasla daha pozitif şekilde yaklaşmış ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirme gayesinde olduğunu göstermiştir. Türkiye de aynı ölçüde Bulgaristan'a karşılık vermiş ve ikili ilişkiler genel itibarıyla pozitif ivmeyle günümüze kadar ulaşmıştır. Kısa, orta ve uzun vadede Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde Türk azınlık önemli bir parametre olarak varlığını devam ettirmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AĞANOĞLU H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.
- ALP İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990.
- AKMAN Halil, *Paylaşılamayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- ARMAOĞLU Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 17. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- ARMAOĞLU Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 23. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- ATASOY Emin, *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2018.
- ATASOY Emin, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.
- ATASOY Emin, *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2011.
- BIÇAKLI Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- BAYUR Yusuf Hikmet, *Balkan Savaşları (Birinci Balkan Savaşı III)*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.
- CRAMPTON R.J., *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, 2007.
- EKİNCİ Mehmet Uğur, *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: SETA Yayınları, 2018.
- GENÇ Nevin, *XVI. yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976.
- HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- HALE William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.

- HALL Richard C, *Balkan Savaşları 1912-1913 (I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- JELAVÍCH Barbara, *Balkan Tarihi I - 18. ve 19. yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- JELAVÍCH Charles, Barbara JELAVÍCH, *The Establishment of the Balkan States (1804-1920)*, 4. Baskı, Seattle: University of Washington Press, 2000.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Bulgarların Kökeni*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985.
- KAMİL İbrahim, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Ankara: YÖK Matbaası, 1989.
- KİTAPÇI Zekeriya, *Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslamiyet*, 3. Baskı, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2013.
- KOCAOĞLU Sami, *Bulgaristan Türkleri Ah!*, İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1998.
- KONUKMANERCÜMENT, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990.
- KORKUD Refik, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986.
- KORKUD Refik, *Komünist Bulgaristan'ın Dosyası*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986.
- KURAT Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.
- KURTULUŞ Gülbahar, *1989 Bulgaristan Türklerinin Göç Hikayeleri*, 2. Baskı, Ankara: Karakum Yayınevi, 2019.
- LÜTEM Ömer, *Türk Bulgar İlişkileri 1983-1989 (Cilt 1)*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.
- McCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- MEMİŞOĞLU Hüseyin, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- NUREDİN Abdülmecit, *Balkanlar'dan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 46. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- ÖZBİR Kamuran, *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, İstanbul: Başkent Gazetecilik Matbaacılık, 1986.

ÖZLEM Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Bursa: Dora Yayınları, 2019.

ÖZTÜRK Ali, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye, Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıratım*, 2. Baskı, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2008.

POULTON Hugh, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993.

SANDER Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006.

STAVRIANOS L.S, *The Balkans since 1453*, 2. Baskı, London: Hurst&Company, 2001.

STEVENSON David, *With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, Cambridge: Harvard University Press, 2011.

ŞİMŞİR Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2012.

TODOROV Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979.

TURAN Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

VELİKOV Stefan, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan (1918-1922)*, çev. Naime Yılmaz, İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969.

YEŞİLBAHÇE Zülkef, *Belgelerle BAL-GÖÇ ve BGF Çalışmaları*, Bursa: Hakimiyet Ofset, 2003.

YEŞİLBAHÇE Zülkef, *Ata Topraklarından Anavatana Anılar*, Konya: Dizgi Ofset, 2008.

YILDIRIM Bülent, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2018.

Makaleler

ACAROĞLU Türker, “Bir Bulgar Profesörün İtirafı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 70, 1992, ss. 17-22.

AHMETBEYOĞLU Ali, “Bulgarların Oluşumu ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 65, 2017, ss. 1-18.

AKÇA Bayram, “1945-1990 Türk Bulgar İlişkileri ve Bu Dönemde Muğla Vilayetine İskân Edilen Bulgaristan Muhacirleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 70, 2008, ss. 75-92.

AKSU Fuat, Yunus ÇOLAK, “Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven(siz)lik: 1935 Bulgaristan Krizi”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, ss. 164-180.

ALTUĞ Yılmaz, “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 32, Sayı: 2-4, 1966, ss. 846-857.

ARSLAN Ali, Bülent YILDIRIM, “Fiili Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Emareti ve Osmanlı'nın Tutumu (1878-1908)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, ss. 225-238.

ATABAY Mithat, “Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 13, 2012, ss. 59-72.

ATAÖV Türkkaya, “The Turks of Bulgaria”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 1-2, 1989, ss. 135-152.

ATASOY Emin, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”, *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 21, 2010, ss. 1-17.

AYDIN Mithat, “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2002, ss. 116-126.

AYKUT Ş. Nezihi, “Fetret Devri-IV: İsa Çelebi”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 44, 2006, ss. 25-36.

BALCI Abbas, “Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye'nin NATO'ya Giriş Denemeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi 1945-1960”, *Sıirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 2019, ss. 251-276.

BARLAS Dilek, Yonca KÖKSAL, “Türk-Bulgar İlişkileri ve Türk Azınlık (1923-1934)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 12, 2017, ss. 116-124.

BİBİNA Yordanka, “Son Dönem Bulgar-Türk İlişkileri”, *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, der. Yeliz Okay, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013, ss. 27-49.

BİSHKU Michael B, “Turkish-Bulgarian Relations: From Conflict and Distrust to Cooperation over Minority Issues and International Politics”, *Mediterranean Quarterly*, Vol: 14, No: 2, Spring 2003, ss. 77-94.

BOLAT Bengül, “1932 Kessarevo/Kesarevo/Kesenova Olayı/Faciası/Hadisesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 26, 2013, ss. 87-103.

BULUT Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 41, 2008, ss. 35-61.

BURMA Mustafa, “Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 67-90.

CİVELEK Jale, “Helsinki Son Şartı, Paris Şartı ve AGİT”, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2006, ss. 1-23.

CRAMPTON, R.J., “Deprivation, Desperation and Degradation: Bulgaria in Defeat”, *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, ed. Hugh Cecil ve Peter Liddle, Barnsley: Pen&Sword Books Ltd, 1998, ss. 255-265.

ÇAĞLAYAN Savaş, “New Perspective of Exile of Bulgarian-Turks in the Case of 1989 Migration Wave”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 20-21, 2009, ss. 25-40.

ÇALIŞKAN Vedat, Cengiz ERBULAK, “Bursa Kentine Yönelik Göçlerin Gecekondulaşma Sürecine Etkileri: Uludağ Yamaçlarındaki Gecekondu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 12, 2010, ss. 115-122.

ÇAVUŞ Remzi, “İngiliz Basınında Plevne Savunması”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, ss. 165-179.

ÇEÇEN Berrak, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Değişen Yasal Düzenlemelerin Rolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, 2016, ss. 265-282.

ÇETİN Turhan, “Bulgaristan'daki Soydaşlarımızın Türkiye'ye Göç Etme Süreçlerini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2008, ss. 55-75.

ÇOLAK Filiz, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)”, *Tarih Okulu*, Sayı: 14, 2013, ss. 113-145.

ÇULHA İbrahim, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Süreci (1950-1951)”, *Akademik-Der*, Sayı: 1, 2017, ss. 51-71.

DANIŞ Didem, Ayşe PARLA, “Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 114, 2009, ss. 131-158.

DEMİRHAN Hasan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, 2019, ss. 252-272.

DEMİRTAŞ COŞKUN Birgül, “Bulgaristan'da Asimilasyon Politikası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, 2012, ss. 163-172.

DEMİRTAŞ COŞKUN Birgül, “Turkish-Bulgarian Relations in the Post Cold War Era: The Exemplary Relationship in the Balkans”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, No: 32, 2001, ss. 25-60.

- DİMİTROV Vesselin, “In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria’s Turkish Minority, 1984-1985”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol: 4, No: 1, 2000, ss. 1-22.
- DOĞRU Halime, “Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683)”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 301-320.
- DURMAZ Ferhat, “93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2015, ss. 103-122
- DUMAN Önder, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 43, 2009, ss. 473-490.
- EKİCİ Nuray, “Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 528-542.
- EROĞLU Haldun, “Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı: 41, 2017, ss. 79-106.
- ERSOY HACISALİHOĞLU Neriman, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, *89 Göçü-Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, der. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012, ss. 171-199.
- ERTÜRK Suzan, “Bulgaristan Basınında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Atatürk (1923-1938)”, *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, der. Yeliz Okay, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013, ss. 71-95.
- GERAY Cevat, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, ss. 8-36.
- GÖLEÇ Mustafa, “Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1930)”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2016, ss. 147-168.
- GÜLER Önder, “Erken Ortaçağ ve Öncesinde Karadeniz’de Bulgarların Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 35, 2017, ss. 137-143.
- GÜRBÜZ M. Vedat, “The Emergence of Bulgarian Nationalism”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 2009, ss. 27-51.
- HATİPLER Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçmenlerinin Sosyal Politikalar ile İlişkileri”, *Trakya Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2018, ss. 423-445.
- İLİEV Aleksander, “Tengri and Bulgarians-The Perception of Tengri in Bulgarian People in Ancient Times and Middle Age”, çev. Abdulali Aliev, *Bozok Üniversitesi Teoloji Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2017, ss. 157-165.

İZMİR Bahar, “İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi”, *Humanitas Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2017, ss. 177-192.

KAMİL İbrahim, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016, ss. 31-65.

KAMİL İbrahim, “Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 35, 2017, ss. 85-119.

KALYON Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010, ss. 7-26.

KARATAY Osman, “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2010, ss. 1-18.

KAYAPINAR Ayşe, “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 232-252.

KAYAPINAR Ayşe, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 105-129.

KORKMAZ Nuri, “Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20, 2017, ss. 69-82.

KORKMAZ Nuri, “Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 90, 2019, ss. 21-41.

KORKMAZ Nuri, Ayhan ÖZTÜRK, “Bulgaristan Türklerinin Göç Süreci ve Göçmenlerin Türkiye'deki İskân ve İş Gücüne Dayalı Entegrasyonu”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2017, ss. 268-289.

KUYUCUKLU Nazif, “Bulgaristan'dan 1989 Göçünün Nedenleri Oluşumu ve Olası Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3-4-5, 1993, ss. 269-294.

MATTEİ Jean, “1812-1813 Yıllarında Osmanlı Yönetiminde Bulgaristan”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 220, 2000, ss. 197-210.

METİN Ömer, “İkinci Balkan Savaşı ve Romanya”, *100.Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafli Duruşlar*, der. Mustafa Türkeş, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 2014, ss. 177-185.

NARİNÇ Ökkeş, “İki Komşunun İlk İttifakı 1915-1918 (Osmanlı Devleti-Bulgaristan)”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2019, ss. 315-331.

OKUR Mehmet, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 612-625.

ORAN Baskın, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1, 1993, ss. 121-147.

ÖKSÜZ Hikmet, Mehmet OKUR, “Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 625-641.

ÖZDAL Barış, “1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, *Diplomasi Tarihi II*, der. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 3-67.

ÖZGİŞİ Tuna, “Demokrat Parti'nin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2012, ss. 135-163.

ÖZKAN Selim Hilmi, “II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, ss. 189-204.

ÖZLEM Kader, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2008, ss. 341-371.

ÖZLEM Kader, “19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, *Diplomasi Tarihi I*, 2. Baskı, der. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2017, ss. 555-585.

ÖZLEM Kader, “2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 55, 2017, ss. 169-188.

PETKOVA Lilia, “The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Migration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations 1947-2000”, *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, Vol: 1, No: 4, 2002, ss. 42-59.

PINAR Mehmet, “1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 89, 2014, ss. 61-94.

RODOPLU Fatma, “İkinci Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kumanların Rolü”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 50, 2016, ss. 219-234.

SANCAKTAR Fatih Mehmet, “Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913 - Aralık 1917)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 81, 2011, ss. 577-602.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra, “Türk Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919-1923)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, ss. 301-319.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra, Hasan KARAKUZU, “1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 57, 2016, ss. 313-342.

SARINAY Yusuf, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 80, 2011, ss. 351-388.

SİMEONOV Anton Antonov, “Bulgaristan'da Türk Azınlığa Uygulanan Şiddet (1944-1989): Galtung'un Barış Modeli Bağlamında Bir İnceleme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2019, ss. 496-509.

ŞİMŞİR Bilal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı: 10, 2010, ss. 5-43.

TAHİR Nuri Ali, “Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, 2015, ss. 578-587.

TANOĞLU Ali, “Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951) ”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı: 1-4, 1954, ss. 129-161.

TURAN Ömer, “Balkan Ülkelerinde Din Eğitimi”, *Erdem Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 40, 2002, ss. 337-350.

TEMİZGÜNEY Firdes, “Balkanlar'dan Gelen Müslüman Göçmenlerin Malları Sorununa Genel Bir Bakış (1913-1918)”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3, 2014, ss. 51-68.

URHAN Vahit Cemil, “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 2, 2016, ss. 235-258.

UZGEL İlhan, “Balkanlarla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: III*, 2. Baskı, der. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 690-709.

UZİN Şayaz Faripoviç, Selim KARAGÖZ, Zufar Gumaroviç ŞAKİROV, “İdil Bulgarları ve Göçebe Dünya”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2019, ss. 239-254.

UZUN Hakan, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2009, ss. 57-81.

WARHOLA James, Orlina BOTEVA, “The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria”, *Nationalities Papers*, Vol: 31, No: 3, 2003, ss. 255-279.

YALÇINKAYA Alaaddin, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, ss. 320-331.

YAVUZ Rengin, “Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2019, ss. 221-232.

YILDIZ Recep, “Batı Dünyasının Çifte Standartlı Yaklaşımlarına Bir Örnek: Ermenilerin Tehciri ve Bulgaristan Türkleri Kıyaslaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, ss. 183-200.

YILMAZ Hasan, “Kıbrıs Barış Harekatı ve Sonuçları”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, ss. 87-98.

YILMAZ BÖRKLÜ Meşkure, “Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 10, 1999, ss. 61-80.

ZAFER Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı - Direnişi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2010, ss. 27-44.

Tezler ve Sempozyumlar

ALPTEKİN Hüseyin, vd., “Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri”, *SETA Raporu*, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2020.

ÇEÇEN Berrak, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Göçmen Derneklerinin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ÇETİN Turhan, “Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Nüfusun Dağılımını Etkileyen Coğrafi ve Kültürel Faktörler”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 2010.

ELTUT Nükhet, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları”, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, 2009.

GÜLER Gülsevin, *1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Yerel Kültüre ve Tarihe İlişkin Algıları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

İNGİNAR Ayşegül, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

KARANFİL Turan, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ve Çevresi*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

MARAL Fevziye, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010.

ÖZCAN Kaan Emre, *Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü: Bursa Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016.

ÖZDAL Barış, *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi Yardımcı Ders Notları*, Bursa: Dora Yayınları, 2013.

ÖZGEN Nargis, *Bulgaristan'da Türklere Yönelik Politikalara Ülke Basınının Yaklaşımı: 1989 Göçü Örneği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

ÖZGÜR Ulvi, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007.

ÖZLEM Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)*, (Doktora Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

ÖZLEM Kader, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

PINAR Murat, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 ve 1989'da Türkiye'ye Göçleri ve İki Göçmen Grubunun Kültürel Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bursa Örneği*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

SAVOVA Milena, Mahon BORDEN, *The Politics of Nationalism Under Communism in Bulgaria*, (Doctoral Thesis), London: University of London The School of Slavonic and East European Studies, 2001.

ŞENTÜRK Habibe, *The 1989 Migration From Bulgaria to Turkey: Nationalism and Identity Among the Migrants*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

TOPARLAK Bahar, *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Göçü ve Trakya'da İskanları*, (Doktora Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

YILMAZ Rüştü, *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

Gazeteler ve Diğer Kaynaklar

“120 Bin Göçmen”, *Cumhuriyet*, 08.07.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/7/8/14.xhtml> ,
(20.04.2020).

“Ankara Israrlı”, *Cumhuriyet*, 29.06.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/29/10.xhtml> ,
(20.04.2020).

“Alkışlanacak Özür”, *Hürriyet*, 07.11.1998,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457> , (24.04.2020).

“Beyaz Saray Sertleşiyor”, *Milliyet*, 28.06.1989,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/06/28> , (20.04.2020).

- BİRAND Mehmet Ali, “Düşünenlerin Düşünceleri”, *Milliyet*, 27.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/27> , (19.04.2020).
- “Bulgar Meclisinde İlk: Asimilasyon Politikası Kınandı”, *Dünya Meclisi*, 11.01.2012, <https://www.dunyabulteni.net/avrupa/bulgar-meclisinde-ilk-asimilasyon-kinandi-h192209.html> , (21.06.2020).
- “Bulgaria Accused of Harshness in Forced Assimilation of Ethnic Turks”, *LA Times*, 18.06.1989, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-06-18-mn-3696-story.html> , (19.04.2020).
- “Bulgaria's Persecution of Ethnic Turks”, *The Cristian Science Monitor*, 21.06.1989, <https://www.csmonitor.com/1989/0621/evass.html> , (19.04.2020).
- “BULGARIE Nouvelles manifestations nationalistes contre la minorité turque”, *Le Monde*, 09.01.1990, https://www.lemonde.fr/archives/article/1990/01/09/bulgarie-nouvelles-manifestations-nationalistes-contre-la-minorite-turque_3976948_1819218.html , (22.04.2020).
- “Bulgaristan 22 Yıl Sonra Asimilasyonu Kabul Etti”, *NTV*, 12.01.2012, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bulgaristan-22-yil-sonra-asimilasyonu-kabul-etti,hvs6N2P8iES-Ic-RjHr1JA> , (21.06.2020).
- “Bulgaristan Türk Seçmenlere El Koydu”, *Yeni Şafak*, 27.03.2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/bulgaristan-turk-secmenlere-engel-koydu-2634641> , (21.06.2020).
- “Bulgaristan Türklerinin Oy Hakkına Kısıtlama”, *DW*, 28.04.2016, <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-oy-hakk%C4%B1na-k%C4%B1s%C4%B1tlama/a-19223586> , (21.06.2020).
- “Bulgaristan Türk Uçaklarını Vurdu”, *Kokpit Aero*, 27.02.2018, <http://www.kokpit.aero/bulgaristan-turk-ucagini-dusurdu> , (11.02.2020).
- “Bulgaristan Türklerinin Acı Yıldönümü”, *DW*, 24.12.2014, <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-ac%C4%B1-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC/a-18149760> , (11.04.2020).
- “Bulgaristan'a Karşı Gösteri”, *Cumhuriyet*, 29.05.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/5/29/8.xhtml> , (22.04.2020).
- “Bulgaristan'da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı”, *TUIÇ Akademi*, 31.08.2012, <http://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/> , (07.07.2020).

- “Bulgaristan'da Rus Uçağı Krizi”, *Milliyet*, 28.12.2015,
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/bulgaristan-da-rus-ucagi-krizi-2170345> ,
(23.06.2020).
- “Bulgaristan'dan İkinci Yeşil Işık”, *Milliyet*, 10.01.1990,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/10> , (24.04.2020).
- “Bulgaristan'ın Engelli Seçim Uygulamaları”, *Milliyet*, 27.03.2017,
<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/sakarya/bulgaristanin-engelli-secim-uygulamalari-11936399> , (21.06.2020).
- “Bulgarlarla Sportif Faaliyetler Durduruldu”, *Milliyet*, 13.03.1985,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1985/03/13> , (13.04.2020).
- CEMAL Hasan, “Bulgaristan'daki Türkler”, *Cumhuriyet*, 26.05.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/5/26/12.xhtml> ,
(22.04.2020).
- “Chalker Koltuk Değiştirdi”, *Milliyet*, 26.07.1989,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/26> , (20.04.2020).
- “Çernişev Döndü”, *Milliyet*, 06.07.1989,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/06> (20.04.2020).
- “Demirel Adapazarı'nda”, *Cumhuriyet*, 18.06.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/18/1.xhtml> , (21.04.2020).
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 28, Ankara, 1967,
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf> , (01.03.2020).
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 91, Ankara, 1972,
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1972-sayi-91.pdf> , (09.03.2020).
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 92, Ankara, 1973,
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1973-sayi-92-101.pdf> , (09.03.2020).
- Dışişleri Bakanlığı 1982 Tarihçesi, Ankara, 1983,
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1982.pdf> , (09.03.2020).
- Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, Ankara, 1984,
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1983.pdf> , (04.04.2020).
- Encyclopedia Britannica, “Stefan Nikolov Stambolov”, (ty),
<https://www.britannica.com/biography/Stefan-Nikolov-Stambolov> , (15.03.2020).
- “Evren: Birçok Konuda İşbirliği Yapabiliriz”, *Milliyet*, 27.02.1982,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1982/02/27> , (04.04.2020).

“Flow of Turks Leaving Bulgaria Swells to Hundreds of Thousands”, *NY Times*, 15.08.1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/15/world/flow-of-turks-leaving-bulgaria-swells-to-hundreds-of-thousands.html> , (19.04.2020).

“Hak ve Özgürlükler'e Parti Kurma İzni Verin”, *Milliyet*, 22.08.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/08/22> , (24.04.2020).

“HÖH Geriledi, DOST Barajı Geçemedi”, *Al Jazeera Türk*, 31.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/hoh-geriledi-dost-baraji-gecemedi> , (23.06.2020).

“İçimizdeki Şeytanlar”, *Milliyet*, 07.07.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/07/07> , (21.04.2020).

“Karar Kaygı Verici”, *Milliyet*, 22.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/22> , (19.04.2020).

“Kazanan Türkiye”, *Milliyet*, 29.10.2019, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kazanan-turkiye-6067062> , (25.04.2020).

KOHEN Sami, “Bulgara Karşılık”, *Milliyet*, 08.06.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/06/08> , (22.04.2020).

KOHEN Sami, “Göç Sorununun Öbür Yüzü”, *Milliyet*, 03.08.1989, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/08/03> , (22.04.2020).

KUTLAY Muzaffer, “Bulgaristan Meclisi'nden Tarihi Karar: Asimilasyon Süreci Kınandı”, *TUİÇ Akademi*, 12.01.2012, <http://www.tuicakademi.org/bulgaristan-meclisinden-tarihi-karar-asimilasyon-sureci-kinandi/> , (21.06.2020).

“Liderlerden Sofya'ya Tepki”, *Cumhuriyet*, 11.06.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/11/10.xhtml> , (21.04.2020).

ÖZLEM Kader, “Bulgaristan'ın Belirsiz Seçimi ve Yaralanan Demokrasi”, *Al Jazeera Türk*, 31.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bulgaristanin-belirsiz-secimi-ve-yaralanan-demokrasi> , (21.06.2020).

“Près de deux mille Bulgares d'origine turque ont trouvé refuge en Turquie”, *Le Monde*, 09.06.1989, https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/09/pres-de-deux-mille-bulgares-d-origine-turque-ont-trouve-refuge-en-turquie_4141999_1819218.html , (22.04.2020).

SGK, “Bulgaristan Hizmet Borçlanması”, (ty) http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/yurtdisi_ismeler/bulgaristan_hizmet_borclanmasi , (21.06.2020).

“Sofya'dan Kesin Ret”, *Cumhuriyet*, 03.08.1989, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/8/3/15.xhtml> , (20.04.2020).

“Sofya'dan Siyasi Tuzak”, *Cumhuriyet*, 15.06.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/15/13.xhtml> ,
(19.04.2020).

“Sofya'ya Ulusal Tepki”, *Cumhuriyet*, 25.06.1989,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1989/6/25/12.xhtml> ,
(22.04.2020).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi Lideri Mestan Çankaya Köşkü'nde”, 12.09.2014,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1346/bulgaristan-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-lideri-mestan-cankaya-koskünde> , (23.06.2020).

T.C. Resmi Gazete, No: 9223, 02.02.1956,
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9223.pdf> , (26.02.2020).

T.C. Resmi Gazete, No: 11675, 06.04.1964,
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11675.pdf> , (01.03.2020).

T.C. Resmi Gazete, No: 13263, 31.07.1969,
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13263.pdf> , (02.03.2020).

T.C. Resmi Gazete, 5754 Sayılı Kanun, 08.05.2008,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080508-1.htm> , (21.06.2020).

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/417), 23.06.1992,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c066/tbmm19066007ss0379.pdf> , (20.06.2020).

TBMM, 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 04.06.1928,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601312.pdf , (21.06.2020).

The Village of Rezovo - The Mouth of Rezovska River,
<http://greencorridors.burgas.bg/en/objects/view/20> , (04.04.2020).

“Turkey Closing Borders to Refugees from Bulgaria”, *NY Times*, 22.08.1989,
<https://www.nytimes.com/1989/08/22/world/turkey-closing-borders-to-refugees-from-bulgaria.html> , (19.04.2020).

“TURQUIE : cinquante mille réfugiés de Bulgarie Ankara pourrait demander une aide aux pays amis”, *Le Monde*, 22.06.1989,
https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/22/turquie-cinquante-mille-refugies-de-bulgarie-ankara-pourrait-demander-une-aide-aux-pays-amis_4137559_1819218.html , (22.04.2020).

“TURQUIE : soixante-dix mille réfugiés de Bulgarie Imposante manifestation à Istanbul contre le gouvernement de Sofia”, *Le Monde*, 27.06.1989, https://www.lemonde.fr/archives/article/1989/06/27/turquie-soixante-dix-mille-refugies-de-bulgarie-imposante-manifestation-a-istanbul-contre-le-gouvernement-de-sofia_4139518_1819218.html , (22.04.2020).

“Türk-Bulgar Ortak Bildirisi Yayınlandı”, *Milliyet*, 22.08.1966, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1966/08/22> , (01.03.2020).

“Türk Vekile Suikast Girişimi”, *DW*, 19.01.2013, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-vekile-suikast-giri%C5%9Fimi/a-16534912> , (23.06.2020).

“Türk ve Müslümanların Azınlık Sayılması İçin Kampanya Başlatıldı”, *Hürriyet*, 27.04.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/turk-ve-muslumanlarin-azinlik-sayilmasi-icin-kampanya-baslatildi-41196104> , (23.06.2020).